

DAUGAVPILS UNIVERSITĀTE
SOCIĀLO ZINĀTŅU FAKULTĀTE
SOCIĀLO PĒTĪJUMU INSTITŪTS

**SOCIĀLO ZINĀTŅU
VĒSTNESIS**

SOCIAL SCIENCES BULLETIN
ВЕСТНИК СОЦИАЛЬНЫХ НАУК

2010 1 (10)

Žurnālā "Sociālo Zinātņu Vēstnesis" tiek publicēti oriģināli zinātniskie raksti sociālajās zinātnēs (socioloģijā, politikas zinātnē, ekonomikā, sociālajā psiholoģijā, tiesību zinātnē), kā arī zinātnisko pētījumu recenzijas, konferenču apskati, informācija par zinātnisko dzīvi. Redakcija pieņem rakstus latviešu, angļu un krievu valodā.

Redakcijas kolēģija

V. Meņšikovs, redakcijas kolēģijas priekšsēdētājs (Daugavpils, Latvija), Ā. Āslands (Oslo, Norvēģija), D. Beresnevičiene (Šauļi, Lietuva), A. Ivanovs (Daugavpils, Latvija), E. Jermolajeva (Daugavpils, Latvija), Jonhoks Čou (Stokholma, Zviedrija), V. Justickis (Viļņa, Lietuva), V. Kosiedovskis (Toruņa, Polija), A. Matuļonis (Viļņa, Lietuva), Ž. Ozoliņa (Rīga, Latvija), S. Partyckis (Lubļina, Polija), S. Poloniks (Minska, Baltkrievija), B. Rivža (Jelgava, Latvija), V. Speranskis (Maskava, Krievija), S. Stanaitis (Viļņa, Lietuva), M.J. Šutena (Koviljana, Portugāle), T. Tisenkopfs (Rīga, Latvija), J. Vankeviča (Vitebska, Baltkrievija), M. Vidnere (Daugavpils, Latvija), A. Vorobjovs (Daugavpils, Latvija), V. Zahars (Daugavpils, Latvija)

Redakcija

V. Boroņenko (redaktore), M. Mihailova, I. Ostrovska, I. Plotka (redaktora vietniece), A. Ruža, J. Semeņeca (sekretāre), V. Volkovs

Adrese

Daugavpils Universitātes Sociālo zinātņu fakultātes Sociālo pētījumu institūts,
Parādes 1, Daugavpils, LV-5400, Latvija.
Tāl. (+371)65422163 E-pasts vladislavs.volkovs@du.lv

Izdevējs

Daugavpils Universitāte

Reģistrācijas Nr. 000702889

Reģistrācijas apliecība Nr. M 000331

Dibināts 2004. gadā

© Daugavpils Universitāte

ISSN 1691-1881

“Social Sciences Bulletin” publishes original research papers on the problems of social sciences (sociology, political sciences, economics, social psychology, law), as well as review articles, information on conferences and scientific life. The Editorial Board accepts articles in English, Latvian, and Russian.

Editorial Board

V. Meņšikovs, Chairman of the Editorial Board (Daugavpils, Latvia), A. Aasland (Oslo, Norway), D. Beresnevičiene (Šiauliai, Lithuania), A. Ivanovs (Daugavpils, Latvia), E. Jermolajeva (Daugavpils, Latvija), V. Justickis (Vilnius, Lithuania), W. Kosiedowski (Toruń, Poland), A. Matulionis (Vilnius, Lithuania), Ž. Ozoliņa (Riga, Latvia), S. Partycki (Lublin, Poland), S. Polonik (Minsk, Belarus), B. Rivža (Jelgava, Latvia), M.J. Schouten (Covilhã, Portugal), V. Speransky (Moscow, Russia), S. Stanaitis (Vilnius, Lithuania), T. Tisenkopfs (Riga, Latvia), Y. Vankevich (Vitebsk, Belarus), M. Vidnere (Daugavpils, Latvia), A. Vorobjovs (Daugavpils, Latvia), Yonhyok Choe (Stockholm, Sweden), V. Zahars (Daugavpils, Latvia)

Editorial Staff

V. Boroņenko (editor), M. Mihailova, I. Ostrovska, I. Plotka (associate editor), A. Ruža, J. Semeņeca (secretary), V. Volkovs

Address

Institute of Social Investigations, Faculty of Social Sciences, Daugavpils University,
Parādes 1, Daugavpils, LV-5400, Latvia.
Tel. (+371)65422163 E-mail vladislavs.volkovs@du.lv

Publisher

Daugavpils University

Registration No. 000702889
Registration certificate No. M 000331

Established in 2004

© Daugavpils University

SATURS

RAKSTI

Socioloģija

Sławomir Partycki. Economy in Relational Network Structures	7
Aivars Tabuns, Tālis Tisenkopfs. Intelektuāļu lomas sabiedrībā	15
Vera Boronenko, Maria Johanna Schouten. Career Paths of Young Mothers in Latvia and Portugal	34
Aivars Stankevičs, Ivans Jānis Mihailovs. Globālās izglītības telpas veidošanās un Latvijas izglītība	50

Sociālā psiholoģija

Jeļena Jakovļeva. Latvijas augstskolu un arrodvidusskolu pirmo kursu studentu profesionālā identitāte	65
Margarita Mihailova. Jauniešu socializācijas šķēršļi un iespējamie risinājumi 21. gadsimta sākumā	83

Ekonomika

Ольга Лавриненко. Тенденции формирования уровня жизни населения Центрально-Восточной Европы	103
--	-----

ZINĀTNISKĀ DZĪVE

Vera Boronenko. Ziedi uz klintīm, Ādams Smits un <i>excellence</i> pieredze Norvēģijā	123
Vera Boronenko. Flowers Growing on the Rocks, Adam Smith and an Excellent Experience in Norway	128

RAKSTI

SOCIOLOGIJA

Sławomir Partycki

ECONOMY IN RELATIONAL NETWORK STRUCTURES

The present article is devoted to the sociological comprehension of the deep changes in social structures of economical life caused by the transition of information technologies to a new level of technological development from Web 1.0 to Web 2.0. Applying the method of monographic and logical analysis of scientific literature, the author accentuates the most conceptual transformations of social and organization forms in economy, namely: 1) the transition from a traditional consumer to a productive consumer, a consumer-professional, who participates actively in design elaboration and is involved into final product production; 2) the blurring of boundaries between a commercial firm and its environment, that leads to the transformation of business organization paradigm – from a formal commercial firm to a network organization; 3) the change of the source of competitive advantages and the conditions of competitiveness – from physical to intellectual and organizational. The result of the investigation is the formation of a hypothesis that the further development of information technologies will reach a new level (a more innovative one) of social-economical life development that will be based on the transition from Web 2.0 to Web 3.0.

Key words: network society, network organizations, prosument, cyberspace.

The first decade of the 21st century brings profound changes in all areas of human life. Radicalism of these changes is reflected by the statement “knocking down barriers,” perceived in the new reality as the factor impeding development. Barriers have been largely acting as determinants in the structures of industrial society. Meticulously built, the structures of industrial society are superseded, at first, by informational society, and, finally, by network one. New technologies deeply change the nature of society, which is often defined as a Net Generation. Key features of information society: collection of information and its tracking are being replaced by engagement and participation of the Internet platform users. In the technical dimension it is marked by a move from Web 1.0 to Web 2.0. Web 2.0 maximizes the network activity. It brings new forms of competition, openness, partnership and global cooperation. Global communication system built on the network of networks (the Internet) merges computational power and shapes new forms of human activity. The Internet, like a shell, covers the globe, and through the development of ICT (Information and Telecommunication Technologies) increasingly collects, gathers, displays and transmits information. The improved interactivity of the Internet sets a new epoch in human history,

which can be characterized by the pervasive impact of telecommunications technology. Network interpretation of the reality plays a key role in the analysis of globalization.

The network should be considered in terms of the analytical tools needed to observe and interpret the changes in contemporary society. This approach is characterized by methodological holism. M. Castells links the creation of network structures with progressive development of innovative techniques (Castells 2009). Technological determinism becomes the main source of economic performance, social life, politics and culture. The Materialist model presented by M. Castells defines the vector of development from technology to economy and society. It is difficult to agree with the proposed reductionism, as it is reflected in the sociological literature. It is worth to mention the critics of F. Fukuyama (Fukuyama 2000) and B. Wellman (Wellman 2009), who see the importance of technological factors but also indicate the role of other social forces in the process of network structures building and development. The classical theories of social exchange, e.g. the behavioural model of G. Homans (Homans 1958, 1964) and the structural theory of P. Blau (Blau 1964), turn into a metatheory based on utilitarian economics. Economical terms, e.g. incentive, action, value, award, penalty are moved into the realities of social life. G. Homans extends the realm of exchange by non-materialistic factors (prestige, recognition, esteem, submission), emphasizing at the same time the role of materialistic factors. P. Blau underlines the process of interaction taking place in overall structures, while stressing the significance of institutional dimension involved in the process of exchange. In this view, the most important rules regulating the exchange are reciprocity and equivalence. The formed and established mutual responsibilities of the actors fit into the essence of social interaction. The designers see the analogy with the theory of exchange between social life and market.

R. Emerson in his version of network exchange theory examines relations between actors, noting that “the relationship has been created as a result of perception, by at least one of the actors, of the occasion to exchange, to initiate appropriate behaviours, crowned by the transaction to use their reinforcements” (Tumer 2004, p. 326). An exchange process takes two forms: referring to negotiations in the distribution of resources, or unilateral transfers while waiting for reciprocation. The economic life is dominated by the first type of exchange, which is enriched by an analysis of the impact of the trade strategy and its course (E. Lawler). The network structures are characterized by progressive overlapping of economy and society. New Internet Web 2.0 is created by users, and it becomes a “mirror”, in which we can see the reflection of different spheres of human life. In the metaphoric dimension it refers to collective intelligence, aggregated wisdom of all users, including the brain space of the globe. Web 2.0 is like the live Internet converting into a global computer network, re-shaping all aspects of human life, combined with the virtual reality world.

The space built on a network is an artificial product, engineered by the users of communication techniques. It refers to the empiricism and mathematical precision in the process of cognition. Key notions to understand the network are: precise, timeless laws of mathematics, including graph theory. The geometry of the network includes millions of nodes and autonomous networks, equipped with an unlimited number of possible connections. It is characterized by openness and ability to permanent extension and self-generation. The world network is guided by its own logic, its own rhythm,

creating a kind of global disorder. The network makes the entity operating in a spontaneous system, where chaos and order are intertwined. They form the perspective of the external environment. The spontaneous system generates the state of gradual connections between different factors impinging on the level of predictability of various phenomena, including economy.

Network rebuilt space-time, which was replaced by cyberspace. M. Castells defines it by the space of flows and timeless time parameter. In the space of flows, it is difficult to find a place in the physical or geographical sense. It is built on the logic of “no place”, while the place can play the role of clusters. In cyberspace, the space organizes time, which significantly alters the experience of time. In practice it is reflected in a possibility of crossing space with no time waste. Action and reaction can occur almost simultaneously. Timelessness cyberspace generates a state in which there is no beginning, end, or sequence of events. This creates a kind of cultural context defined by F. Fukuyama as the end of history. Web 2.0 is characterized by spontaneity, participation, partnership and commonality, ubiquitous in the global platform, linking billions of entities in the world. The Contemporary Internet, with its interactive capabilities, has become a platform for the actions carried out on the global scale. This happens due to the linkage of information with all forms of human activity.

In Web 2.0 reality, the impact of information technology is ubiquitous. It stimulates the development of high-efficiency technology industries and also confirms the dominant position of R & D sector in the innovation production process, as well as the increase of competitive advantage in the market. Web 2.0 expands markets for products and services equipped with knowledge. The Interactive network has become a weapon to gain advantages in today’s world. Limitation to its access determines peripherality or exclusion. The access to the information and marginal costs of its acquisition became a source of the e-economy expansion.

The rise of network structures contribute to the development of global capitalism and the expansion of liberalism based on globalization processes. This leads to the dissemination of regulating standards, models of life and consumption, and relativism in society and culture. The rules of the new economy developed in the “Washington consensus”, referring to the global network platform, are based on the following assumptions: building competitive advantage, focus on utilitarian benefits, autonomy of the market, deregulation, individualism. The principle of openness, derived from the network philosophy, enables the free flow of economic factors while reducing state regulatory actions. The network encourages the implementation of high technological standards, which naturally forces the investment in human and social capital. Global capitalism stabilizes turbulent global economic processes with restrictive monetary and fiscal policies. Globalization based on the network stresses the crucial importance of spontaneous development of the market, including the multi-edge cyberspace, while minimizing or marginalizing other spheres of human life.

The network develops an “entrepreneurial culture”, which in practice means that the individual reads himself as the capital. At the same time life has become such a specific project, that you have to rotate, zoom, reproduce and rationalize the movement of the capital. Individuals should take matters into their own hands. The example of this behaviour is a self-programming worker taking responsibility for maximization

of his benefits. The network culture draws a concept of human being making a free choice which is determined by own benefits rationality, and is also a factor coordinating network structures. "Entrepreneurship culture" allows gaining the power to freely interpret various phenomena, events, things, people, and it is also part of spontaneity management forms. "Entrepreneurship culture" replaces axiology, which refers to great ideologies, systems with their own sets of signs and symbols constituting individual truth. It also takes a form of remix, a kind of mixture without a specific canon. A. Keen believes that "Web 2.0 creates an infinitely fragmented culture in which we are terribly confused, not knowing what to focus on, and how to spend a limited time" (Keen 2007, p. 72). In the network structure we are experiencing the reproduction of individuals' self-similarities. Self-similarity is the result of forces of individualism consuming the area of culture. Self-look, self-fulfilment become a source of personalized interaction, based on free choice of pattern, space, time and the logic of connection and disconnection from the network. Operating in the Web 2.0 *peer to peer* principle creates the culture of individualism heated by the compounded indicators: multifreedom and multichoice. Under these conditions, an individual experiences himself in the world of possibilities (P. Bourdieu), while developing its identity (M. Castells). At the same time, the subjectivity of the human is an object of never ending experiment.

The open network architecture and its *end to end* principle, the lack of control, restriction, and territorial jurisdiction, generate a new form of transformation, involving all the spheres of human activity. The widespread of computerization and networking triggers radical changes in the sphere of technological innovation, resulting in a subsequent transformation of economic and social life. The Network creates the cyberspace covering reality, and finally taking a form of hyperreality, with the vision of the world's excess, exaggeration, and incidents. The fascinating and seductive world of images is running out of control, making them impossible to be verified. The signs generated by these pictures do not refer to the reality. They are inscribed in a string of other characters, as being interpreted by them, and ultimately form a closed circle of meaning. Virtualization of life makes recently legible structures, forms, categories and boundaries between them blur. In these circumstances the world becomes more intensive. It accentuates the appearance, and refers to the symbolism and disclosure contained in the image.

Hyperreality formed on the canvas of overlapping layers of the reality and virtual world enhances the complexity of processes and phenomena. A person, being under conditions of complexity, is not able to organize activities according to a uniform spatial plan, which consists of both materialized and invisible patterns governing its behaviour. It distorts a sense of orientation in space, and is also a source of pervasive confusion. Action is determined by gambling strategy. We can ascribe different stories to the trajectories of action and each of them may occur with certain probability. Hyper-reality allows many possible variants of the trajectory on global scale. The global IT platform inspires thought and action in a global world without any borders.

Web 2.0 enhances the mesh of variety of social roles, what is exemplified by the commutation of the manufacturer and the consumer in hyperreality. The role of consumer is getting enriched by participation in the production of goods and services. The modern consumer is actively involved in designing his particular choice. A. Toffler

notes that “it concerns not only the industries that sell goods directly to consumers, but even more it relates to modern industries such as electronics” (Toffler 2006, p. 314). Then he adds, “The newer methods of production we apply, the deeper involvement of customers in the manufacturing process is needed” (Toffler 2006, p. 314). New economy removes the historically formed social roles, creates presuming lifestyle, which is the abolition of the differences between producers and consumers. Web 2.0 contributes to the exponential increase of prosumental society. Creativity is reflected in the widespread use of open source strategy by world leading companies today. In practice, prosument strategy generates the following solutions:

- enables users’ access to raw materials,
- provides tools and creates a platform for the content created by users rather than by business,
- changes the content to enhance a dialogue rather than monologue of corporation
- treats ads as the content
- exploits new distribution channels, including partnership networks
- matches the types of programs and the content to user needs (Tapscott, Williams 2008).

Prosument revolution means “use of resources of intellectual capital with exceptional strength, the best skilled team ever, group of talents, whose enthusiasm for a global product or service is unique and inexhaustible” (Tapscott, Williams 2008, p. 214). Social openness, which is one of the key principles of network operation, leads to new possibilities for action, creates a space for collaboration, promotes consumer involvement and innovation, and it is a way to reach large numbers of intellectual capital users. “In the new prosument-centric paradigm customers want to play a real role in the design of future products” (Tapscott, Williams 2008, p. 217). Due to the network logic, economic objects drift toward the model of ideal network. It means diminishing of structures, predominance of horizontal communication channels, increasing virtuality of organizational space, development of teamwork that finally is transforming into community, coordination by mutual adjustment. The network structures are characterized by decentralization, commonality, reduction or resignation from formal procedures.

Spontaneously arising prosument virtual communities are a source of competitive advantage. The network logic characterized by relationality determines philosophy and behaviour of social and economic actors. The virtualization of economic and social space becomes a platform for action and is intended to achieve goals and to generate new values, among which the following ones have important functions: social software, social creation of knowledge, confidence, participation and partnership. The development strategy is based on permanent self-improvement built on cooperation and exchange of ideas and experiences. Prosument ethos focuses primarily on the creation and then on consumption.

The dynamics of economic life is driven primarily by the access to the network and the virtualization of time-space. It is noteworthy that the traditional mechanisms of competition are generally replaced by the logic of competition, which is, in its essence, reduced to initiation, creation and sustain of relatively stable network connections.

Web 2.0 makes the imposition of competition and cooperation (co-opetition), which leads to the building of multilevel dependency between economic actors operating in the network. The created feedback loops are a source of added value, unattainable for traditional forms of closed business. The digitalization of economy rejects the philosophy of the closure, and become the source of openness based on “multi-edge network” (Castells 2009). Economy digitalization opens up the systems on the environment. It means the disappearance of boundaries between a firm and its environment, and leads to imposition of fields of activity of economic actors. It pushes the economic organizations toward the system opened to the competitive environment.

In the network society, business organizations have been significantly transformed. Formal organizations dominating in the industrial society had a teleological dimension being a tool of goal achievement. By contrast, the organizational structures of the networked world refer to the values regulating the processes of internal integration and external adaptation. They take different forms and methods of operation, depending on the objectives, conditions, social environment, and organizational culture. They can operate at any point in the world; can be virtual and global; small and large, depending on the goals and current tasks. Their decentralized and networked character makes their structures horizontal and variable. Acting in a diverse, unstable and changing environment, they take the form capable to change, flexible and adaptable to transformations in the environment.

An economic organization in the network combines social and economic factors. Its ideological base includes more and more differentiating social world and its economic implications. Relational, network organization connects actors taking the economic co-operation. In the literature, it is defined in many different ways: networked organization (P. Drucker), the relational organization (P. Keen), creation of interpersonal networks (Ch. Savage), intelligent enterprise (J. Qunn), etc. The existence of different definitions can be explained by the problem of the language that should be used describing the phenomena and characteristics of the network.

The structure of network organization is primarily derived from the dynamics of the internal processes that allow conducting a coherent and a decentralized projects at the same time. This creates space for the far-reaching autonomy of workers and flexible organizational roles. The purpose of network organization is to maintain the horizontal ties between the actors and to create an active entity that functions in hyperreality. On the other hand its endurance forces never ending transformations associated with changes occurring in the environment.

Relational organizations promote an access to knowledge and information. Their main resource is knowledge, intellectual and social capital. Knowledge determines any forms of activity, which becomes the only significant asset. Web 2.0 makes it possible to build a collective intelligence, collective know-how, which includes knowledge of the actors participating in the network structure. The network organization links intelligence, knowledge and creativity into one resource, on the basis of which it resolves the existing problems and brings innovation: the self-organizing, self-learning organization operates to develop its potential. The regime of the network organization is built on partnership, openness, acquaintanceship, cooperation, building a sense of shared collective responsibility. The philosophy of cooperation allows gaining outer

resources. It is exemplified by the widely used outsourcing. Outsourcing stimulates collective action, and in some cases it leads to cooperation between actors scattered around the globe. The network organizations commonly use open models of innovation, which leads to external support for activities and projects undertaken within the organization. Horizontal, partnership networks, built on the canvas of incentive systems developed by the organization, create conditions for the intellectual capital flow and jointly bear the risk of a jointly undertaken project. Under these conditions, the network company focuses on standards setting. It shapes the image of the brand, acquires the knowledge and stimulates the innovation. Relational, networked organizations have developed and implemented new strategies to solve problems, referring to the formation of virtual communities, with which it shares the features and power. This resulted in the emergence and development of panel production in one great global factory hall.

Networks have become a form of the expansion of human life in its various aspects. It enables people to participate in many events at the same time. On the other hand, they are doomed to pursue a long walk, while feeling permanent excitement. The strategy of *open source* is a part of this emotional state. This strategy gives thousands of hobbyists and volunteers a chance to participate in the implementation of innovative projects, production of goods and services. Psychological tension caused by a strong inner motivation inspires to take initiatives and economic actions. Values and ideas created in partnership systems heighten the level of economic efficiency and become a source of competitive advantage. In addition to financial incentives, non-wage factors play important roles, such as: desire to compete with other professionals, desire to test ourselves, need of fun, need of self-expression, etc. In the network structures “noble amateur” becomes a partner of a specialist and expert.

The network structures are the source of the growth of individualism in all its manifestations. They generate the conviction that an individual knows his interests best and is able to defend them. The new society is called by B. Wellman personalized society, where network individualism becomes a new model of interpersonal relations. Functioning within the network structures sets high demands for a worker: independence, self-reliance, entrepreneurship, innovation, courage, team skills, a high level of ethics, willingness to learn and self-development.

The development of information technology, telecommunications, network structures are a source of transformation, which is reflected by transition from Web 1.0 to Web 2.0. The further evolutionary development leads us into the arms of an intelligent Web 3.0, which will designate new standards in the economy, thereby creating further opportunities for economic and social development.

Bibliography

- Blau P. (1964) *Exchange and Power in Social Life*. The National Academies Press.
- Castells M. (2009) *Communication Power*. Oxford/New York: Oxford University Press.
- Fukuyama F. (2000) *Information and Biological Revolutions: Global Governance Challenges – Summary of a Study Group*. Rand Corporation.
- Homans G. (1958) *Social Behavior as Exchange*. The University of Chicago Press.

- Homans G. (1964) The Human Group and “Bringing Men Back In”. *American Sociological Review*, No. 29.
- Keen A. (2007) *Kultura amatora*. Warszawa.
- Tapscott D., Williams A.D. (2008) *Wikonomia*. Warszawa.
- Toffler A. (2006) *Trzecia fala*. Poznań.
- Turner J. (2004) *Struktura teorii socjologicznej*. Warszawa.
- Wellman B. (2009) The Internet, Technology and Connectedness. *Community Vitality, Transition* 39(4).

Kopsavilkums

Slavomor Partycki

Ekonomika tīklu attiecību struktūrās

Dotais raksts tiek veltīts ekonomiskās dzīves sociālo struktūru to dziļu pārmaiņu apzināšanai, kuras nosaka informācijas tehnoloģiju pāreja uz jauno tehnoloģiskās attīstības posmu – no Web 1.0 uz Web 2.0. Izmantojot zinātniskās literatūras monogrāfiskās un loģiskās analīzes metodi, autors pievērš uzmanību konceptuālākajām ekonomikas sociālo un organizatorisko formu izmaiņām, proti: 1) pāreja no tradicionālā patērētāja uz ražojošo patērētāju, patērētāju-profesionālu, kas aktīvi piedalās gala produkta dizaina izstrādē un ražošanas procesā; 2) robežu zudums starp komercfirmu un tās apkārtni, kas noved pie biznesa organizēšanas paradigmu nomaiņai – no formālās komercfirmas uz tīkla organizāciju; 3) konkurences priekšrocību avota un konkurences apstākļu izmaiņas – no fiziskā uz intelektuālo un organizatorisko. Pētījuma rezultātā autors izvirza hipotēzi par to, ka informācijas tehnoloģiju tālākai attīstībai sekos izeja uz jaunu vēl arvien inovatīvāku sociāli ekonomiskās dzīves attīstības līmeni, un par tehnoloģisko pamatu tam kļūs pāreja no Web 2.0 uz Web 3.0.

Резюме

Славомир Партыcki

Экономика в структурах сетевых отношений

Данная статья посвящена социологическому осмыслению глубинных изменений социальных структур экономической жизни, вызванных переходом информационных технологий на новый виток технологического развития от Web 1.0 до Web 2.0. Используя метод монографического и логического анализа научной литературы, автор акцентирует внимание на наиболее концептуальных преобразованиях социальных и организационных форм экономики, а именно: 1) переход от традиционного потребителя к производящему потребителю, потребителю-профессионалу, активно участвующему в разработке дизайна и в процессе производства конечного продукта; 2) размывание границ между коммерческой фирмой и её окружением, приводящее к смене парадигмы организации бизнеса – от формальной коммерческой фирмы к сетевой организации; 3) изменение источника конкурентных преимуществ и условий конкуренции – от физического к интеллектуальному и организационному. Результатом исследования автора является выдвижение гипотезы о том, что дальнейшее развитие информационных технологий повлечёт за собой выход на следующий, ещё более инновативный, виток развития социально-экономической жизни, технологической основой которого станет переход от Web 2.0 к Web 3.0.

Aivars Tabuns, Tālis Tisenkopfs

INTELEKTUĀĻU LOMAS SABIEDRĪBĀ *

Šajā rakstā sniegts divu Latvijas sociologu – Aivara Tabuna un Tāļa Tisenkopfa skatījums uz intelektuāļu lomām sabiedrībā. A. Tabuns pārstāv sociālās kritikas un *šaubu* tradīciju intelektuāļu vērtējumā un, analizējot teorētisko literatūru, aplūko viņus no piesardzības pozīcijām. T. Tisenkopfs proponē *patosa* pieeju intelektuāļu redzējumā un uz normatīvu sociālu uzstādījumu un ideālu pamata iestājas par viņu lielāku iesaisti un atbildību sabiedrībā. Abi skatījumi – analītiski kritiskais un sociālā patosa pilnais skatījums – papildina viens otru un ļauj labāk izprast intelektuāļu vēsturisko lomu daudzveidību, to evolūciju un šajā kontekstā pārdomāt arī sociologa uzdevumus sabiedrībā. Autori paskaidroja, kuras personas šai rakstā ir saprotamas kā intelektuāļi. Pirmkārt, tie ir cilvēki, kuri pārzina kultūras mantojumu, kā arī izplatītākos sociālos, kultūras kodus, jēdzienus. Otrkārt, viņi spēj analizēt realitāti, abstrahēt, klasificēt, skaidrot, lai nodalītu būtisko no nebūtiskā, atklātu melīgo, nepatieso. Treškārt, šīs personas spēj veidot tādus intelektuālus produktus, kuri noder jaunu sociālo un kultūras realitāšu veidošanai, tradicionālo domāšanas veidu mainīšanai.

Atslēgas vārdi: intelektuālis, sabiedrība, sociālās kritikas un šaubu tradīcija, sociālā patosa.

Šaubas: kritiskā intelektuāļu analīze (A. Tabuns)

Sabiedrībā un akadēmiskās aprindās nav vienprātības par to, kādas sociālās lomas intelektuāļi pilda (var pildīt), kādas ir intelektuāļu un citu sociālo grupu attiecības un kā tās varētu mainīties nākotnē. Viena autoru grupa akcentē intelektuāļu izredzētību, viņu ideju universalitāti un šo ideju pārākumu pār neintelektuāļu idejām (to var saukt par tradīciju, kas idealizē intelektuāļu darbību). Otras grupas autori intelektuāļu vērtējumos ir pieticīgāki, jo atsakās no pieņēmuma par intelektuāļiem kā visas sabiedrības labuma veidotājiem un nenoliedzamas patiesības paudējiem. Šie autori akcentē intelektuāļu sociālo, politisko vai korporatīvo angažētību (to var saukt par sociālās grupas intelektuālo līderu teoriju). Trešās grupas autori kritizē intelektuāļus un viņu pretenzijas (to var definēt kā antiintelektuālisma tradīciju).

Intelektuālismu un intelektuāļus idealizējošās koncepcijas

Makss Vēbers (*Max Weber*), Georgs Zimmels (*Georg Simmel*), Karls Manheims (*Karl Mannheim*), Edvards Šilss (*Edward Shils*) un Rendals Kolinss (*Randall Collins*) domāja, ka intelektuāļi ir grupa, kura ir emancipējusies no citām šķirām un rīkojas pamatā saskaņā ar saviem ideāliem, vērtībām. Georgs Zimmels uzskatīja (Simmel 1950), ka neieinteresētais universālisms ļauj pamatot intelektuāļu augsto refleksivitātes

* Raksta pirmpublicējums grāmatā “Socioloģija Latvijā”, Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2009. Rakstā izmantoti autoru iepriekšējo publikāciju fragmenti: Aivars Tabuns “Intelektuāļi – spožums un posts”, *Latvijas Universitātes Raksti*. 701. sēj. Socioloģija. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2006, 6.–33. lpp.; Aivars Tabuns “Jezgā skrejošā piezīme”. *Diena*, 2004. gada 24. janvāris; Tālis Tisenkopfs “Intelektuāļa atbildība”. *Diena*, 2009. gada 13. jūnijs.

spēju, atteikties no nepamatotas godbijības, nodrošina labāku pasaules redzējumu, objektīvāku un patiesāku tās vērtējumu, bezaizspriedumainību, radošo novitāti (Kolakowski 1990).

Šo tradīciju turpināja Karls Manheims, apgalvojot, ka intelektuāļu nestabilās identitātes ļauj viņiem veidot sintētisku pasaules redzējumu. Manheims savā slavenajā darbā "Ideoloģija un utopija" intelīgences analīzei veltītajā sadaļā aizstāvēja tēzi par intelektuāļu sociālo nesaistību (*socially unattached, unanchored, frei schwebenden Intelligenz*) ar kādu citu šķiru (Mannheim 1985). Pamatojoties uz Maksa Vēbera un Alfrēda Vēbera (*Alfred Weber*) darbiem, Manheims mēģināja pierādīt, ka intelektuāļi neveido savu šķiru un nav arī citas šķiras piedēklis. Pateicoties izglītībai, viņi var distancēties no tās šķiras, no kuras ir nākuši viņu vecāki vai viņi paši. Viņi paši var izvēlēties, kam pievienoties un kurās situācijās to darīt vai nedarīt.

Džūljens Benda savulaik ļoti slavenajā darbā "Klerku nodevība" (*Le trahison des clerc*) (Benda 1928; Kurzman, Owens 2002) 20 gadu laikā tika pārpublicēts vairāk nekā 50 reīžu) uzsvēra, ka intelektuāļi var rīkoties tikai saskaņā ar savai grupai raksturīgām interesēm un intelektuāļiem būtu jāizvairās no sasaistes ar šķirām vai etniskām grupām (viņu karaļvalsts ir visa pasaule).

Viens no šī virziena ievērojamākajiem proponentiem Edvards Šilss tomēr atzina, ka šajā gadījumā rodas neatbilstība starp intelektuāļu universālajiem ideāliem un sabiedrības ikdienišķajām rūpēm. Līdz ar to pastāv risks, ka notiks intelektuāļu atsvešināšanās no sabiedrības.

Lūiss Kozers (*Lewis Coser*) un Daniels Bels (*Daniel Bell*), kuri pārstāvēja šo pieeju, uzskatīja, ka ir radušies nosacījumi tam, lai intelektuāļiem veidotos šķirai līdzīga solidaritātes izjūta. Sabiedrības dzīvē arvien pieaugot zināšanu nozīmei, pieaug arī to cilvēku nozīme, kuri iesaistīti sabiedrības attīstības plānošanā, un viņi ir vērtējami kā jaunā elite, kuru vieno nevis kopējas politiskas vērtības vai intereses, bet gan kopīgas iemaņas un profesionālisma normas. Sociālās zinātnēs arvien lielāku atzinību ieguva simboliskās dominēšanas teorija, tādēļ tika pat izveidots jauns termins "intelekrāti" (*intellocrates*) (Herve, Rotman 1981; Jennings 2000).

Šīs pieejas atbalstītāji lielu vērību pievērsa arī tam, vai intelektuāļi var būt citu grupu pārstāvji, "preses sekretāri". Diks Pelss (*Dick Pels*) uzskata, ka intelektuāļi ir "profesionāli svešinieki" (Kloda Levī-Strosa (*Claude Levi-Strauss*) termins), kuru intereses liek viņiem norobežoties, saglabāt savu atsvešinātību no valsts, tirgus un pat no akadēmiskās vides. Patrīcija Hilla Kolinsa (*Patricia Hill Collins*) (Collins 1986; 1991) šo stāvokli raksturo kā iekšējo ārpusību (*outsider within*), bet Nīls Lazaruss (*Neil Lazarus*) to sauc par "vientulības čempionātu" (Lazarus 2005). Tieši šāda pozīcija ļauj intelektuāļiem iegūt citu grupu cieņu, nostiprināt savu autoritāti (Pels 1999).

Kā nomadisma tēzes piekritēju var vērtēt arī Zigmuntu Baumanu, kurš uzskata, ka intelektuāļiem nav ne māju, ne sociālo sakņu. Tieši neiesakņotības dēļ (*rootlessness*) konkrētais relativizējas, paverot ceļu universālajam. Līdz ar to universalizējas tikai neiesakņotība: ja ikviens ir svešinieks, tad nav svešinieku (Bauman 1991). Vienlaikus Baumans saskata būtiskas atšķirības starp divām intelektuāļu grupām – tiem intelektuāļiem, kuri ir sistēmā iekļāvušies, tajā iekārtojušies, un tiem, kuri sistēmai nepieder, ir ārpusnieki (*established and outsider intellectuals*).

Lai cik tas paradoksāli arī izliktos, nomadisma koncepcijai tuvs ir bijis arī marksisms. Klasiskajā marksismā šķiras parasti tika definētas kā cilvēku grupas, kas atšķiras pēc to vietas ražošanas sistēmā, pēc to attiecībām pret ražošanas līdzekļiem, pēc to lomas sabiedriskā darba organizācijā un līdz ar to pēc to sabiedriskās bagātības iegūšanas veida (Rozentāls 1974). Ja intelektuāļi nav iekļauti ekonomisko attiecību sistēmā, tad saskaņā ar šo definīciju var izdarīt atšķirīgus secinājumus. Ja jau viņiem nepieder ražošanas līdzekļi un viņi ir ārpus tiešām ražošanas attiecībām, tad var pieņemt, ka intelektuāļi var būt tā grupa, kurai vairāk rūp visas sabiedrības kolektīvie ieguvumi, un tā nepakļausies kādas noteiktas ekonomiskās grupas korporatīvām interesēm (tāpēc zinātniskā komunisma teorijā inteliģence tika definēta nevis kā šķira, bet kā slānis).

Sociālās grupas intelektuālo līderu teorija

Intelektuāļu ārpusības un nesavtības idejas ir kritizējuši tie domātāji, kuri uzskata, ka intelektuāļi rūpējas ne tikai par sabiedrības, bet arī par saviem ieguvumiem, kā arī var būt tendenciozi. Šīs grupas autori neriskē ideoloģiski vai epistemoloģiski citādi domājošiem liegt intelektuāļu statusu.

Intelektuāļus kā patstāvīgu šķiru ir analizējuši tādi ievērojami domātāji kā Džūljens Benda (*Julien Benda*), Roberto Mihelss (*Roberto Michels*) (Roberto 1932; Kurzman, Owens 2002) un Pjērs Burdjē (*Pierre Bourdieu*), jo uzskatīja, ka šai grupai ir savas intereses, kuras būtiski atšķiras no citu grupu interesēm.

Antonio Gramši un Mišels Fuko (*Michel Foucault*) intelektuāļus visbiežāk ir analizējuši kā personas, kuru domāšanu un vērtības ietekmē tā grupa, no kuras viņi ir cēlušies vai kurai viņi ir pievienojušies. Šīs pieejas redzamākais pārstāvis Antonio Gramši uzskatīja, ka gan buržuāzija, gan proletariāts rada savus intelektuāļus, tāpēc nav pamata uzlūkot viņus par vienu grupu, bet gan par dažādu šķiru apakškopām. Lai gan šie intelektuāļi atzīst sevi par neatkarīgiem, tomēr viņi ir tendēti veidot sociālās utopijas, kas aizstāv savas šķiras intereses (Gramsci 1971).

Pjērs Burdjē kritiski vērtē to, ka intelektuāļi var būt citu grupu pārstāvji. Runājot it kā citu vietā, intelektuāļi kā citu grupu reprezentētāji patiesībā slēpj savas specifiskās intereses (Bourdieu 1991). Noliedzot pārstāvniecības ideju, faktiski tiek noliegta arī intelektuāļu kā sabiedrības avangarda koncepcija.

Pjērs Burdjē asi kritizē tos, kuri mēģina dihotomizēt akadēmiskumu, no vienas puses, un pieķeršanos, angažētību (*scholarship and commitment; committed intellectuals and ivory tower intellectuals*), no otras puses. Viņš uzskata, ka nevajag pretstatīt tos, kuri savus darbus adresē akadēmiskai videi, un tos, kuri savas idejas publisko plašākai sabiedrībai. Burdjē atzīst, ka šāds pretnostatījums var nomierināt pētnieka sirdsapziņu, jo to akceptē akadēmiskā kopiena. Bet zinātnieki nekļūst par divkāršiem zinātniekiem tikai tāpēc, ka viņi ar savām zināšanām neko nedara (Бурдьё 2002). Burdjē ironizē, ka intelektuāļi var sevi iztēloties par nomadiem, bet visbiežāk viņu nomadisms izpaužas kā ceļošana no vienas lidostas uzgaidāmās telpas uz nākamo, turklāt lai satiktos ar tieši tādiem pašiem “ceļotājiem”. Biežāk viņi ir riskētāji, kuri nekad un ne ar ko neriskē. Nomadiskais narcisisms ir drīzāk poza, bet intelektuāļu reālā uzvedība daudz vairāk atbilst A. Gramši organisko intelektuāļu pazīmēm. Marginalitātes statusa ieguvumi tomēr ir ievērojami, jo intelektuāļi biežāk cildina, nevis peļ

šo marginalitāti un turpina apgalvot, ka centrālais ir saskatāms tikai no ekscentrisma pozīcijām. Robeža starp iekļautajiem un neiekļautajiem visbiežāk gan netiek definēta.

Burdjē uzskata, ka šādai atturībai, bēgšanai sterilitātē var būt nopietnas sociālās sekas. Burdjē simpatizē tiem intelektuāļiem, kurus viņš dēvē par kaislīgajiem publiskajiem intelektuāļiem (*passionate public intellectuals*), un arī socioloģiju viņš definē kā “cīņas sportu” (*combat sport*). Ja jau pasaulei ir jāpielāgojas intelektuāļu idejām, tad paši viņi nevar būt no tās autonomi. Intelektuāļiem jāzina ne tikai pret ko viņi ir, bet arī par ko viņi ir gatavi cīnīties. Vienlaikus P. Burdjē vērsas pret personām, kuras akadēmiskajā laukā nav konkurētspējīgas un tāpēc izliekas par intelektuāļiem neintelektuāļu auditorijās.

Mišels Fuko savukārt uzskatīja, ka intelektuāļiem nevajadzētu sevi pozicionēt kā tādus, kuri ir nedaudz priekšgalā vai nedaudz malā, bet intelektuāļiem nepieciešams cīnīties pret tām varas formām, kurām viņi ir objekti vai instrumenti. Viņaprāt, ir beidzies periods, kad būt intelektuālim nozīmē būt par citu cilvēku prātu un (vai) sirdsapziņu (Foucault 1980). Starp citu, Žils Delēzs (*Gilles Deleuze*) uzskata, ka tieši M. Fuko ir licis daudziem domātājiem apzināties, ka runāt citu vietā ir nejēdzība, un tādējādi ievērojami diskreditējis reprezentācijas ideju.

M. Fuko atzīst – ja jau vara nav iespējama bez zināšanām, tad zināšanas un vara ir divīnumāsas. Vēlme pēc varas nereti tiekot maskēta kā tieksme iegūt zināšanas. M. Fuko ir visai kritisks arī pret zināšanu neitralitāti. Universālo intelektuāļu vietu arvien biežāk sāk ieņemt intelektuāļi speciālisti (*specific intellectuals*) (Foucault 1982). Pēdējā grupa vairs netiek uztverta kā visiem priekšā vai sānos esoša, bet gan kā tāda, kura darbojas noteiktā zināšanu sektorā. Šī radikālā pārmaiņa visbiežāk tiek izskaidrota ar to, ka intelektuāļiem nav izdevies sabiedrībā saglabāt uzticību universālījām. Kā pēdējais lielais naratīvs ir palicis tikai globalizācijas jēdziens (Stapleton 2000).

Šīs pieejas kritiķi norāda, ka brīvi klejojošie (*free-floating*) intelektuāļi ir drīzāk līdzbraucēji nekā līderi un viņu agresija parasti ir simboliska un visbiežāk neīstenojas rīcībā. Intelektuāļiem patīkot domāt, ka viņi ir nomadi – atrodas pastāvīgā kustībā, spēj brīvi šķērsot visas robežas un nedzīvo “šajā pasaulē”. Vienlaikus viņi sakralizē ambivalenci, dažāda veida iespējamības, difrakcijas, hibriditāti un monstrozitāti. Intelektuālim nav nekā sliktāka kā būt par iedzimto vai mazkustīgo. Intelektuālim labāk patīk sevi uztvert kā pārvietoto personu (*displaced person*), atsvešināto, tradicionālā kultūrā un tās vērtībās neiesakņoto, tām marginālo. Šīs pieejas kritiķi to ironiski raksturo kā transcendentu skatienu no nekurienes. Tas, kā raksta Sūzana Bordo (*Susan Bordo*), nereti transformējas par visurklātbūtnes sapni (Bordo 1990). Arī Rasels Džakobi (*Russell Jacoby*) konstatē, ka “agrāk intelektuāļi bija ārpusnieki, kuri vēlējās kļūt par iekšpusniekiem, tagad viss ir otrādi” (Jacoby 1999).

Antiintelektuālisma tradīcija

Ja 20. gadsimta sākumā intelektuāļiem nereti tika piedēvēts kolektīvais mesiānisms, tad starpkaru periodā arvien biežāk izskanēja vilšanās intelektuāļos. Jau 1932. gadā Roberto Mihels “Sociālo zinātņu enciklopēdijas” šķirklī “Intelektuāļi” viņus vērtēja kā subjektus, kuri visbiežāk ir demoralizēti un paškritiskuma pārņemti (Roberto 1932; Kurzman, Owens 2002). Arvien biežāk publiskā telpā savus uzskatus pauda tie, kurus

var dēvēt par “antiintelektuāliem intelektuāļiem”. Eduards Berts (*Edouard Berth*) intelektuāļus raksturo kā “no visiem aristokrātiem viszemiskākos un postošākos” un uzskata, ka viņi ir gatavi zemos šīs pasaules varenajiem (Berth 1926; Kurzman, Owens 2002). V. I. Ļeņins, raksturojot inteligentus (1902), bija vēl skarbāks: viņi ir nevis nācījas smadzenes, bet gan tās sūdi. Pat Nobela prēmijas laureāts Ginters Grass (*Günter Grass*) ir spiests atzīt, ka arī Gebelss bija intelektuālis (Gunter, Bourdieu 2000).

Tomēr jau 20. gadsimta vidū intelektuāļu sociālais prestižs atkal pieauga. Visbiežāk tas tiek izskaidrots ar to, ka šajā laikā pieauga ne tikai intelektuāļu skaits, bet arī viņu iespējas veicināt sociālo problēmu risināšanu. Universitātes izglītību ieguva arvien lielāks cilvēku skaits, un līdz ar to pieauga auditorija, kuru intelektuāļi varēja ietekmēt tiešā veidā. 20. gadsimta 50. gados sāka dominēt viedoklis, ka intelektuāļu primārās rūpes ir kultūras lauks, un tādējādi viņi tika atbrīvoti no atbildības par visu sociālo sistēmu. Šajā paradigmā intelektuāļu uzdevums ir analizēt sabiedrības simboliskos resursus un nevis piedalīties citu grupu cīņā par politisko varu vai ietekmi. Intelektuāļi netika skatīti kā kādas šķiras pārstāvji, bet kā atbildīgie par simbolisko sistēmu izstrādi, turklāt viņiem ir jāievēro universālie standarti.

20. gadsimta beigās intelektuāļi atkal sāka zaudēt sabiedrības uzticību. Čārlzs Raits Mills (*Charles Wright Mills*) šādus Rietumu sabiedrībā izplatītos noskaņojumus ievēroja jau 50. gados, norādot, ka valdošā politiskā elite ignorē intelektuāļu kritiku un ieteikumus un neiesaistās ar tiem polemikā (Bauman 1987). Z. Baumans skaidro, ka politiskie institūti bija apguvuši prasmes komunicēt ar sabiedrību bez brīvi klejojošo intelektuāļu starpniecības, tiem vairs nebija vajadzīgi viņu pakalpojumi (Bauman 1987). Intelektuāļu lomu nereti uzņēmas sabiedrisko attiecību un reklāmas speciālisti, kuriem maksāja vara.

Šo procesu var raksturot kā politiskās varas nostiprināšanās sekas – varai bija iespēja manipulēt ne tikai ar ievērojamiem politiskiem, militāriem un administratīviem, bet arī intelektuāliem resursiem. Arī mūsdienās pārvaldē nereti iesaistās personas ar augstu akadēmisko kvalifikāciju un šie cilvēki neizjūt vajadzību pēc citu intelektuāļu pakalpojumiem (ja nu vienīgi lai leģitimētu savu rīcību).

20. gadsimta beigās pieauga to publikāciju skaits, kurās tika analizēta “intelektuālisma nāves” tēma (Ignatieff 1997; Jacoby 1987; Schalk 1997; Posner 2001), apskatot gan neprivileģēto, mazāk izglīto, gan arī elites grupu antiintelektuālismu. Plaši izplatījās neticība tam, ka intelektuāļi ir spējīgi sabiedrībai izstrādāt racionālu nākotnes redzējumu. Šādas noskaņas veicināja arī intelektuāļu “kultūras kari”. Daudzās Rietumu valstīs intelektuāļu aprindās dominēja kreisi noskaņotie (*red-diaper intellectuals*), un sociālisma sistēmas sabrukums viņu autoritāti neveicināja. Arī viņi paši bija apjukuši, jo nespēja sabiedrībai piedāvāt alternatīvus attīstības modeļus. Kreisie intelektuāļi sāka retāk uzstāties kā varas kritiķi, bet savas ambīcijas centās īstenot akadēmiskajā laukā (profesionālos žurnālos, monogrāfijās, akadēmiskās konferencēs).

Ričards Pozners (*Richard Posner*) uzskata, ka intelektuāļu prestiža kritumam ir vairāki iemesli (Posner 2001): 1) mūsdienās izteiktāk nekā agrāk intelektuāļi ir koncentrējušies akadēmiskajā vidē un viņu profesionālais žargons, dzīvesveids norobežo viņus no pārējās sabiedrības un tās rūpēm; 2) publiskie intelektuāļi pārāk bieži izsaka pārdošus pareģojumus, bet tie visbiežāk nepiepildās; 3) publiskie intelektuāļi pārāk bieži

izsakās par jautājumiem, kuros viņiem ir visai pieticīgas zināšanas (kā piemēru minot Noamu Čomski (*Noam Chomsky*) un viņa traktātus par ārpolitiku); 4) intelektuāļi mēģina atrast skaidras robežas starp ļauno un labo, pat ja šādu robežu nav. Tāpēc intelektuāļu padomi nav sevišķi noderīgi ne “parastiem” pilsoņiem, ne arī politiķiem.

Arī Z. Baumans uzskata, ka, zaudējot kultūras likumdevēju (*cultural legislators*), vēstures attīstības virziena izpratēju, sabiedrības patieso vajadzību eksperta statusu, intelektuāļiem ir jāsamierinās ar kultūras interpretētāja lomu (Bauman 1995), bet sabiedrības acīs šie intelektuāļi interpretētāji (*interpreter-intellectual*) zaudē autoritāti (Ojeili 2001).

Maikls Ignatjevs (*Michael Ignatieff*) ir vēl radikālāks un apgalvo, ka mūsdienās vairs nav neatkarīgu intelektuāļu. Domu vietā ir uzskati, argumentācija ir aizvietota ar žurnālistiku, polemiku vietā ir personību raksturojumi (*personality profiles*), publiskos dialogus ir nomainījuši šovi (Ignatieff 1997; Jennings 2000). Tāpēc, lai raksturotu mūsdienu intelektuāļus, M. Ignatjevs lieto tādus jēdzienus kā laika kavētāji (*entertainers*) un “karnevālā iekšā saucēji” (*carnival barkers*), kuri meklē lētu popularitāti.

Citi autori lieto arī tādus jēdzienus kā “*journalist-intellectuals*”, “*freelance intellectual*”. Kultūras demokratizācijas dēļ ir krities intelektuāļu prestižs un morālā autoritāte, līdz ar to publiskā dzīve kļūst tukša. Visai izplatīts kļūst viedoklis, ka mūsdienu sabiedrībā intelektuāļu darbību arvien biežāk raksturo profesionalizācija, specializācija, fragmentizācija un arvien retāk politizācija (Jennings 2000). Tomēr var uzdot jautājumu: kāpēc profesionalizācijas pieaugums ir jāvērtē kā intelektuāļu tik milētās autonomijas zaudējums?

Kolektīvo svešinieku raksturo tas, ka viņš spēj saskatīt problēmu būtību neatkarīgi no tā, cik tuvu vai tālu no intelektuāļa atrodas novērojamais objekts. Romantiskie pieņēmumi par intelektuāļu autonomiju un viņu domāšanas transcendentālo raksturu veicināja to, ko mēdz raksturot kā pašfascinējošā narcisisma kultu (arī kā “*self-congratulators*”) un augstprātību pret visiem pārējiem – rutinētajiem vienprātīgajiem.

Intelektuāļu priekšstati par sabiedrību sakņojas dažādās doktrīnas un jau retāk praksē. Lai gan vēlme veidot globālus vispārīnājumus mūsdienu intelektuāļiem ir mazāk izteikta nekā viņu priekšgājējiem, tomēr joprojām daudzi velk taisnas līnijas arī tur, kur viss ir nelīdzens, daļa nedalāma un vienkāršo sarežģīto. E. Gofmanim veltītā lekcijā P. Burdjē pat aicina cīnīties pret filozofijas hegemoniju pār sociālajām zinātnēm. Manuprāt, tieksme pret vispārīnājumiem var tikt klasificēta arī kā nevēlēšanās atzīt dzīves daudzveidību, tās elementu savijumu. Intelektuāļu negativismu pret pasauli var izskaidrot arī ar to, ka pasaule visbiežāk neiederas intelektuālo ideju Prokrusta gultā. Tomēr atklāts paliek jautājums, vai distancētība var kompensēt intelektuāļiem viņu profesionālo zināšanu trūkumu un abstrakto verbalitāti (Pels 1999).

Vairums analītiķu ir pamanījuši, ka intelektuāļu vērtējums parasti ir asimetrisks (Fuller 2003). Intelektuāļi tiek bieži slavēti par tām idejām, kuru sekas sabiedrība uztver ar labvēlību, un reti tiek nosodīti par tām idejām, kuru īstenošana ir provocējusi sociālas kataklizmas. Vienā gadījumā tiek slavināti ideju autori un aizmirsti to īstenotāji, bet citkārt nopelti ideju īstenotāji, bet aizmirsti īstenotāju iedvesmotāji. Intelektuāļu izvērtējumu sarežģī ne tikai tas, ka idejas var tikt “nepareizi saprastas” vai neveiksmīgi īstenotas. Intelektuāļi kā jebkuru cilvēku nereti vērtē pēc tā, ko viņš ir varējis, bet nav darījis, t.i., saskaņā ar negatīvās atbildības principu.

Jau pirms sešdesmit gadiem Jozefs Šumpēters (*Joseph A. Schumpeter*) norādīja, ka tipiskam intelektuālim nav nekādas tiešas atbildības par praktiskām lietām un nav nekādas saistības ar tiešu zināšanu iegūšanu (*first hand knowledge*) (Schumpeter 1942). Arī austriešu ekonomists un 1974. gada Nobela prēmijas ieguvējs Frīdrihs Hajeks (*Friedrich A. Hayek*), kas ir plaši pazīstams arī ar savu nepatiku pret kreisi orientētiem domātājiem un viņu idejām (Hayek 1944), intelektuāļu nozīmi sabiedrībā ir vērtējis kritiski. Zinātnieki vai eksperti un lietišķie cilvēki (*the practical man of affairs*) bieži uzskata, ka intelektuāļi pārsvarā ir cilvēki, kuri neko nepārzina sevišķi labi un kuru spriedumi par lietām, kuras viņi, pēc pašu domām, saprot, neizceļas ar īpašu gudrību. Neskatoties uz to, tieši šo cilvēku spriedumi ietekmē uzskatus, pēc kuriem sabiedrība rīkosies tuvākajā nākotnē. Daļu ideju aktīvākie intelektuāļi padara par ticējumu kopumu, un process, kurā tās kļūst vispārpieņemtas, ir gandrīz automātisks un nenovēršams. Šie intelektuāļi ir izglītības un ideju izplatīšanas orgāns, ko pati mūsdienu sabiedrība ir radījusi, un viņu pārliecība un uzskati ir siets, caur kuru jāiziet visām jaunajām koncepcijām, pirms tās nonāk pie masām.

F. Hajeks domā, ka tipisks intelektuālis ir aizgūtu ideju dalītājs. Tieši tāpēc akadēmiskajā vidē tāda vērība tiek veltīta cīņai par korektu citēšanu, t.i., cīņai pret intelektuāliem parazītiem, kas tikai retranslē paralēlos tekstus. F. Hajeks uzskata, ka tipisks intelektuālis nav nedz oriģināls domātājs, nedz arī zinātnieks vai eksperts kādā jomā. Tipiskam intelektuālim nav vajadzīgas īpašas zināšanas kādā noteiktā priekšmetā un nav arī jābūt sevišķi inteligentam, lai pildītu savu lomu, t.i., starpnieka lomu ideju izplatīšanā. Lai spētu veikt šo darbu, intelektuālim ir bez piepūles jālasa un jāraksta par plašu jautājumu loku, kā arī viņam nepieciešams tāds amats vai paradumi, kas palīdzētu iepazīties ar jaunajām idejām ātrāk nekā tiem, pie kuriem viņš vēršas (Hayek 1944). Intelektuālim ir īpaši svarīgi veidot reputāciju tajās jomās, kurās lēmumu pieņēmēji nebalstās uz ekspertu pētījumu rezultātiem, bet ir atkarīgi no plašas publikas politiskā atbalsta (Hayek 1944).

Intelektuāļa raksturīgākā pazīme ir spriest par jaunajām idejām nevis pēc to specifikas, bet gan pēc to iederīguma viņa paša vispārīgajās koncepcijās un (viņa izpratnē) modernajā pasaules ainā. Par visiem konkrētajiem jautājumiem, jaunām idejām un faktiem viņš spriež tikai ļoti vispārīgu ideju gaismā. Bet, tā kā viņš nav pārāk zinīgs atsevišķos jautājumos, viņa kritērijs ir iespēja saskaņot jaunās idejas ar citiem saviem uzskatiem un to atbilstība saskanīgam pasaules priekšstatam (Hayek 1960).

Visraksturīgākās kļūdas jebkurā laikmetā bieži vien tiek atvasinātas no kādām pareizām jaunatklātām patiesībām, un tās ir jaunu, citās jomās apliecinātu vispārīgumu kļūdainais lietojums (Hayek 1960). Arī Žils Delēzs uzskata, ka teorijas un prakses attiecības ir daudz fragmentārākas un daļējākas, nekā to bieži mēdz iztēloties teorētiķi. Jebkura teorija ir lokāla, jo tās atziņas ir attiecināmas tikai uz ierobežotu prakses lauku, un tas nozīmē, ka citos lokālos kontekstos ir jāveido jaunas teorijas.

F. Hajeks uzskata, ka intelektuāļu ideāli cieš no iekšējām pretrunām, tādēļ mēģinājumi ideālus īstenot praksē noved pie kaut kā pilnīgi atšķirīga no gaidītā. Arī paši intelektuāļi ir atteikušies no pretenzijām uz to, ka ideju sistēma varētu būt galīga un tā būtu kopumā jāpieņem bez iebildumiem. Spēja kritizēt akceptētus viedokļus, pētīt jaunas perspektīvas un eksperimentēt ar jaunām koncepcijām rada patieso intelektuālo atmosfēru. Vienlaikus viņš domā, ka mums trūkst liberālas utopijas, programmas,

kas nebūtu ne pastāvošās kārtības aizstāvība, ne arī vājināta sociālisma paveids, bet gan būtu patiesi liberāls radikālisms, kurš nesaudzētu varenos (tai skaitā arī arodbiedrības), nebūtu stingri praktisks un neaprobežots ar šobrīd politiski iespējamo. Sabiedrībai būtu vajadzīgi intelektuāli līderi, kas vēlētos strādāt ideāla labā, lai cik mazas arī būtu tā drīzas īstenošanas izredzes. Šiem cilvēkiem būtu jāvēlas sekot principiem un cīnīties par to pilnīgu īstenošanu, lai arī attālā nākotnē. Viņiem būtu jāatstāj praktiski kompromisi politiķiem. Galvenā mācība, ko patiesi liberāļi var gūt no sociālistu panākumiem, ir drosmē būt utopistiem. Šādas idejas var ietekmēt sabiedrības viedokli, padarīt iespējamu to, kas vēl nesen likās tik tāls (Hayek 1960).

Kā norāda Cvetans Todorovs (*Tzvetan Todorov*), nereti tām kolektīvām darbībām, kuras tika veiktas, pamatojoties uz humānisma vērtībām, bija destruktīvas sekas, tieši pretējas gaidāmajām (Golsan 2004). Arī Džeremijs Dženingss (*Jeremy Jennings*) domā, ka intelektuāļi revolucionāri ir potenciāli bīstamāki nekā pūristi (*purists*), kuri nošķir kultūru no politikas (Jennings 2000). Tāpēc intelektuāļu izvērtējuma nepieciešams nosacījums ir laika distance.

Līdz šim sabiedrība diezgan reti ir pieprasījusi no intelektuāļiem atbildību par viņu vārdiem un pareģojumiem (1). Intelektuāļi visbiežāk uzskata, ka sabiedrība nav spējīga veikt intelektuālo produktu kvalitātes kontroli, ideju auditu. Tāpēc intelektuāļus var raksturot kā tiesnešus bez likumiem.

Var uzdot arī jautājumu, pie kā vērsas intelektuāļi. Daudzi cilvēki uzskata, ka intelektuāļu produkti nav plaša patēriņa produkti. Pēdējās desmitgadēs visai skaidri iezīmējas tendence, ka patērētāju lomā daudz biežāk ir birokrātiskās organizācijas, nevis pilsoņi. Pārvaldes organizācijas intelektuāļu autortiesības visbiežāk ignorē un viņu ieteikumus dara zināmus sabiedrībai kā politiķu vai ierēdņu lēmumus. Šādu situāciju veicina tas, ka mūsdienās intelektuālo produkciju visbiežāk veido nevis vienpatņi, bet intelektuāļu apvienības, tā saucamie smadzeņu tanki, par kuriem Johans Galtung (*Johan Galtung*) ironizē, ka tie biežāk ir “*more tank than think*” (Galtung 2002).

Līdz ar to sabiedrībai veidojas priekšstats, ka intelektuālo produktu galvenie patērētāji ir citi intelektuāļi (intelektuāļi kā pašapkalpojoša grupa (*self-serving group*)), bet pašiem intelektuāļiem veidojas trimdnieka domāšana, intraverta psiholoģija. Daudzi sabiedrības locekļi uzskata, ka intelektuāļu teksti nav lasāmi un tos nelasa (*unreadable and unread*), bet paši intelektuāļi ir kļuvuši par pašpietiekamu kastu. Intelektuāļi tiek kritizēti gan par viņu daudzvārdību (*big mouth*), gan arī par nespēju un (vai) nevēlēšanos paust savas idejas sabiedrībai izprotamā veidā. Tas nepatīk tai sabiedrības daļai, kura delfisko izklāsta stilu vērtē kā krāpniecisku vai neziņu maskējošu. Tomēr joprojām intelektuāļi cenšas būt autoritātes un pravieši (*high profile prophet-like intellectuals*) nespeciālistiem, nevis citu nozaru profesionāļiem.

Informācijas tehnoloģiju attīstība un mediju vides pārmaiņas nevar neietekmēt intelektuāļu pozīcijas, prestižu un nozīmi sabiedrībā. Ja agrāk intelektuāļus par intelektuāļiem padarīja masu mediji (Macdonald 2003), tad mūsdienās mediji ir tieši tie, kuri sāk pildīt agrāk tikai intelektuāļiem atvēlētās lomas. Būtiska nozīme šajā procesā ir arī tam, ka plašsaziņas līdzekļos sāk dominēt vizuālā, nevis verbālā informācija.

Intelektuāļi nereti sevi uztver kā varas alternatīvu un ne vienmēr pamato, kāpēc demokrātiskā valstī viņi savus mērķus nevar sasniegt, iesaistoties politisko institūciju

darbībā tiešā veidā. Čārlzs Karzmens (*Charles Kurzman*) un Linns Ouenss (*Lynn Owens*) uzskata (Kurzman, Owens 2002), ka mūsdienu intelektuāļiem būtu jārisina vairākas problēmas – kā savienot savu intelektuālo neatkarību un saites ar sabiedrību, norūpētību un neitralitāti, elitārismu un egalitārismu, kā pašdefinēties un veidot attiecības ar citām sociālām grupām, tajā skaitā ar ekspertiem, kuri sniedz padomus par gabaldarba maksu. Atklāts ir arī jautājums par to, vai viņi spēj būt neatkarīgi no citām ekonomiskām grupām?

Intelektuāļi bieži apgalvo, ka aizstāv universālās vērtības – taisnīgumu, brīvību utt., nepielāgojas politiskajai konjunktūrai, noliedz vērtību kompromisus. Tomēr var uzdot jautājumu, kā šīs vērtības ir hierarhizētas, cik bieži tās nekonfliktē, kāpēc prioritāte tiek dota vienai universālai vērtībai un liegta citai. Atsauces uz sabiedrisko labumu ir grūti pamatot, jo principu, vērtību prioritizācija var būt izdevīga vienām, bet vismaz īstermiņā neizdevīga citām sociālām (ekonomiskām) grupām.

Intelektuāļi nereti sevi pašdefinē kā personas, kuras, pamatojoties uz savām idejām, mēģina un var ietekmēt sociālos vai politiskos procesus (Chametzky 2004). Tomēr paliek atklāts jautājums – vai pretenzijas uz sociālo ietekmi ir pakārtotas patiesuma pretenzijām vai otrādi? (Galtung 2002) Abus šos diskursus vērtēt kā nekonfliktējušus ir visai riskanti. Ideju cīņa kā dzīvesveids un pašaplicināšanās kā eksistences nosacījums ietekmē intelektuāļu attieksmi pret citu intelektuāļu idejām. Visbiežāk šo attieksmi raksturo greisirdība. Šajā kontekstā ir visai grūti iztēloties intelektuāļu sadarbību – vairākums no viņiem vēlas būt līderi, nevis atbalstītāji.

Intelektuāļi un vara

Politisko lēmumu pieņēmēju un intelektuāļu savstarpējo attiecību modeļu skaits ir visai ierobežots, un trīs no tiem var tikt uzskatīti par paradigmatiskiem: opozīcija–izolācija–sadarbība. Pat mainoties valsts un indivīdu attiecībām, intelektuāļi visbiežāk turpina darboties, ievērojot nacionālās “intelektuāļu un varas attiecību” tradīcijas, nevis reālos politiskos apstākļus. Analizējot Austrumeiropas un Centrāleiropas intelektuāļu kopienu īpatnības, šo attiecību pēctecību ir visai uzskatāmi demonstrējis Z. Baumanis (Bauman 1987). Šajā reģionā politikas laukā ilgi dominēja svešzemnieku elites. Līdz ar to attiecības starp sabiedrības vairākumu un politisko valsti bija konfliktējošas, nevis vērstas uz sadarbību. Lai konkurētu ar politisko varu, intelektuāļi bija spiesti meklēt sabiedrotos mazāk izglītoto iedzīvotāju slāņos, vienlaikus uzņemoties pār tiem patronāžu un uzstājoties kā šo grupu priekšstāvji. Arī pēc tam, kad politisko varu pārņēma nacionālās elites, vairākums intelektuāļu turpināja uzvesties kā varas opozicionāri, nevis kā tās partneri vai sabiedrotie.

“Intelektuāļu un varas attiecību” tradīciju noturīgums ļauj izskaidrot arī to, kāpēc valstīs ar visādi līdzīgu sociālo sistēmu un politisko iekārtu intelektuāļu un varas attiecībās var novērot tik lielas atšķirības. Maikls Kelijs (*Michael Kelly*) ir analizējis atšķirības starp franču un britu intelektuāļiem (Kelly 2003). Britu intelektuāļus līdz pat sešdesmito gadu sākumam nav viegli nošķirt no britu elites. Ja lieto Antonio Gramši (*Antonio Gramsci*) terminoloģiju, tad viņi ir vērtējami kā šīs elites organiski pārstāvji gan pēc savas izcelsmes, gan arī tāpēc, ka starp abu grupu pārstāvjiem dominēja lojalitātes attiecības. Britu intelektuāļi integrējās vietējā elitē jau deviņpadsmitā

gadsimta vidū, un kopš tā laika gan elitē, gan citās sabiedrības grupās antiintelektuālisms nebija sevišķi izplatīts. Arī vēlāk antiintelektuālisms, ko raksturo negatīva attieksme pret intelektuāļiem, anglosakšu vidē nav izpaudies tik radikālās formās kā valstīs, kur intelektuāļi pretendēja uz mesijas lomu. Var teikt, ka briti ciena savus intelektuāļus, bet franči – godina tos. Britu mākslinieki, rakstnieki un zinātnieki vienmēr ar nepatiku ir uztvēruši intelektuāļu kolektīvās identitātes ideju. Tieši otrādi – viņi labprātāk sevi identificēja ar savu profesionālo lauku vai nozari (filozofiju, vēsturi utt.) un “universālos” intelektuāļus uztver ar neuzticību, kas raksturīga profesionāļiem. Daži pētnieki šo atšķirību pirmsākumus skaidro ar abu valstu reliģiskajām tradīcijām, t. i., franču intelektuāļi, turpinot katoļu mācītāju tradīcijas, mēģina izstrādāt vispārējus morālās regulācijas noteikumus, bet briti seko tradīcijām, kas raksturīgas anglikāņu baznīcai, kur dominē rūpes par indivīda atbildību un kur abstraktiem morāliem principiem ir sekundāra nozīme (2).

Franču intelektuāļi ir darbojušies valstī ar augstu varas centralizācijas pakāpi un radikālām, nereti revolucionārām politiskām tradīcijām, un intelektuālās kopienas identitāte te ir vienmēr bijusi neskaidra. Jau no Dreifusa prāvas laikiem viņi sevi dēvē par politiskās sistēmas galvenajiem aktieriem (3). Franču intelektuāļi biežāk nekā briti ir fokusējuši savu uzmanību uz politiku, no vienas puses, cenšoties varu ietekmēt, bet, no otras puses, no tās nepārtraukti norobežojoties un uztverot sevi kā opozicionāru morālo varu.

Arī Vācijā, kā uz to ir norādījis Makss Vēbers, akadēmiskajā vidē politisko iesaisti vērtēja kā koruptīvu darbību, kura ir pretrunā intelektuāļu patiesajam aicinājumam. Vilšanās pasaulē esot intelektuāļu kolektīvais liktenis un veids, kā pretoties dažādām “literātu” utopijām un “kafejnīcu intelektuāļiem”. Raksturojot vācu intelektuāļu tradīcijas, Jurgens Hābermāss (*Jurgen Habermas*) lieto izteicienu “prāta fetišizācija” (Habermas 1989; Lassman 2000), tādējādi akcentējot vācu intelektuālisma teorētisko, nevis lietišķo raksturu.

Ir lietderīgi uzdot jautājumu, vai intelektuāļi ir vēstures galvenās darbojošās personas. Šādu varbūtību vērtējot visai kritiski, Džefrijs Goldbergs (*Jeffrey C. Goldberg*) norāda, ka sabiedrības un politiskās darba kārtības jautājumu nozīmīgums visai bieži tiek pārvērtēts, bet tikpat nepieļaujami būtu šos aspektus novērtēt par zemu (Goldberg 1998).

Džeremijss Dženingss uzskata, ka intelektuāļus var saprast, ja atbild uz trim jautājumiem (Jennings 2000):

- Vai intelektuāļu darbības lauks valstī ir autonoms, un cik tas ir autonoms, jo autonomijas trūkums var veicināt intelektuāļos pašierobežojumus un kavēt intelektuāļu kolektīvo identitāšu veidošanos.
- Kādas ir attiecības starp intelektuālo, varas un ekonomikas lauku – cik liela ir intelektuālā lauka atkarība no varas un ekonomikas lauka.
- Kuras intelektuāļu grupas dominē intelektuālajā laukā (neatkarīgie intelektuāļi (kuri visbiežāk koncentrējas universitātēs) vai ar varas un ekonomikas institūtiem saistītie intelektuāļi; centra un perifērijas intelektuāļu attiecības; intelektuāļu lingvistiskā homogenitāte, un kā notiek ideju cirkulācija starp viņiem, kādi ir tās ierobežojumi).

Intelektuāļu nākotne

Ir vairāki strukturāli iemesli, kuri apgrūtina intelektuāļu vērtējumu un viņu iespējas realizēt savas pretenzijas.

Pirmkārt, nav un netiks izveidota intelektuāļu licencēšanas sistēma (kaut attāli līdzīga tai, kāda ir mediķiem, juristiem). Intelektuālisma kritēriji ir un būs izplūduši, enciklopēdiska kompetence mūsdienās ir tikai mīts. Demokrātijas apstākļos pieeja intelektuālo diskusiju laukam nevar tikt ierobežota, un līdz ar to paustas vai kautrīgi noklusētas pretenzijas uz intelektuāļa statusu būs personām, kuras pārējie intelektuāļi par intelektuāļiem neuzskata. Tieši tāpēc daudzi antiintelektuāļu argumenti ir vērtējami visai kritiski – faktiskie šī virziena pārstāvji vērsas pret pseidointelektuāļiem, tos nosaucot par intelektuāļiem. Vēl grūtāk atšķirt intelektuāļus un pseidointelektuāļus ir sabiedrībai. Ilustrācijai varu atsaukties uz kāda ietekmīga domātāja ironisku vērtējumu: fiziķi viņu uzskata par izcilu filozofu, bet filozofi par izcilu fiziķi. Akadēmiskās aprindās vispārzināmi konceptuāli aizguvumi sabiedrībai nereti tiek pasniegti kā personīgās atklāsmes auglis. Sabiedrības izpratni neveicina arī intelektuāļu savstarpējās batālijas, bet to trūkums ir līdzvērtīgs intelektuālisma nāvei.

Otrkārt, pārmetumi intelektuāļiem par “šķiru interešu” lobēšanu ir diskutabli, jo jēdziens “šķira” tā klasiskā nozīmē neveicina mūsdienu sabiedrības stratifikācijas izpratni un mūsdienās sabiedrības struktūra ir ievērojami komplicētākā nekā divdesmitajā gadsimtā. Cilvēku identitāti arvien biežāk ietekmē atšķirīgas kopienas – sociālā, biogrāfiskā, epistemoloģiskā vai ideoloģiskā kopiena, – un to robežas pārklājas tikai daļēji (dažkārt pārklājas diezgan neloģiskā veidā, jo sociāli (biogrāfiski) distancēti intelektuāļi nereti iekļaujas vienās epistemoloģiskās vai ideoloģiskās kopienās). Tā kā intelektuāļiem šo dažādo kopienu pamatvērtības ir hierarhizētas atšķirīgi, vispārīnājumi par viņiem kā patstāvīgas grupas locekļiem vāji saskaņojas ar intelektuāļu sociālo uzvedību.

Treškārt, intelektuāļiem ir savi nerakstīti kanoni, vērtības, kas nodrošina to identitāti, un tajā pašā laikā šīs vērtības apgrūtina viņu iespējas pildīt viņu sociālo misiju. Nākotne nav paredzama, tāpēc pat šodienas vērtējumi var ātri nonākt nepierādāmības zonā. Iespējamās pārmaiņas ir sarežģīti izvērtēt un vēl grūtāk pierādāmas. Tas intelektuāļiem rada frustrācijas sajūtu, jo patiesums vienmēr ir balstījies uz pierādāmības ideoloģiju. Savukārt sabiedrība no intelektuāļiem prasa atbildes tur, kur tās pēc intelektuāļiem kanoniem nav iespējamās (viņi zina, kas ir pašsagraujošās prognozes, plānoto rīcību neplānotās sekas, nelineārā attīstība, un tāpēc nelabprāt runā par nākotni kategoriskā formā). Konflikts starp intelektuālo korektumu un intelektuāļu sociālo misiju nav atrisināms bez nopietniem morāliem zaudējumiem. Aizbildinoties ar intelektuālo korektumu, intelektuāļi var viegli izvairīties no sociālās atbildības. Intelektuāļiem ir morālas tiesības klusēt. Pārkāpjot intelektuālā korektuma robežas, var nokļūt nepierādāmības zonā, tādējādi devalvējot sevi. Klusējot viņi intelektuālo diskusiju telpu atstāj pseidointelektuāļiem.

Izvērtējot intelektuāļu lomu sabiedrībā, kā arī intelektuāļu un citu sociālo grupu turpmākās attiecības, var izteikt vairākus pieņēmumus.

1. Nav pamata uzskatīt, ka publisko diskusiju daudzums palielināsies tieši proporcionāli akadēmiski izglītoto personu skaitam. Sabiedrība var vienlaikus apspriest

- ierobežotu jautājumu skaitu. Arī to personu skaits, kuras kādā diskusijā var paust savu viedokli, ir ierobežots. Līdz ar to, palielinoties izglītotu cilvēku skaitam, spriedze starp intelektuāļiem tikai pieaug.
2. Samazināsies atsevišķu intelektuāļu ietekme gan uz akadēmiski izglīto, gan akadēmiski neizglīto sabiedrības daļu. Vairākums intelektuāļu nekad nekļūs par “zvaigznēm”. Lielākais, uz ko nākotnē viņi varēs cerēt, ir kļūt par desmit minūšu slavenību. Sabiedrības spēja atpazīt cilvēkus nav neierobežota, bet, trūkstot šim elementam, nav iespējams kļūt par harizmātisku personību, t.i., tādu, kuram ir autoritāte, kuram cilvēki tic.
 3. Intelektuāļi arvien vairāk pārvērtīsies no sociālas grupas par profesionālu grupu. 20. gadsimta vidū starp intelektuāļiem bija visai daudz tādu, kuri nebija saistīti ar universitātēm, taču mūsdienās vairākums darbojas akadēmiskajā vidē un plašsaziņas līdzekļos. Šeit viņi neizbēgami kļūst par konkurentiem, jo pretendē uz ierobežotu akadēmisko amatu skaitu un komentētāju slejām. Līdz ar to publiskās diskusijas arvien vairāk var pārvērsties par vietu, kur notiek savstarpējo attiecību, nevis ideju noskaidrošana. Intelektuāļu spēju uz solidāru rīcību tas nevaro.
 4. Pavājināsies saites starp intelektuāļiem un inteliģentiem. Jau tagad universitāšu programmu profesionalizācija ir novedusi pie tā, ka universitāšu beidzējus grūti vērtēt kā absolventus, kuri ir ieguvuši vispusīgu izglītību. Universitāte arvien mazāk ir universitāte un arvien vairāk transformējas par arodskolu. Intelektuāļu ietekme bieži nepārsniedz vienas fakultātes, bet visbiežāk – pat vienas programmas robežas. Līdz ar to universitāšu beidzējiem ir visai vāja izpratne par cilvēku, sabiedrību, tās vidi.
 5. Profesionalizācijas dēļ arvien vairāk pavājināsies saites starp pašiem intelektuāļiem. Jau tagad akadēmiskās diskusijas visbiežāk notiek paralēlajās sesijās, t.i., vienā profesionālajā grupā. Līdz ar to publiskajās diskusijās dažādu nozaru pārstāvji cits citu saprot visai vāji un visbiežāk nav spējīgi kompetenti izvērtēt citu nozaru oponentu viedokļus.
 6. Arvien vairāk par publiskajiem intelektuāļiem kļūs dabaszinātņu un dzīvības zinātņu pārstāvji – ģenētiķi, mediķi, ķīmiķi – un samazināsies sociālo un humanitāro nozaru publisko intelektuāļu īpatsvars un nozīmīgums.
 7. Arvien ievērojamāka nozīme sabiedrības dzīvē būs nevis atsevišķiem intelektuāļiem, bet gan to apvienībām. Rietumu valstīs intelektuāļu funkcijas veiksmīgi pārņem tā saucamie smadzeņu tanki. Tomēr arī šis attīstības scenārijs var būt sociāli bīstams, ja šāda grupa iegūst monopolstāvokli diskusijās vai to līderi izmanto šīs apvienības publiski apslēptu mērķu sasniegšanai.
 8. Nostiprinoties valstij, arvien lielāka nozīme lēmumu pieņemšanā būs ekspertiem, kuru atlasi veic pati valsts pārvalde. Šie eksperti uzstāsies kā publiski intelektuāļi, patiesībā būdami darba ņēmēji ar visām no šī fakta izrietošajām sekām. Līdz ar to sabiedrībai arvien grūtāk būs izprast, kuras personas ir industrijas, Briseles vai Latvijas valdības angažētas un kuras personas pauž viedokļus, kas nav saskaņoti ar darba devējiem. Uzticību publiskajām diskusijām tas nevaros.
 9. Nostiprinoties plašsaziņas līdzekļiem, to personāls arvien plašāk sāk pildīt publisko intelektuāļu lomu. Taču arī žurnālisti un komentētāji ir darba ņēmēji un viņu atlasi veic darba devējs. Vairums plašsaziņas līdzekļu ir privātuzņēmumi, kuru

peļņa visai būtiski ir atkarīga no reklāmu devējiem, t.i., citiem privātuzņēmējiem. Visas šīs personas kā darba devēji nav neitrāli sociālajās diskusijās. Līdz ar to ir risks, ka publisko diskusiju darba kārtību un saturu ietekmēs personas, kurām ir interešu konflikts.

10. Informācijas pieejamības pieaugums samazinās pieprasījumu pēc publiskiem intelektuāļiem kā zināšanu brokeriem, mediatoriem. Tomēr informētība nav sinonīms personas spējām hierarhizēt un izvērtēt zināšanas, it īpaši situācijās, kad informācijas lauks ir deformēts. Līdz ar to ir risks, ka zināšanu pieaugums var kavēt sabiedrības pašizpratnes pieaugumu.
11. Nerediģēto plašsaziņas līdzekļu attīstība (pirmām kārtām runa ir par internetu) sniedz iespēju kļūt par publiskām personām tiem, kuru kompetence vai intelektuālās bagāžas kvalitāte ir visai apšaubāma. Publiskas diskusijās intelektuāļiem ir ierobežotas iespējas “pārspēt” šo dzīves ekspertu daudzskaitlīgo armiju.

Patoss: intelektuāļu sociālā iesaiste un atbildība (T. Tisenkopfs)

Intelektuāļiem un inteliģencei ir īpaša loma atbildības izpratnes veidošanā un tās kolektīvo mehānismu nostiprināšanā. Vārds “intelektuālis” paredz sevišķību. Intelektuāli var raksturot kā cilvēku, kurš nepiedalās absurdā un dara to redzamu citiem. Šādā nozīmē intelektuālisms ir garīgas pretošanās veids un intelektuālis – cilvēks, kurš pretojas. Viņš raksturo neatkarīgs viedoklis un tā paušana. Runāšana ir svarīga intelektuāļa pazīme. Būt intelektuālim nozīmē paust savu viedokli neatkarīgi ne no kā. Nezaudēt seju ir viņa priekšrocība. Bailes, klusēšana un izvairība – viņa bojāeja.

Taču vai ar saprašanu, runāšanu un savas stājas paušanu ir gana? Šķiet, intelektuālim nepieciešama vēl kāda prasme – parādīt absurda veidošanās mehānismus un kolektīvos ceļus, kā tikt laukā no tā. Bez pārliecīgas vēlmes uzspiest cilvēkiem “pareizos risinājumus” atbildīgs intelektuālis grib veicināt saprāta procesus sabiedrībā un vairot tās kopīgo labumu. Viņš saprot sadarbības nozīmi un vēlas veicināt zināšanu apmaiņu un sadarbību sabiedrībā.

Vārds “intelektuālis” apzīmē individu, inteliģence – grupu, abi jēdzieni var pārklāties. Latvijā ar vārdu “intelektuālis” drīzāk saprot vienpatni, atšķirīgo, pat izlēcēju. Mūsu mentalitātei tuvāks vārds ir “inteliģence”, ar ko saprot izglītus cilvēkus, kuri “iet tautās” – pauž tās domas un jūtas, veido nāciju. Latviešiem intelektuāļa un inteliģences izpratne ir asimetriska – intelektuāļi nepadodas, bet inteliģence sadarbojas, ļoti bieži arī negatīvā – iztapības un kolaboracionisma – nozīmē (vai gan citādi Latvija būtu tik daudz reižu okupēta).

Intelektuālis dzimst no savpatnības un tiecas kļūt publisks. Viņa esamībā saskatāmi četri loki – būt vienpatnim, būt vienam no daudziem, būt līderim un iemiesoties masu kustībā. Ieskatoties intelektuāļa dabā, mēs atrodam vienatni kā sākumstadiju. Vientuļnieka stāvoklī viņam nav nepieciešams ārējs attaisnojums, lai pamatotu savu ideju, intelektuālis pats ierosina savu sevišķo dabu un aicinājumu. Iesaistoties sabiedrībā un kļūstot par vienu no daudziem, viņš padara ideju par apgaismotu un saprotamu domu citiem. Viņš definē sabiedrību kā normveides procesu, kas ģenerē kolektīvu rīcību. Šis socioloģiskais teikums nu gan lai paliek. Kā atsevišķa būtne intelektuālis ir atšķirīgs,

iznākot no savpatnības, viņš pārveido talantu rīcībā, samērojas ar citiem, identificējas ar pilsonisko sabiedrību. Viņu pārņem aicinājums būt par garīgu līderi – norādīt ceļu, iedvesmot. Viņš izslejas kā piemērs, pieminekļis vai cietumnieks. Taču kādā brīdī viņš apzinās, ka ar to var būt par maz, jo ceļu ir daudz un piemēru – neizmērojams skaits. Tad viņš vēsturiski un biogrāfiski iesaistās sabiedriskās kustībās, domu un ideju strāvās, attīstības projektos un tīklos. To varētu saukt par intelektuāļa iemiesošanos – kāda daļiņa no viņa zināšanām, idejām un tēliem kļūst par kāda cita iedvesmas avotu, daļiņu no cita spējām un darbiem. Šajā intelektuālās iemiesošanās gaitā sabiedrība labāk apzinās savu kolektīvo dinamiku un kļūst civilizētāka.

Visā, ko dara intelektuālis, jābūt jaušamai augstai garīgo spēku koncentrācijai. Dekonstruējot intelektuāļa dabu, mēs nonākam pie laika, vienatnes un gribas kā sākumstāvokļiem. Sociālā analīze vēl uzslāņo garīgā darba funkciju un raksturo intelektuāli pēc šķiriskās pazīmes – kā garīgā darba veicēju, mācīto, arī diloņa slimo. Postmodernais laikmets vēl pievieno dekadenci, neurozi un apjukumu – intelektuālis zaudē spēju iestāties par citiem un pazūd vēsturiski. Taču viņā turpina gruzdēt aicinājums domāt par sabiedrību – publisko telpu, kurai viņš piešķir paaugstinātu nozīmi. Viņš atkal mēģina kļūt publisks. Intelektuālis vissāpīgāk pārdzīvo publiskās telpas uzurpēšanu un varas cinismu. Viņš nevar samierināties ar publisko normu noārdīšanu un brīvības teritoriju sašaurināšanu. Viņš izjūt iekšēju pienākumu rūpēties par sabiedrību.

Intelektuāļa mērķi, iesaistoties publiskajā telpā, ir attīstības mehānismu veicināšana, atbildības kopradīšana un stratēģiskas politikas veidošana. No iekšupvērsta gribasspēka un sakāpināta laika sākas viņa sabiedriskā izvēšanās. Vēsturiski veidojušās vairākas intelektuāļa stratēģijas publiskajā telpā:

- apgaismošana,
- kritika,
- piemēra rādīšana un
- spējināšana.

Senākā stratēģija ir apgaismošana – radīt apgaismotas domas, mākslu, zinātni, veicināt izglītību, veikt kultūras darbu sabiedrībā. Inteliģence arvien ir krājusi gudrību, jēdzīgumu un formas spilgtumu un dalījusies ar to.

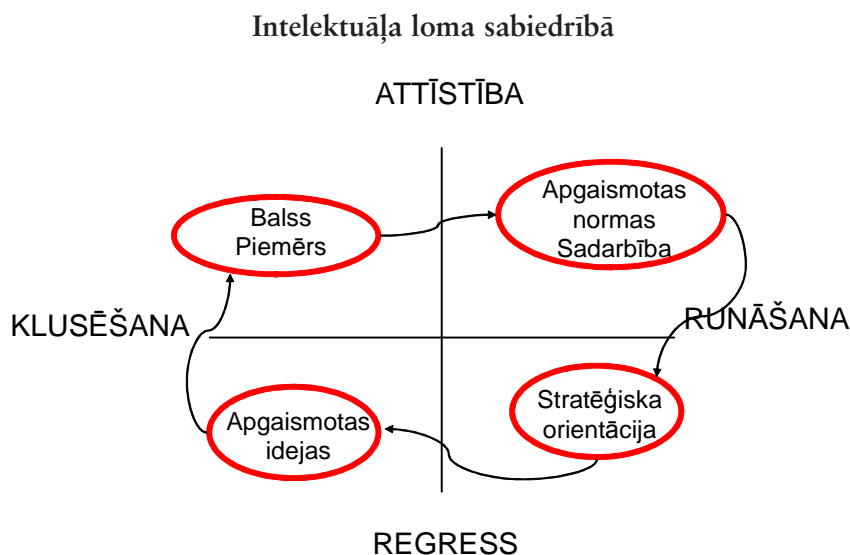
Otra intelektuāļa stratēģija publiskajā telpā ir kritika – būt nesaudzīgam varas un netaisnības kritiķim. To stiprinājuši divdesmitā gadsimta totalitārie režīmi. Taču 21. gadsimtā kritika ir apgrūtināta, jo uzurpācija izkļiedējas, absurds maskējas, netaisnība kļūst neredzama. Kā tagad pazīt kritizējamo? Ir jāpazīst sabiedrības kompleksitāte. Būt kritiķim nozīmē arī ievērot samērīgumu, empātiju, pat cieņu pret absurda dalībniekiem, kuri paši varbūt neapzinās savu iesaisti ļaunumā. Kritika mūsdienās jālidzvaro ar piemēra rādīšanu.

Trešā intelektuāļa stratēģija ir rādīt piemēru – padarīt sevi par paraugu. Tas iespējams gan noliedzošā, gan apliecinošā nozīmē. Spilgtas ir negatīvā parauga stratēģijas – radikāla pretošanās un izstumtība, kādā nonāk intelektuālis, atmaskojot varas patvaļu. Tas ir Antonio Gramši un arī Raiņa ceļš, kad intelektuālis kļūst par ieslodzīto un darbojas cietuma piezīmju žanrā. “Maigāks” ir bijis padomju disidentu liktenis, kuri rakstīja vēstules no iekšējās trimdas, bet riskēja nonākt fiziskās izsūtījuma vietās. Latvijā negatīvā parauga tradīcijas ir vājas, inteliģence ir maz pretojusies varai, bet

daudz sadarbojusies ar to “konstruktīvā, pozitīvā” veidā. Taču ne vienmēr ir jāklūst par nesaprasto un atraidīto vai saprasto tikai savējo lokā. Arvien var mēģināt klūt par piemēru daudziem. Svarīgākais ir padarīt pašam savu likteni un biogrāfiju par nepieciešamu normveides paraugu.

Ceturtnā intelektuāļa stratēģija ir pilsoniskās sabiedrības spējinašana. Šajā kapacitātē intelektuālis klūst par vienu no daudziem, iesaistās zināšanu, ekonomiskajos un sociālajos tīklos, starpnieko starp institūcijām un grupām, izzina un skaidro attīstības kolektīvo dinamiku. Intelektuālis īsteno spēju un spējinašanas pieeju attīstībai. Visos laikos intelektuāļi ir piedāvājuši sabiedriskus uzlabojumus, centušies piešķirt kopīgajai attīstībai virzību un domājuši par nākotni. Dažkārt šie centieni bijuši utopiski. Intelektuāļi ir arī paškritiski apzinājušies bīstamību, ko rada citu gribas iespaidošana. Ceļa rādīšana citiem nedrīkst klūt par totalitāru aktu, un sabiedrības vadīšana ir iespējama tikai tik lielā mērā, cik lielā mērā tiek ierosināta tās locekļu un organizāciju rīcībspēja. Šī iemesla dēļ publiskam intelektuālim jāpiedāvā savi skaidrojumi, kas balstās uz intuīciju un analīzi.

1. attēls

Avots: autora veidots.

Pienāk brīdis, kad intelektuālim jāiesaistās ideju grupā, partnerībā, kooperatīvā, ekonomiskās un sociālās apvienībās, dažkārt – arī streikā, manifestācijā, protesta akcijā. Bez iesaistišanās sociālajās norisēs grūti palīdzēt praksei kopienām realizēt viņu attīstības idejas. Intelektuālim nav garantētu priekšrocību sabiedrībā, taču viņš var izmantot savas zināšanas, jušanu un gribu. Viņa misija ir izgaismot un veicināt attīstību. Intelektuāli var dēvēt arī par attīstības veicinātāju, jo viņš izrunā pilsoniskās sabiedrības kolektīvo dinamiku. To pašu var teikt arī par sociologu.

Piezīmes

- (1) Intelektuāļiem tiek pārņemts, ka viņi “*are not accountable to the public*”.
Galtung Johan. The Role of the Intellectual II – This Time as Other-Criticism. *Higher Education in Europe*, 2002. Vol. XXVII. Nos. 1–2. Pp. 65–68, p. 67.
- (2) “*the preeminence of sense over reason*”
- (3) 1884. gadā par spiegošanu Vācijas labā notiesāja Francijas virsnieku, ebreju Alfrēdu Dreifusu. Publiskas diskusijas par sprieduma pamatotību turpinājās vairākus gadus un noveda pie Trešās republikas smagākās iekšpolitiskās krīzes. Konfrontācijas lūzuma punkts bija Emīla Zolā atklātā vēstule Francijas prezidentam. Tā tika publicēta ar virsrakstu “Es apsūdzu” (J'Accuse!). Zolā ieguva plašu Francijas un citu valstu akadēmisko un mākslas aprindu cilvēku atbalstu. Līdz ar to sabiedriskā doma mainījās par labu Dreifusam un vara bija spiesta viņu attaisnot. Vairums analītiķu uzskata, ka nav iespējams pārvērtēt šīs 4000 vārdu garās vēstules ietekmi uz Francijas un Eiropas tālāko politisko attīstību (nereti vēstule tiek vērtēta kā “izcilākais raksts laikrakstu vēsturē”). Akadēmisko un mākslas aprindu pārstāvji pirmo reizi demonstrēja savu politisko ietekmi, un sabiedrība sāka viņus uztvert nevis kā dažādu nozaru profesionāļus, bet kā grupu – intelektuāļus.

Bibliogrāfija

- Bauman Z. (1987) Intellectuals in East-Central Europe: Continuity and Change. *Eastern European Politics and Societies*, Vol. 1, No. 2, pp. 162–186.
- Bauman Z. (1991) *If everyone is a stranger, no one is. Modernity and Ambivalence*. Cambridge: Polity Press.
- Bauman Z. (1995) *Life in Fragments: Essays in Postmodern Morality*. Blackwell.
- Benda J. (1928) *The Treason of the Intellectuals*. Transl. by Richard Aldington. New York: William Morrow.
- Bourdieu P. (1991) *Language and Symbolic Power*. Cambridge: Polity Press.
- Berth E. (1926) *Les M'efaits des intellectuels*. 2nd ed. Paris: Marcel Rivière.
- Bordo S. (1990) Feminism, Postmodernism, and Gender Skepticism. *Feminism/Postmodernism*. Ed. by Linda Nicholson. New York and London: Routledge, pp. 133–156.
- Chametzky J. (2004) Public Intellectuals – Now and Then. *Melus*, Vol. 29, No. 3/4, pp. 211–226.
- Collins H.P. (1986) Learning from the Outsider Within: The Sociological Significance of Black Feminist Thought. *Social Problems*, Vol. 33, No. 6, pp. 14–32.
- Collins H.P. (1991) *Black Feminist Thought*. New York and London: Routledge.
- Dreyfus H., Rabinow P. (1982) *Michel Foucault: Beyond Structuralism and Hermeneutics*. Harvester.
- Foucault M. (1980) *Power/Knowledge: Selected Interviews and Other Writings, 1972–1977*. Harvester.
- Fuller S. (2003) The critique of intellectuals in a time of pragmatist captivity. *History of the Human Sciences*, Vol. 16, No. 4, pp. 19–38.

- Galtung J. (2002) The Role of the Intellectual II – This Time as Other-Criticism. *Higher Education in Europe*, Vol. XXVII, Nos. 1–2, pp. 65–68.
- Goldberg C.J. (1998) *Civility and Subversion: The Intellectual in Democratic Society*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Golsan J.R. (2004) Tzvetan Todorov, the ‘Responsible Intellectual’, and the New World Disorder. *Modern & Contemporary France*, Vol. 12, No. 3, pp. 299–311.
- Gramsci A. (1971) *Selections from the Prison Notebooks of Antonio Gramsci*. Transl. by Hoare Q., Smith G.N. New York: International Publishers.
- Gunter G., Bourdieu P. (2000) A Literature from Below. *The Nation*, Vol. 271, July 3.
- Habermas J. (1989) *The New Conservatism: Cultural Criticism and the Historian’s Debate*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Hayek A.F. (1944) *The Road to Serfdom*. London and Chicago: University of Chicago Press.
- Hayek A.F. (1960) *The Intellectuals and Socialism*. In: *The Intellectuals: A Controversial Portrait*. Ed. by George B. de Huszar. Illinois: The Free Press of Glencoe.
- Herve H., Rotman P. (1981) *Les Intellocrates: expedition en haute intelligentsia*. Paris: Editions Ramsay.
- Ignatieff M. (1997) Where Are They Now? *Prospect*. Issue 22, August.
- Ignatieff M. (1997) The Decline and Fall of the Public Intellectual. *Queen’s Quarterly*, Vol. 104, pp. 395–403.
- Jacoby R. (1987) *The Last Intellectuals: American Culture in the Age of Innocence*. New York: Basic Books.
- Jacoby R. (1999) *Outsiders who wanted to be insiders. The End of Utopia: Politics and Culture in an Age of Apathy*. New York: Basic Books.
- Jennings J. (2000) From Zola’s “J’accuse” to the Death of the Intellectual. *The European Legacy*, Vol. 5, No. 6, pp. 829–844.
- Jennings J. (2000) Intellectuals and Political Culture. *The European Legacy*, Vol. 5, No. 6, pp. 781–795.
- Kelly M. (2003) Comparing French and British Intellectuals: Towards a Cross-Channel Perspective. *French Cultural Studies*, Vol. 14, No. 3, pp. 336–348.
- Kolakowski L. (1990) In Praise of Exile. *Modernity on Endless Trial*. Chicago: University of Chicago Press. Pp. 55–59.
- Kurzman C., Owens L. (2002) The Sociology of Intellectuals. *Annual Review of Sociology*, Vol. 28, pp. 63–90.
- Lassman P. (2000) Enlightenment, Cultural Crisis, and Politics: The Role of the Intellectuals from Kant to Habermas. *The European Legacy*, Vol. 5, No. 6, pp. 815–828.
- Lazarus N. (2005) Representations of the Intellectual in Representations of the Intellectual. *Research in African Literatures*, Vol. 36, No. 3, pp. 112–123.
- Macdonald A. (2003) Deaths of the French Intellectual. *French Cultural Studies*, Vol. 14/2, pp. 192–210.
- Mannheim K. (1985) *Ideology and Utopia: An Introduction to the Sociology of Knowledge*. New York: Harvest Book.
- Ojeili C. (2001) The ‘Advance Without Authority’: Post-modernism, Libertarian Socialism, and Intellectuals. *Democracy & Nature*, Vol. 7, No. 3, pp. 391–413.

- Pels D. (1999) Privileged nomads: on the strangeness of intellectuals and the intellectuality of strangers. *Theory, Culture and Society*, Vol. 16, pp. 63–86.
- Posner A.R. (2001) *Public Intellectuals: A Study of Decline*. Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press.
- Roberto M. (1932) Intellectuals. *Encyclopedia of the Social Sciences*. Vol. 8. Ed. by Seligman E., Johnson A. New York: Macmillan, pp. 118–126.
- Rozentāls M. (red.) (1974) *Filozofijas vārdnīca*. Rīga: Liesma.
- Schalk D. (1997) Are Intellectuals a Dying Species?: War and the Ivory Tower in the Postmodern Age. *Intellectuals in Politics: From the Dreyfus Affair to Salman Rushdie*. Ed. by Jennings J. and Welch K. London: Routledge, pp. 271–285.
- Schumpeter A.J. (1942) *Capitalism, Socialism, and Democracy*. New York: Harper & Row.
- Simmel G. (1950) The Stranger. *The Sociology of Georg Simmel*. Ed. by Kurt H. Wolff. New York: The Free Press, pp. 402–408.
- Stapleton J. (2000) Cultural Conservatism and the Public Intellectual in Britain, 1930–70. *The European Legacy*, Vol. 5, No. 6, pp. 795–813.
- Бурдые П. (2002) Заангажированное знание. *Неприкосновенный запас*, № 5 (25). Pieejams: <http://magazines.russ.ru/nz/2002/5/burd-pr.html> (skat. 16.02.2005).

Summary

Aivars Tabuns, Tālis Tisenkopfs

Role of Intellectuals in the Society

The article presents perspectives of two Latvian sociologists – Aivars Tabuns and Tālis Tisenkopfs on the roles of intellectuals in society. A. Tabuns takes the position of social criticism and *doubts* in the evaluation of intellectuals. On the basis of literature analysis he reviews the roles of intellectuals with precautions. T. Tisenkopfs proposes social *pathos* approach to intellectuals backing the argument on normative assumptions and ideals. He calls for greater public engagement and responsibility of intellectuals. Both views – the critical perspective and that of social activism complement each other and allow to understand historical diversity and contradictions of the roles of intellectuals. The authors invite to reflect upon the role and mission of sociologists in society. Intellectuals in this article are defined as persons familiar with cultural heritage and social concepts and codes. They are persons who are able to analyse the reality, to abstract, classify and explain it. Capacity to distinguish the essential from the irrelevant and to discern the false from true is an attribute of intellectuals. These persons are capable to create intellectual products as elements of new cultural and social realities and new ways of thinking.

Резюме

Айварс Табунс, Талис Тисенкопфс

Роли интеллектуалов в обществе

В данной статье описан взгляд двух социологов Латвии – Айвара Табуна и Талиса Тисенкопфа – на роли интеллектуалов в обществе. А. Табунс представляет традицию социальной критики и сомнений в оценке интеллектуалов и, анализируя теоретическую литературу, рассматривает интеллектуалов с позиций осторожности. Т. Тисенкопфс использует пафосный подход к видению интеллектуалов и на основе идеалов и установок нормативной социологии настаивает на большей вовлечённости и ответственности интеллектуалов в обществе. Оба подхода – аналитико-критический и полный социального пафоса взгляд – дополняют друг друга и позволяют лучше понять историческое многообразие ролей интеллектуалов в обществе, их эволюцию, и в этом контексте подумать также о задачах социолога в обществе. Авторы объясняют, кого в данной статье они понимают под интеллектуалами. Во-первых, это те люди, которые обладают культурным наследием, а также наиболее распространёнными социальными и культурными кодами и понятиями. Во-вторых, они способны анализировать реальность, абстрагировать, классифицировать, разъяснять, чтобы отделить существенное от несущественного, раскрыть ложное и неправдоподобное. В-третьих, эти люди способны производить такие интеллектуальные продукты, которые годятся для построения новой социальной и культурной реальности, для изменения традиционных способов мышления.

Vera Boronenko, Maria Johanna Schouten

CAREER PATHS OF YOUNG MOTHERS IN LATVIA AND PORTUGAL

This article examines the factors, which determine women's option for motherhood, whether or not in combination with a professional career, in respectively Latvia and Portugal. The central question ties in with major concerns among the policymakers in Europe, such as the low fertility rate in all of Europe (Latvia and Portugal both had in 2006 a fertility rate of 1.35 children per woman, according to EUROSTAT data) and the ambition to attain a higher educational qualification for all the citizens. Relating to these considerations and to the goal of providing equality of opportunities, the social and family policies have recently undergone changes to facilitate an articulation between family life and work. However, despite the higher instruction of women and the incentives for mothers to proceed a career, recently a reverse trend in various western countries, such as the USA, the UK, France and the Netherlands, has become manifest: highly-qualified women choose increasingly for a full-time motherhood rather than the combination of a career with the caring for children. In the present paper it will be seen how the tendencies are in this respect in Latvia and Portugal, taking into account the general attitude regarding the social role of mothers of young children. Comparison between these two countries adds to the results of the various studies which have already been carried out on labour participation of young mothers in both Portugal and in Latvia (although research comparing these two countries as yet is virtually non-existent), and the comparative studies between several countries within and beyond Europe.

Key words: motherhood, career, childcare, Latvia, Portugal.

Introduction

In June 2009, Maud de Boer-Buquicchio, Deputy Secretary General of the Council of Europe, in an address to the assembled European Ministers responsible for Family Affairs, alerted to new data, which showed the continuously brisk decline of the European population. The economic consequences of the decrease in births and the ageing of the population are well-known. However, according to Ms De Boer, “[c]hildren are much more than statistics, future tax payers, employees and caregivers for their elderly dependants” (De Boer-Buquicchio 2009). Their presence is also a vital dimension of daily life, and therefore the speaker was alarmed by what she had found – by a growing “children not welcome” climate, especially in public spaces.

Within the families, the attitude to children is far more positive, according to many contemporary studies in the sociology of the family. Various authors emphasize how, in recent decades, material resources, time and emotions which parents invest into their children have increased considerably (Gershuny, Sally 1987). Ulrich Beck notices a prevailing feeling in the western world that a child provides joy and gives variation to life, in an era of disenchantment and individualization. In this sense, having children is a “private type of re-enchantment”, which is a reason for the “excessive affection for children” (Beck 1992, pp. 118–119; see also Roussel 1989; Crompton, Lyonette 2007).

Curiously, these contrasting perspectives on children – the unfriendly attitude of society, as noted by De Boer, and the devotion of parents and other relatives – both account for the low birth rates. Prospective parents are discouraged by the unfriendliness in the public sphere towards children, including the social policies and the attitudes and practices on the workplace towards young parents, especially mothers. On the other hand, the wish to give a future child an optimal attention and plenty of material resources imbues young people with doubts and apprehension: are they ready for a child, will their financial situation and the life they lead allow them to give to a child what is considered necessary and its due right?

These dilemmas are particularly strong in the case of mothers. The combination of work and private life, notwithstanding the government policies to promote it, is for many families and especially women a daily recurring affliction. In some European societies most women try to combine a full-time job with motherhood, in many others they work fewer hours or withdraw temporarily from the labour market. On the other hand, there are women who implicitly or explicitly opt for a life without children, convinced that they will not be able to give a child its due share of resources and attention. For quite a few highly-instructed women, remaining childless seems the only way to pursue their careers.

Motherhood and its interference with career paths of young women has been the subject of numerous studies. This paper intends to add a comparative approach to this theme, discussing the situation in Latvia and in Portugal. These countries are rather distinct, due to their historical developments; and their respective cultural and economic features have a differentiated influence on the degree of the participation of mothers on the labour market.

The comparison to be made in the following is general and will be accompanied by the presentation of some similar studies carried out in both countries. This material is a part of the preparation for a further joint study, which intends to identify the main factors influencing the wish among highly-qualified women in these countries to start a family, and the strategies planned and applied to combine this with a professional career, if any.

1. Mothers and the Labour Market: Traditions and Changes

Regarding the opportunities of women in society in general and on the labour market in particular, an important factor to be counted with is essentially biological: it is women's capacity to bear and nurse children. Many discussions have been conducted on the question whether motherhood is a privilege, a source of empowerment, or a handicap. In as far as participation in the labour market is concerned, having children is usually considered an impediment and a delaying factor in career making and income generation. Fertility behaviour is influenced by social, political and cultural conditions and considerations, as well as by the individual biography.

A point of consideration for women in planning their future motherhood is the availability of support in the fields of care-providing and material resources. Support may be given by the members of the family or the household (including the husband),

or by the entities such as clubs and associations, religious institutions, and government. In Latvia, when the child grows older, also other members of the family take a part in the upbringing – usually they are the grandmothers. If the mother is reintegrating into the labour market when the child is still very small (up to one year), a paid nanny is more often employed (FACTUM, Baltic Institute of Social Sciences 2006). In Portugal, to take care of the children, formerly the mobilization of networks of female relatives was readily effectuated (Portugal 1995), a practice now on the decline. On the other hand, the husbands are increasingly participating in childcare, due to culture changes and new social policy. Also in Latvia recent social policy tries to stimulate both parents to take leave after childbirth, and facilitate re-entering the labour force after maternity leave, as will be discussed below.

That motherhood is far from just a biological process or a private issue, has been made clear during several moments in world history, when bearing children was regarded as a guarantee of the physical and cultural continuation of the own group and ideology (Blom 2000). In Portugal, during the forty-eight year period of right-wing dictatorship, the birth of many children was considered as “the best defence against communism”.

These days in Europe, policies that aim to reverse the actual demographic tendencies towards an ageing society have young women as their main target. At the level of the governments of the respective countries and of the European Union, the bearing of children has been encouraged by a number and variety of measures, especially in the form of legally established leaves, fiscal benefits, nurseries and day care centres.

These birth-promoting policies are also linked to the goal of implementing equality of opportunities, which in this case would signify that men and women almost in equal measure can dedicate their time to family as well as career. One of the means to stimulate men to make more of their parental role consists in leave schemes. Paternity leave and parental leave exist both in Portugal and in Latvia. In Portugal, paternity leave was introduced in 1999, and has rapidly gained popularity. In the new Labour Law of February, 12, 2009, the terms paternity and maternity are replaced by “parentality”. The “initial parentality leave” applies to parents of newborns during 120 up to 180 days. The leave can be enjoyed by either father or mother, under the condition that for the mother, six weeks is the compulsory minimum period, and for the father, ten days.

In Latvia, according to the 155th article of the Labour Law, since 2004 fathers can take ten days paid paternity leave during the first two months after the birth. The use of this paternity leave in Latvia also has enjoyed a stable increase: in 2004 only 2070 fathers used paid paternity leave, in 2005 their number was 2490 fathers (Rubinčika 2005), but in 2008 the monthly number was 660 fathers on average, or 34% of those entitled (No 2009. gada... 2008).

How do these leave policies tie in with other European policies? We might recall the major aim of improving the educational qualifications of European citizens, such as outlined in the *Lisbon strategy* agreed in 2000. In order to apply and develop this training in their professional lives, the integration of women and men into the labour market is of major concern. Especially for highly-qualified professionals, breaks are not advisable: a temporary withdrawal from market work, for instance to take care of young children, would mean the hibernation and thus lack of upgrading of high-

value production force. This is a major reason for the policy of promoting measures for the so-called reconciliation between work and family, which aim to facilitate for men and women a satisfactory participation in both professional and family life.

At the micro-economic level, children are a drain on the family resources, through the cost of upbringing, the loss of income which in many countries is inherent to leaves, or else a career interruption, usually in the case of women. In many countries there exists a so-called “child gap”, a difference in wage between childless women and mothers. This may be related to the assumption that mothers are less productive as they have to spend lots of energy on care and household chores. This postulation, translated into a theory by Gary Becker (Becker 1985) and others, is however unconvincing, and empirical reality belies it. Women work hard at home and at their job, and if they become stressed and exhausted it is the result of trying to combine these two worlds, since the real problem seems to be time pressure. Sadly, the argument of lack of energy among working mothers is often used by employers as a justification for the low wages they receive, as is the case all over the world and in many historical periods. And even where women manifestly have a high productivity, they are paid less; indeed, the dedication and high output of low-paid female factory workers is often recognized by their own employers (Ong 1987). A case in point is provided by the cherry-pickers in Portugal, where hourly wages of men are superior, although all admit that men’s productivity is lower, especially after lunch when the effects of the wine consumed are noticeable.

An important biographical aspect for women is the timing of the childbearing, particularly of the first child. When using an economic approach, for well-qualified women the most favourable period to have children would be after some years of work experience (Wetzels 2001). High-achieving women, in our days, tend to postpone the step, which may result in definitive childlessness. Studies of the USA, the Netherlands and Germany point out the correlation between level of instruction and childlessness (Hewlett 2002; Keizer 2007; Suffer... 2009). Keizer and colleagues found for the Netherlands that for women every added year of study increases the possibility of definitive childlessness with 14%, while there is no such correlation for men (Keizer et al. 2007).

For many women, the arrival of children means an interruption of market work. In graphics, this tendency is reflected in the so-called M-shaped curve which correlates labour-market participation with women’s age groups. Sometimes it is referred to as the *ten-year nap*, occurring roughly between 28 and 40 years, exactly the life stage in which men consolidate their career. However, this is not the case in all countries, Portugal being one of the exceptions, in which women even intensify their labour market participation once they have become mothers (Coelho 2006; Wall 2007). In Latvia women’s employment is less than that of men, and the difference is much larger for women aged 15 to 34 years old (Central... 2009). So, “a Latvian household is characterised by the dual-earner model, where both male and female are likely to be working, but it is probably not a dual-carer model since women seem to be more likely to be involved in raising children” (Dombrovsky 2004).

Despite the loss in financial and time resources, most women want to be a mother. In Portugal, recent research among adolescent girls has shown that for most of them,

maternity is an essential element of their project for the future and that “*maternalization* of identity seems ... to appear before its *conjugalization*” (Almeida. 2004). It appears that this option is, in the words of Nancy Chodorow, “part of the desire to be feminine, which children pick up at an early age” (Chodorow 1972).

Despite the incentives by governments and other authorities pushing mothers to pursue a career, the tradeoffs which have to be made by prospective mothers have sometimes been too heavy. And thus, recently a reverse trend has been observed in countries such as the USA, the United Kingdom, France and the Netherlands. Highly-qualified women choose increasingly for an existence as full-time mother rather than for the combination of a career with the caring for children (Faludi 1992; Story 2005). This so-called *opt-out revolution* may well be a signal of the persistence of gender roles, i.e., the allotment of the lion’s share of care tasks to women.

2. The State and Career Paths of Mothers in European Societies

Countless studies have been carried out comparing two or more European or non-European countries regarding fertility behaviour, the labour market situation of young mothers, and the roles of fathers and mothers in the family (for instance, Woerds et al. 2007). In the interpretation and contextualization of the data, the role of the state is an important factor, more specifically the so-called Welfare State, which as a principle envisages a more equal redistribution of resources and thus the possibility of an active participation of everyone in the society.

The Welfare State has been analyzed according to diverse perspectives. Among the comparative studies, the approach of Gosta Esping-Andersen in *Three Worlds of Welfare Capitalism*, first published in 1990, has become a classic (Esping-Andersen 1990). Considering that it is essential to take into account the historical and cultural specificities of each country when analyzing the type of measures taken for the implementation of the resources-spreading measures, Esping-Andersen constructed a typology, in which three types of welfare states are distinguished: the liberal, socio-democratic and conservative. This typology, developed in the 1980s, leaves out the countries of Central and Eastern Europe at the time pertaining to the Soviet bloc, but also countries such as Spain, Portugal and Greece. The two countries focused in this article (Latvia and Portugal) are precisely among those which, for different reasons, have not been contemplated in the original classification of Esping-Andersen.

Subsequent discussions have tried to characterize these rest-categories and/or to develop alternative typologies. A criticism has also been the negligence of the culturally-specific opinions about gender, especially the roles of men and women in caring. Indeed, providing of care and protection is a fundamental principle of the welfare state, and these states may also be classified according to their choice of the main responsible for this care (state, family, private organizations) converging with or complemented by the performance of the fathers and mothers.

Regarding the states of southern Europe, denominations have emerged such as the “Mediterranean model” or the “Latin Rim regime”, marked by distinctive features of a high importance of a family including the providing of care, the prevalence of

informal networks of solidarity, clientelism and the omnipresence of a parallel economy. In these South European countries, where the principles of democracy and solidarity beyond the family circles have developed only recently, the fundamentals for a welfare state were introduced late and have never had the chance to blossom. Since the end of the twentieth century, due to political and macro-economic setbacks, the welfare state in South Europe and in other countries has been shrinking again.

Portugal fits into the parameters of the Southern European regime, but it is a country *sui generis*. The female labour participation is extraordinarily high. Most of the women work full-time, they do not interrupt their activity (beyond the legally stipulated) when they have their children (Table 2A 2003; Plantenga 2005), and on top of this, they perform most of the household chores while men limit themselves to incidental «helping». The gap between male and female weekly hours of housework has been calculated at 12.63 hours (International Social Survey Programme 2003; Wall, Amancio 2007).

Portugal was the country where women worked most, especially the mothers of young children. Will that still be the case when surveying the present European Union with its 27 members? Statistics of 2003 show, for example, that in Slovenia the rate of full-time double-earning couples is even higher than in Portugal (1).

Over the last decades, in all countries of the European Union women have entered the labour market in large numbers. This trend seems to be irrevocable and definitely has been putting pressure on the European countries to develop policies for the reconciliation of family life and working life. The trend towards a growing number of working women also questions the standard division of tasks within the households. In many European countries a debate has started whether the current division is fair enough for women, regarding the fact that women spend more hours extra in paid work than man in household tasks.

It should be noticed that in Europe quite a few researches have been carried out about the participation of fathers including in child care and domestic chores – for example, there is a very interesting research about fathers, “Caring is Sharing”, which was carried out in 2007 by the Amsterdam Social Science School in five European countries (Netherlands, Spain, Portugal, Poland and Latvia). This research shows Latvia as more traditional in comparison with other countries regarding the perception of the woman’s role in child care and home tasks, in the point of view of fathers. Men and women cannot enact all the necessary changes on their own. They need good facilities by the state and by employers, giving more room to all people – both men and women – to participate at home. The research shows that in many countries, this is not the case yet. For example, a Latvian man states that “state institutions are not ripe for the fact that a farther can stay at home and take care of the children” or “we are forced to work so hard in this state, it deprives us of the right to be with the family”.

The Italian case distinguished several categories of fathers. The “fathers in transition” want to spend time with their children and they are willing to negotiate with their partner. “Post transformation fathers” have passed the phase of negotiation and see domestic tasks as something natural.

In the Netherlands the keyword is “flexibilisation”. The fathers that were interviewed plea for a flexibilisation from the side of employers as to time and leave

arrangements. In general these fathers already take part in a considerable part of the caring tasks, but they would like to take up more. In order to combine working life and family life fathers mention the need for flexibility in their working hours. Fathers are willing to realise a more equal task division but they need back-up support from employers and the government.

3. Recent Studies about Mothers in Latvia and Portugal

In Latvia and Portugal, researches of various kinds have been carried out regarding the question of mothers and their employment. Some outcomes of these projects will be presented.

For Latvia these are:

- a – a research about the factors which determine women's opportunities to be integrated into the labour market, carried out among 800 women in Riga aged 18–45 years, in 2005, in the framework of European Committee's EQUAL initiative "Open labour market for women" (Research... 2005). The research was carried out by the Baltic Institute of Social Science;
- b – a media-based survey of the influence of pregnancy and maternity leave on women's future prospects on the labour market and also on their professional development, carried out in October 2005 by the Latvian TV programme "Mothers' Club". Two hundred viewers of this programme, from all over Latvia, participated (Salaka 2005);
- c – a study of the models of activity and employment existing among the mothers of children of preschool age (carried out among 170 women of the city of Daugavpils, in 2009, by the Institute of Social Research of the University of Daugavpils);

Further on, the following projects concerning Portugal will be mentioned briefly:

- d – *Conciliação* ("Reconciliation"), a study about the functioning of the measures of social policy intended to improve the articulation between work and family, carried out among the inhabitants of Portugal of both genders in the age category between 20 and 55, in 2005, on behalf of the Ministry of Social Affairs (2);
- e – an inquiry into the ideas and feelings about parenthood among employers and male workers in small companies in the rural areas of the Beira Interior region (Portugal), carried out in 2006 by the Centre of Social Studies of the University of Beira Interior (UBI_CES), in the framework of the transnational project RoMann (The Role of Men in the Family) (3).

3a. Latvian mothers' opportunities of integration into the labour market: (Baltic Institute of Social Science).

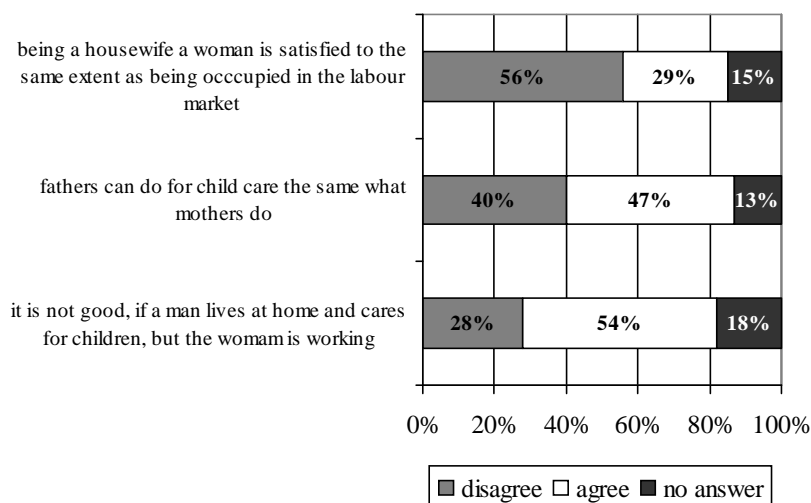
Although the theme of the abovementioned research was wider than that one of this paper, one part concerned the return of young mothers to the labour market after childbirth and also the influence of maternity leave on perspectives of being integrated into the labour the respondents were asked to express their opinions on the following statements:

- 1) “a woman is satisfied with her role of a housewife to the same extent as when working on the labour market”;
- 2) “fathers can do for child care the same what mothers do”;
- 3) “it is not good, if a man stays at home and cares for the children and his wife is working”.

The following figure shows Riga women’s attitudes towards these statements:

Figure 1

Evaluation of the roles of men and women in the labour market and in the family, answers on the question: “Do you agree or disagree with each following statement?”, Riga women, 2005, n=800

Source: Research... 2005.

The perceptions of women’s role in the labour market and in the household are correlated with age, income, type of work, and educational level. On the whole, the activity in the labour market was emphasized as a significant element of human life not depending on the sex of the respondents. As the survey data show, 52% of the employed women who live with a partner do the largest part of the home duties.

The responsibility for domestic and care tasks influences working life of a woman greatly – even before she has entered the labour market an employer, selecting the employees, often takes into consideration a possible maternity leave or woman’s absence in the case of a child’s illness. The survey data show, that during the job interview employers usually ask questions about planned pregnancy and children, which are highly discriminating for women.

25% of the respondent mothers returned to work after eighteen months (the legal period for maternity leave) and 28% – after more than two years. Approximately one in five women takes up work again when the child is between six and twelve months

old. A negative finding in the survey was that one in five women on maternity leave was afraid to be fired (in spite of the legal protection for mothers against dismissal).

The determining factors for early (before 18 months) return at work are the need for money, the wish to work and also the existence of a relative who can take care of the child. The fear of losing skills and the possibility that the substitute will occupy the place are also mentioned among the factors. Only very rarely the paternity leave of a woman's partner is a reason for her to start working before the end of the maternity leave.

3b. Maternity leave and prospects on the Latvian labour market: media research (Latvian TV programme "Mothers' Club").

This survey, which was carried out asking the viewers to submit an online questionnaire, concerning the discrimination on the labour market that is often experienced by women who plan to have a child, pregnant women and young mothers on maternity leave. These situations have an impact on the financial conditions of a woman and the family, the development of the career and the position on the labour market in general. When pondering a future pregnancy, a woman has to take into consideration a possible regression in her career (thanks to long isolation from the labour market), a decline of her financial well-being and poor guarantees for returning to the preceding job and post.

The survey which was carried out by the "Mothers' Club" shows that at least 65% of women during the period of the last 5 years had some difficulties in informing their employer about their pregnancy, especially those employed in small and medium enterprises. The reaction of the employers was diverse – in state and municipality enterprises, a woman has a safe guarantee for returning to the working place after her maternity leave, but in the private sector the situation is more difficult, because an employer is not always ready to give social guarantees defined by law.

Out of fear, women often kept their pregnancy concealed for a long time: 25% of the women interviewed informed their employer only being in the fifth or sixth month of pregnancy. 65% of all the respondents returned or planned to return to the labour market when the child was seven – twelve months old, despite the eighteen months of legally maternity leave granted.

35% of the women, who had returned to their job, were not satisfied with their new working conditions and rules because of several reasons. Their complaints were:

- 1) the salary had decreased or had not increased at the same rate as had for the other employees;
- 2) they were offered only part-time work, justified by the care of a small child who would not allow to devote enough time and energy to the fruitful work;
- 3) they were given less duties and responsibilities, on account of their long-term absence and unfamiliarity with the new working conditions.

These facts confirm the existence in Latvia of a "child gap", a difference in wage and career opportunities between childless women and mothers that has been discussed above.

3c. Mothers' social activity according to the employment: models and factors (Institute of Social Research, University of Daugavpils).

For effective time management of the mothers of children at preschool age, on the one hand, the needs of the mother to be socially and economically active should be kept in mind, and, on the other hand, the limited family and society resources for the permanent care concern for small children. The objective of the research of Daugavpils University, in South-East Latvia, was to formulate sociologically-based recommendations for mothers on the most effective way of achieving both family social and economical welfare and permanent child care.

A sociologist can construct a typologized separation of three main models of mother's activity: two margin models – a traditional housewife and a worker-professional, and also one compromise model when a mother tries to combine both mother's duties and a paid work.

On the base of the systemic description of the research object the following hypothesis was formulated: the most socially effective model of mothers' social activity is a compromise which harmonizes family and society interests. But, opting for the model of a traditional housewife, mothers often compensate their low competitiveness in the labour market. On the other hand, opting for the model of a worker-professional, women often compensate their problems in their family life.

This hypothesis has been verified with empirical data from a quantitative survey of 170 Daugavpils mothers of preschool children. In particular, it has been proved with the help of an empirical fact, that the total effectiveness of objective (by real behaviour) and subjective (by wishes and values) compromise model is the highest among all three models being analyzed. After processment of the data about the satisfaction with the domestic life, on the evaluation of the position in the labour market, and also on self-evaluations as a professional, it has been noticed, that traditional housewives have the lowest self-evaluations as professionals, and are also less satisfied with their position in the labour market. In their turn, workers-professionals are less satisfied with their domestic lives. However, it can be supposed that the degree of satisfaction is not the reason of the chosen social activity, but its result. For example, traditional housewives can be unsatisfied with their position in the labour market and they may give low evaluations to themselves as professionals, because they are stay at home and do not integrate into the labour market. In its turn, low satisfaction with the domestic life shown by workers-professionals can be the result of their active professional life.

3d. The effects of social policy on improving the articulation between work and family (Ministry of Social Affairs of Portugal).

This research focused on the measures of social policy that exist in Portugal to promote the reconciliation between work and care. The purpose was to find out the positive and negative effects of the existing arrangements, to discover lacunas in them, and to register the wishes and suggestions among the population with regards to this subject matter. Special attention was paid to young families, and questions were

included about the providing of care for them and the possibly gendered character of this care, and the existence of a wish to have (more) children. Various techniques were employed, including a survey among a representative sample of the Portuguese population. Thus, questionnaires were applied among 1,100 domestic units with persons of the “active age” (20–55 years) and dependents, such as children, elderly or chronically ill people. The included questions related to knowledge, use, and opinion about social policy measures. In this way, the ideas and practices about gender roles and equality of opportunities were revealed.

Applying a Likert scale (from 0 to 4) regarding various types of statements, the following turned out to be the highest-rated desires of the women: “to stay home to care for the children in their first years of life, if financial circumstances permit so” (3.0); “to have a flexible work schedule in order to have a better balance between time for family time and for the job” (3.0); “to stay home to take care of other “dependents” if financially feasible” (2.9), and “to stay full-time with my children in their first years, even if nurseries were free of charge”(2.8). On the whole, we saw among women a stronger need of facilities to take care of dependents, and also to withdraw for some time from the labour market, in particular for the education of a child.

We add that in this same study the statement “Generally, the women should not dedicate themselves to their work as much as the men, in order to be more available to the family”, was endorsed by 43,7% of the respondents, being the degree of agreement smallest among the age group of 20–29 years. It is a fact that, although young people increasingly favour equality, especially regarding study, leisure and work, the division of domestic chores lags behind. On the other hand, only very rarely young Portuguese women choose to be a housewife (Guerreiro, Abrantes 2004), such contrasting with the situation some decades ago when an existence as a housewife was an ideal for many women.

3e. Parenthood in Portugal: ideas and feelings (Centre of Social Studies, University of Beira Interior).

Another study about the ideas and feelings about parenthood and caregiving in the family was carried out on a more restricted level, in the rural areas of the Beira Interior region, in 2006. It was one of the case studies in the context of the international project RoMann – the role of Men in the Family, coordinated by Virgil/Tamen (Berlin) and funded by the European Social Fund (Guerreiro, Abrantes 2004). Employers and male workers in small companies were interviewed about the roles of men and women in families with young children. The employers in general were more favourable toward a balance in tasks, but the employees, all with a low level of instruction, were much less positive about it:

- “There are certain traditions we cannot break off. For example, this parental leave, if a father has need for it or if it is a matter of illness [of the wife], I agree. But, in other respects I disagree, for example, that a father is absent for two weeks because of the birth of a child. This is just for having holidays. The mother needs to be there, because it is the mother who does everything for the child, but

the father, if there is no question of illness, does not need to. He can be there when he comes home from work and in the weekends”;

- “As far as I am concerned, women have the right to work but the major part of their life is life at home and it is for the men to work. If they need to work, let them work, because life is not very stable. Women have a destiny of their own”.

Discussion

Some patterns for future comparative studies in Latvia and Portugal

Following on these accounts from Beira Interior, it should be remarked that various studies have shown that many Portuguese would opt for an arrangement in which children stay at home with their mother in the first years of their lives, if economic conditions were better. This was found, among others, by Guerreiro and Abrantes (Guerreiro, Abrantes 2004), but also by the international Survey ISSP, dedicated to the family and gender roles. 78.5% of the Portuguese respondents in this survey even believed that small children would suffer if the mother was working. In that same survey the, what has been called, high child-centeredness of the Portuguese was revealed: the Portuguese agreed with “to see the children grow up is the greatest happiness of life” (96.4%) and 62.1% were of the opinion that people without children have an empty life (Wall 2005). Curiously, the same research revealed that the phenomenon of working women and dual-earner families meets with almost general approval among the Portuguese, and that there is an increase in active participation of fathers in domestic chores and caring for the children. There are, thus, “traditional” as well as “modern” elements in the division of gender roles. Various factors may contribute to an explanation, such as economic conditions which force families to adopt the model of double breadwinner/full time. This practice contrasts with the official discourse in favour of the stay-at-home housewife which has prevailed during of a large part of the twentieth century, especially during the rightwing and women-unfriendly dictatorship of Salazar.

The situation in Latvia seems to be opposed to that in Portugal in various aspects. At the very beginning of the capitalist reforms period, in the 1990s, Latvia showed a “retraditionalization” trend, which means a new popularity of the specific gender roles in which men are breadwinners and women care-providers. In the consciousness of the inhabitants of European post-soviet countries, typically women “were returned” into the household, into the family. To a greater extent women’s behaviour was successfully modelled by this social order as a new self-realization after the previous total employment, as opposed to Portugal during the authoritarian regime (for example, the rise of the birth rate in the Baltic States in 1990s) (Титма 1997). However, not long afterwards, the women, mainly on account of economic reasons, appeared to be interested in employment again. But, in the new economy, the most attractive working positions had been occupied by men, who had no desire to lose them. In the conditions of a market economy with traditional perceptions of the roles of men and women in childcare, men’s competitiveness is higher because a man, to a lesser degree than a

woman is restrained by family and parental responsibilities; as a result male behaviour is more diverse and less predictive, i.e. men better satisfy the requirements of the new economy in initiative and adaptive actors. It has been pointed out, and especially for the Baltic countries, that they have no long historical experience of democracy, citizenship and market economy and they are different from the modern capitalist societies which form the core of the European Union. These countries have experienced, or are still experiencing, a profound transformation including of social structures and values. The very nature of the components of social structure, groups and communities is undergoing some changes, new economy classes and strata bearing their own value system are emerging. New forms of social stratification of society are arising, radical changes in the tendencies of social mobility are taking place, new seeds of social tension are spreading, group and corporative egoism is being displayed more often, old ideological myths are being ruined and new ones are emerging, value references of people, of their identities and behavioural patterns are changing (Титма 1997). All these factors just mentioned concern the career paths of mothers, who end up somewhere at the scale marked by two poles – “full-time paid work” and “full-time childcare”, taking into account both their own wishes and possibilities, and the traditions and objectives that are accepted in their social group. An analysis of studies in both countries, of which in this paper some results have been presented, show the presence of contradictory tendencies regarding the dedication to a job and/or child care among the mothers and fathers interviewed. Religious values, education and other social and cultural values may to a great part account for these differences in strategies. These differences exist not only between the countries but also within them. Bearing in mind the importance of this theme for reasons of demography, quality of the labor force and equality of opportunities, it should be further explored. We suggest, therefore, a more profound comparative research, to take on the construction of typologies or profiles of families and mothers in Latvia and Portugal, according to their positions and strategies as to employment and childcare.

Notes

- (1) According to Eurostat, European Labour Survey (2003), in Slovenia 77% of the couples were full-time dual earners, while Portugal came in second with 67%. (in Aboim table 2).
- (2) DGEEP (Direção-Geral de Estudos, Estatística e Planeamento) (2006) *Estudo Conciliação da Vida Familiar e Actividade Profissional: O papel da política social*. Lisboa: Ministério do Trabalho e da Solidariedade Social. Study coordinated by Sandra Dionízio (IESE), and Maria J.C. Schouten (UBI_CES).
- (3) Coordinated by Virgil/Tamen (Berlin) and funded by the European Social Fund.

Bibliography

- Almeida A. (2004) *Fecundidade e contracepção. Percursos de saúde reprodutiva das mulheres*. Lisbon: Imprensa de Ciências Sociais.
- Beck U. (1992) *Risk Society: Towards a New Modernity*. London: Sage.
- Becker G. (1985) Human Capital, Effort, and the Sexual Division of Labor. In: *Journal of Labor Economics*, No 3, pp. 33–58.
- Blom I. (2000) Gender and Nation in International Comparison. In: Blom I., Hagemann K., Hall C. (orgs.) *Gendered Nations. Nationalisms and Gender Order in the Long Nineteenth Century*. Oxford: Berg, pp. 3–26.
- Central Statistical Bureau of Latvia. (2009) *Table 5–7: Employed by Age Group and Sex*. Is available: <http://data.csb.gov.lv/Dialog/Saveshow.asp> (accessed July 8, 2009).
- Chodorow N. (1978) *The Reproduction of Mothering: Psychoanalysis and the Sociology of Gender*. Berkeley/Los Angeles, CA: University of California Press
- Coelho L. (2006) *A dependência económica das mulheres portuguesas que vivem em casal*. Coimbra: Centro de Estudos Sociais, Working Paper No 255. Is available: <http://www.ces.uc.pt/publicacoes/oficina/255/255.pdf> (accessed September 15, 2009).
- Crompton R., Lyonette C. (2007) Família, género e articulação entre trabalho e vida privada: comparação dos casos britânico e português. In: Wall K., Lúcia A. (eds.). *Família e género em Portugal e na Europa*. Lisboa: Imprensa de Ciências Sociais, pp. 93–128.
- De Boer-Buquicchio M. (2009) *Speech at the 29th Session of the Council of Europe Conference of Ministers responsible for Family Affairs, Vienna, 16–17 June*. Is available: http://www.coe.int/t/dc/press/news/20090616_disc_sga_en.asp (accessed June 22, 2009).
- Dombrovsky V. (2004) *Parental Insurance and Childcare: Statements and Comments, Peer Review*. Is available: <http://www.biceps.org/files/latSWE04.pdf> (accessed July 8, 2009).
- Esping-Andersen G. (1990) *The Three Worlds of Welfare Capitalism*. Princeton, NJ: Princeton University Press.
- FACTUM, Baltic Institute of Social Sciences (2006). *Gender Equality Aspects at the Labor Market*. EU structural fund's State Programme's "Investigations of Labor Market" project No VPD1/ESF/NVA/04/NP/3.1.5.1./0001/0003. Riga: BISS&FACTUM.
- Faludi S. (1992) *Backlash: The Undeclared War Against American Women*. New York: Random House – Doubleday.
- Gershuny J., Sally J. (1987) The changing Work/Leisure Balance in Britain, 1961–1984. In: Horne J., Jary D., Tomlinson A. (eds.), *Sport, Leisure and Social Relations*. London: The Sociological Review/ Routledge, pp. 9–50.
- Guerreiro M.D., Abrantes P. (2004) *Transições incertas; os jovens perante o trabalho e a família*. Lisboa: DGEEP/ CITE.
- Hewlett S.A. (2002) *Creating a Life: Professional Life and the Quest for Children*. New York, NY: Talk Miramax Books.
- International Social Survey Programme (2003) *Family and Gender Roles*. Is available: <http://www.gesis.org/en/services/data/survey-data/issp/modules-study-overview/family-changing-gender-roles/2002> (accessed August 11, 2009).
- Keizer R. (2007) Een levenspad zonder kinderen In: *Demos*, No 23, pp. 1–3.
- Keizer R., Pearl A.D., Jansen M. (2008) Pathways into Childlessness: Evidence of Gendered Life Course Dynamics. In: *Journal of Biosocial Science*, No 40, pp. 863–878.

- No 2009. gada paaugstinās paternitātes pabalstu. (2008) Is available: http://www.managimene.lv/politika/no_2009_tieks_paaugstinati_paternitates_pabalsti (accessed July 8, 2009).
- Ong A. (1987) *Spirits of Resistance and Capitalist Discipline: Factory Women in Malaysia*. Albany NY: State University of New York Press.
- Plantenga J. (ed.) (2005) *Reconciliation of Work and Private Life: a Comparative Review of Thirty European Countries* (based on Joint Employment Report 2004/2005). Utrecht.
- Portugal S. (1995) As mãos que embalam o berço: um estudo sobre redes informais de apoio à maternidade. In: *Revista Crítica de Ciências Sociais*, No 42, pp. 155–178.
- Research of the Factors which Determine Women's Opportunities to be Integrated into the Labour Market*. (2005) Project of European Committee's EQUAL initiative "Open Labour Market for Women", November 2005. Riga: Baltic Institute of Social Sciences. Is available: www.biss.soc.lv/downloads/resources/EQUAL/Sievietes_darba_tirgu.pdf. (accessed January 17, 2009).
- Roussel L. (1989) *La Famille Incertaine*. Paris: Odile Jacob.
- Rubinčika J. (2005) Kopā ar tēti ir droši un labi. In: *Atslēgas*, No. 18. Is available: <http://www.lvava.gov.lv/bildes/dokumenti/atslegas%20arhivs/atslegas-18.pdf> (accessed July 8, 2009).
- Salaka S. (2005) *Mothers Have Difficulties to Return at the Labour Market*. Is available: <http://www.maminuklubs.lv/lat/news/152/> (accessed February 8, 2009).
- Story L. (2005) Many Women at Elite Colleges Set Career Path to Motherhood; Background: Reporting on the Aspirations of Young Women. In: *New York Times*, 20/ 09 and 23/09. Is available: http://www.nytimes.com/2005/09/20/national/20women.html?_r=2&oref=slogin&pagewanted=print and <http://www.nytimes.com/2005/09/23/national/23women-sidebar.html?pagewanted=print> (accessed August 10, 2009).
- Suffer the Little Children. (2009) In: *Economist Special Report*, June 27th, pp. 5–6.
- Table 2A: Employment impact of parenthood in 30 European countries. (2003). In *Portugal and Slovenia Women (and Men) as Young Parents Increase their Labour Participation*.
- Wall K. (2005) Atitudes face aos papéis de género e a divisão familiar do trabalho em Portugal e na Europa. In: *International Social Survey Programme*, 14-1-2005. Lisbon: ICS.
- Wall, K., Amâncio, L. (eds.) (2007) *Família e género em Portugal e na Europa*. Lisbon: Imprensa de Ciências Sociais.
- Wetzels C. (2001) *Squeezing Birth into Working Life. Household Panel Data Analyses Comparing Germany, Great Britain, Sweden and the Netherlands*. Aldershot: Ashgate.
- Woerds S., Stavenuiter M., Duyvendak J.W. (eds.) (2007) *Caring is Sharing: Involvement of Fathers in Care and Household Tasks in Five European Countries*. Is available: <http://www.verwey-jonker.nl/doc/participatie//D5183548-def.pdf> (accessed August 18, 2009).
- Титма М. (1997) *Социальное расщепление возрастной когорты*. Москва: Институт социологии Российской Академии Наук.

Kopsavilkums

Vera Boronenko, Maria Johanna Schouten

Jauno māmiņu karjeras izredzes Latvijā un Portugālē

Šajā rakstā tiek analizēti faktori, kas determinē sieviešu izvēli maternitātes labā, ar vai bez tās apvienošanu ar profesionālo karjeru, Latvijā un Portugālē. Centrālā pētījuma problēma iet kopā ar daudzu Eiropas politikas aktualitātēm, tādiem, kā zems fertilitātes līmenis Eiropā (kā Latvijā, tā arī Portugālē fertilitātes līmenis 2006. gadā, pēc EUROSTAT datiem, bija 1,35 bērnu uz vienu sievieti) un tieksme nodrošināt augstāku profesionālo kvalifikāciju visiem Eiropas iedzīvotājiem. Saskaņā ar šiem atzinumiem, kā arī vadoties no mērķa sasniegt iespēju vienlīdzību, sociālā un ģimenes politika ievieš dažas izmaiņas, lai sabalansētu darba un ģimenes dzīvi. Taču neskatoties uz sieviešu augstu kvalifikāciju un stimuliem attīstīt savu karjeru arī māmiņām, dažās Rietumvalstīs, tādās kā ASV, Lielbritānijā, Francijā un Nīderlandē tiek novērota tendence, kad augsti kvalificētās sievietes arvien biežāk izvēlās pilna laika maternitāti, nevis karjeras un bērna aprūpes kombinēšanu. Šajā rakstā tiek analizēts, kādas ir šīs jomas tendences Latvijā un Portugālē, ņemot vērā kopējo attieksmi pret mazo bērnu māmiņu sociālo lomu. Šo divu valstu salīdzināšana papildina dažu pētījumu rezultātus, kuri jau tika veikti par jauno māmiņu iesaistīšanos darba tirgū gan Latvijā, gan Portugālē (kaut gan Latvijas-Portugāles salīdzinošie pētījumi līdz šim netika īstenoti), kā arī salīdzinošo pētījumu rezultātus, kuri tika veikti dažādās valstīs Eiropā un ārpus tās.

Резюме

Вера Бороненко, Мария Йоханна Шоутен

Карьерные пути молодых мам в Латвии и Португалии

В представленной статье анализируются факторы, влияющие на выбор женщин в пользу материнства, с или без комбинирования с профессиональной деятельностью в Латвии и Португалии. Центральная проблема исследования актуальна в свете низких показателей уровня фертильности в Европе (по данным ЕВРОСТАТА, 1,35 ребёнка на одну женщину как в Латвии, так и в Португалии), а также стремления достичь высокого образовательного и профессионального уровня для всех жителей. Согласно с этими тенденциями, а также с курсом на предоставление равных возможностей, социальная и семейная политика вводит изменения, направленные на оптимизацию баланса между профессиональной и семейной жизнью. Но, несмотря на относительно высокую профессиональную квалификацию женщин и стимулы для матерей развивать свою карьеру, в некоторых западных странах, таких как США, Великобритания, Франция и Нидерланды, наблюдается обратная тенденция, когда высококвалифицированные женщины всё чаще выбирают материнство без комбинирования профессиональной деятельности с заботой о ребёнке. В данной статье рассматриваются существующие в этой сфере тенденции в Латвии и Португалии, принимая во внимание общее восприятие социальной роли матери маленького ребёнка. Сравнение между этими двумя странами вносит вклад в изучение участия матерей в рынке труда в Латвии и в Португалии (пока не существует исследований, сравнивающих Латвию и Португалию в этом аспекте), а также в сравнительные исследования этого вопроса между странами Европы и за её пределами.

Aivars Stankevičs, Ivans Jānis Mihailovs

GLOBALĀS IZGLĪTĪBAS TELPAS VEIDOŠANĀS UN LATVIJAS IZGLĪTĪBA

Izglītības nozarei 20. gadsimtā ir raksturīga strauja attīstība, kuru nosaka informācijas un tehnoloģiju progress un demokrātijas un cilvēktiesību nozīmības paaugstināšanās, paplašinot izglītības pieejamību, veicinot izglītības satura liberalizāciju, demokratizāciju un daudzveidošanu, kā arī iezīmējot ceļus globālās izglītības telpas veidošanai. Kopējā pasaules izglītības sistēma faktiski pielāgojas laikmeta un darba tirgus prasībām, ietekmējot cilvēka turpmāko dzīvi un darbību, plaši piedāvājot arvien jaunus pakalpojumus un iespējas, meklējot jaunus izglītības iestāžu darbības veidus. Tieši izglītības formu daudzveidības un kvalitātes jautājums kļūst arvien aktuālāks izglītības iestāžu un izglītības pakalpojumu konkurences apstākļos. Rakstā analizēts Latvijas izglītības sistēmas attīstības problēmloks, t.sk. tiesību uz izglītību garantijas un izglītības pieejamība, izglītības kvalitāte un tās vērtēšanas problēmas, izglītības satura modernizācija, izglītības finansējuma samazinājums, izglītojamo mobilitāte utt. Vienlaikus, ievērojot mūsdienu krīzes apstākļus un 2009. gadā uzsāktās pārmaiņas Latvijas izglītības sistēmā, tiek raksturotas Latvijas izglītības attīstības perspektīvas globālās izglītības sistēmas funkcionēšanas un konkurences kontekstā, vērtējot izglītību kā vienu no priekšnoteikumiem Latvijas valsts stratēģisko attīstības mērķu sasniegšanai.

Atslēgas vārdi: izglītības attīstība, globālā izglītības telpa, izglītības tiesības, tiesības uz izglītību, Latvijas izglītības sistēmas attīstības problēmas, izglītības modernizācija.

Izglītības nozare 20. gadsimta garumā gan pasaulē, gan Eiropā, gan vairākos pasaules reģionos un valstīs ir pārdzīvojusi milzīgas kvantitatīvas un kvalitatīvas pārmaiņas. To raksturu, pēc autoru domām, nosaka vismaz divi būtiskie sabiedrības attīstības procesi: informācijas un tehnoloģiju attīstība, kā rezultātā vismaz rakstīt un lasīt prasme ir kļuvusi par pirmās kārtas nepieciešamību, no kuras ir atkarīgs gan potenciālais darba ražīgums, gan iekļaušanās sabiedrībā, gan spējas izmantot un patērēt dažādus sociālus labumus un tehnoloģijas, un demokrātijas un cilvēktiesību ideju triumfs, kuram ir nepieciešams izglītots pilsonis, kas apzinās izglītības vērtību un ir sasniedzis līmeni, kas ļauj viņam piedalīties dažādos sabiedriskajos procesos (priekšvēlēšanu aģitācijā un cīņā, viedokļu paušanā, informācijas nodošanā utt.). Tomēr uzreiz būtu jāatgādina, ka pasaulē šobrīd ir aptuveni 781 miljons pieaugušo, kas neprot lasīt, rakstīt un rēķināt. Tai pat laikā īpašs progress lasīt un rakstīt prasmē ir jūtams vecuma grupā no 15 līdz 24. gadiem (Ozols 2008).

Kā būtiskākos procesus, kas ievērojami veicināja pārmaiņas izglītības nozarē un paplašināja tās robežas un pieejamību, var izdalīt:

- 1) *izglītības pieejamību arvien plašākajam lokam*. Ja 20. gadsimta sākumā, analizējot izglītojamās dažādās pakāpēs (sākumizglītība, pamatzglītība, vidējā izglītība, augstākā izglītība), varēja droši iztēloties trijstūri, kura spicē bija elitārā, skaitliski mazā grupa – augstākās izglītības iestādēs studējošie – studenti, tad mūsdienās – šis trijstūris ir pakāpeniski pārveidojies par trapecī, kura arvien līdzinās taisnstūrim, izglītībai kļūstot par egalitāru produktu. Tā, piemēram, pēdējo 5 gadu laikā izglītojamo skaits, kas iegūst vidējo izglītību pasaulē ir pieaudzis 4 reizes vairāk nekā

- pamatizglītības posmā. Tomēr aptuveni 140 miljoni bērnu pasaulē neapmeklē skolu (no tiem aptuveni 40 miljoni – bērni ar īpašām vajadzībām). 70% no šiem bērniem dzīvo Subsahāras reģionā un Āfrikas dienvidu un rietumu valstīs.
- 2) *sieviešu līdzdalības izglītībā (gan kā izglītojamo, gan kā pasniedzēju) būtisko pieaugumu*. Tā, piemēram, augstākajā izglītībā ir vērojams dzimumu līdzsvars, taču vidējā izglītībā tas ir vērojams tikai 1/3 pasaules valstu, bet vairāk kā 90 pasaules valstīs pamatzglītības posmā meitenes tiek diskriminētas.
 - 3) *izglītības demokratizāciju*. Tā ietver sevī gan izglītības satura liberalizāciju un paplašinājumu, to laicīgu raksturu un piemērotību praktiskajai dzīvei, gan izglītības iestāžu atvērību un pieejamību arvien plašākam interesentu lokam, gan pakāpenisku sabiedrības līdzdalību izglītības sistēmā un tās vadībā, gan vairākos starptautiskajos un nacionālajos tiesību aktos nostiprinātās cilvēka tiesības uz izglītību. Vienlaikus arvien lielāka uzmanība tiek pievērsta pilsoniskiem, miera, vides, starpkultūru, multikultūrālajiem, globālajiem, vērtību aspektiem, attiecīgi veicinot dažādības vadības principu ieviešanu izglītībā (Kompass... 2009; Golubeva 2007). Tādējādi, sākot ar 20. gadsimta otro pusi, izglītība pakāpeniski “pārtop par pilsoniskās sabiedrības autonomu sfēru” (Alijevs 2005, 266. lpp.).
 - 4) *izglītības finansējuma (starptautiskais, valsts, darba devēju, dažādu organizāciju un fondu, privātais un personīgais) un izglītības iestāžu darbības formu (pilna laika (dienas un vakara), nepilna laika, moduļu, e-studijas utt.) paplašinājumu*. Tomēr joprojām viens no galvenajiem šķēršļiem ceļā uz izglītības ieguvī pasaulē ir nabadzība.
 - 5) *izglītības tehnoloģizāciju un speciālizāciju, izglītības un zinātnes integrāciju*. Izglītības iestādes, it sevišķi augstākās un profesionālās izglītības iestādes, bieži kļūst par multifunkcionāliem inovatīviem centriem, arvien paplašinot savu pakalpojumu un piedāvājumu klāstu, uzturot ciešākus sakarus ar darba devējiem un attiecīgajām tautsaimniecības nozarēm, arvien ātrāk reaģējot uz pārmaiņām darba tirgū, bet dažreiz pat ziedojot savu akadēmisko raksturu un garu, istenojot arvien vairāk lietišķo (biznesa) projektu.
 - 6) *izglītības telpas paplašinājumu*. Tas šobrīd galvenokārt ir vērsts uz augstāko izglītību – studējošo, prakšu un akadēmiskā personāla mobilitāti, augstākās izglītības iestāžu kopējo (kopīgi istenotas) un dubultdiploma programmu izveidi, grādu un profesionālo kvalifikāciju atzīšanu, augstākās izglītības integrāciju (Boloņas process) un pāreju uz vienoto izglītības struktūru (bakalaura – maģistrs – doktors). Tomēr arvien vairāk pasaules uzmanības tiek pievērsts un integrācijas procesi pakāpeniski skar arī citas izglītības pakāpes – profesionālo izglītību (vienotās profesionālās prasības un profesionālā kvalifikācija vairākās profesijās – jurniecībā, militārajā sfērā, veselības aprūpē, studējošo mobilitāte, iegūtas izglītības atzīšana), vidējo izglītību (atcerēsimies kaut ideju par kopīgām vēstures mācību grāmatām Eiropas Savienības vidusskolās), kā arī mūžizglītību (Шпаковская 2007; Ozols 2008).

Līdz ar to mūsdienā, 21. gadsimta sākumā, sabiedrība bieži vien tiek apzīmēta kā zināšanu un informācijas sabiedrība, uzsverot to pamatu – nepieciešamību nepārtraukti, mūža garumā iegūt jaunas zināšanas, kas savukārt balstās uz informācijas pieejamību

un daudzveidību, prasmēm darbā ar modernām informācijas tehnoloģijām un prasmēm mācīties. Šo prasmju iegūšana nav iespējama bez kvalitatīvas un mūsdienu prasībām atbilstošas konkurētspējīgas izglītības, kura ļauj iegūt pamatzināšanas turpmākajam darbam un dzīvei, bet galvenais – attīsta mācīšanās spējas un prasmes. Kā trāpīgi ir norādījis filozofs Žans Fransuā Liotārs: “Parādās perspektīva plašam rīcības kompetenču tirgum. Tie, kam ir šādas zināšanas, saņem un saņems piedāvājumus, un uz viņiem likmes tiks kārdināšanas politika” (Liotārs 2008, 109.–110. lpp.).

Raksturojot izglītību, ir iespējams izmantot britu domātāja R. Barneta uzskatus par augstāko izglītību kā izglītības ieguves centienu rezultātu (virstotni), kas tomēr saskaņā ar viņa viedokli ir visai diskutabls un pretrunīgs jēdziens, lai parādītu mūsdienu izglītības daudzveidīgo dabu un izglītības sistēmas funkcionēšanas raksturu. Tātad izglītība ietver sevī vismaz šādas nozīmes:

- 1) izglītība kā kvalificēta darbaspēka ražošana, kas atbilstoši atspoguļo izglītības tirgus orientāciju un sociālo derīgumu;
- 2) izglītība kā sagatavošanas posms pētnieka darbam, attiecīgi uzsverot zināšanu vērtību;
- 3) izglītība kā veiksmīgs un efektīvs mācību un studiju menedžments, kas ilgstošā laika posmā spēj piesaistīt arvien plašāku patērētāju loku, attiecīgi uzsverot izglītības kā pakalpojuma raksturu;
- 4) izglītība kā dzīves iespēju paplašināšana un dzīves kvalitātes uzlabošana, kas ļauj sasniegt noteikto mērķi (Barnett 1992; Caune 2008).

Pasaules attīstības tendences pēdējo 20 gadu laikā kļuvušas par cēloni nopietnām izglītības saturiskām un institucionālām reformām, protams, galvenokārt skarot augstāko izglītību kā būtisku zināšanu sabiedrības un zināšanu ekonomikas (1) pamatelementu. Pie tam ceļš šajā virzienā ir sācies brīvprātīgi un bija pašu universitāšu (augstākās izglītības iestāžu) iniciēts. Tā jau 1988. gadā Boloņā tika parakstīta Lielā universitāšu harta. Savukārt 1999. gada 19. jūnijā 29 Eiropas valstu izglītības ministri parakstīja Boloņas deklarāciju, kura iezīme ceļu, lai līdz 2010. gadam izveidotu vienoto Eiropas augstākās izglītības telpu (The Bologna Process... 2009). Vēlāk deklarācijai pievienojās arī citas Eiropas valstis, un pašreiz Boloņas procesā iesaistīto dalībvalstu skaits ir 46. Tādējādi Boloņas process teritoriāli ievērojami pārsniedz Eiropas Savienības robežas (2).

Jāatzīmē, ka vienotās augstākās izglītības telpas veidošanas process ir būtisks ne tikai Eiropas Savienības paplašināšanas kontekstā, atvieglojot personu un darbaspēka brīvu kustību, integrējot dažādus augstākās izglītības modeļus, sasaistot augstāko izglītību un mūžizglītību, bet pats galvenais – tas neapšaubāmi ir vērsts uz Eiropas izglītības konkurētspējas līmeņa celšanos, izglītības eksporta palielināšanos, sekmējot akadēmiskā personāla un studējošo mobilitāti un augstākās izglītības iestāžu sadarbību (izglītības harmonizāciju). Nenoliedzami nozīmīgs izglītības integrācijas faktors ir iespēja līdzvērtīgi komunicēt, ko nodrošina angļu valodas izmantošanas īpatsvars studiju procesā un zinātnē.

Analizējot Boloņas procesa gaitu, ir jāatzīst, ka tā izpausmes ir jāskata daudz plašākā pasaules attīstības kontekstā. Augstākās izglītības sistēmu savstarpējā integrācija ir kļuvusi gan par globalizācijas neatņemamu sastāvdaļu, ievērojami pārsniedzot

Eiropas valstu robežas, gan par globalizācijas izaicinājumu, gan par pasaules atbildes reakciju uz globālo procesu visaptverošo dabu (Ершова 2006). Izglītības politikas pētniece L. Špakovska uzskata, ka Boloņas process ir izglītības pakalpojumu tirgus globalizācijas un zināšanu globalizācijas rezultāts, kas ir daudz elastīgāks un netiek birokrātisks kā ES izglītības politika. Boloņas process, salīdzinot ar ES izglītības politiku, norisinās kā starpvaldību sadarbības elements un spēj funkcionēt bez speciālas “ieviešanas un uzraudzības” iestādes (Шпаковская 2007, 108. lpp.).

Ir jāuzsver, ka arī citu reģionu augstākās izglītības iestādēm, kas vēlas konkurēt un piedāvāt savus pakalpojumus starptautiskajā izglītības tirgū nav iespējams ignorēt Boloņas procesa norisi, sasniegumus un prasības. Līdz ar to kopējā pasaules augstākās izglītības sistēma, kura pakāpeniski veidojas globālo procesu rezultātā, faktiski pielāgojas laikmeta un darba tirgus prasībām, ietekmējot cilvēka turpmāko dzīvi un darbību, plaši piedāvājot arvien jaunus pakalpojumus un iespējas, meklējot jaunus izglītības iestāžu darbības veidus. Arī izglītības formu daudzveidības un kvalitātes jautājums kļūst arvien aktuālāks izglītības iestāžu konkurences apstākļos. Pie tam konkurenci izglītībā var aplūkot no vairākiem aspektiem: savstarpējā studentu konkurence (par labākām rezultātiem, par valsts finansējumu, par stipendijām utt.), absolventu konkurence darba tirgū, akadēmiskā personāla konkurence (par amatiem, par finansējumu, par iespējām īstenot savas ieceres un idejas utt.), augstskolu savstarpējā konkurence (par studentiem, par akadēmisko personālu, par finansējumu, par valsts atbalstu utt.), valstu konkurence (par cilvēkresursiem, par piesaistīto finansējumu, par pētījumiem), reģionu konkurence (Dzelme 2008).

Tādējādi augstākās izglītības iestādes ar savu intelektuālo un institucionālo, bet reizēm arī finansiālo potenciālu mūsdienās kļūst par vienu no ietekmīgākajiem globālajiem spēlētājiem (“aktoriem”). Izglītība ar savu ievērojamo potenciālu ir arī pasaules tirgus daļa, kurā mūsdienās konkurē visdažādākie izglītības pakalpojumu sniedzēji, nodrošinot visplašāko, bet šobrīd ne vienmēr kvalitatīvu un laikmetam atbilstošu, piedāvājumu.

Tieši tādēļ Boloņas procesa ietvaros uzsāktā vienoto darbības standartu izstrāde izglītības pakalpojumu sniedzējiem, sekmējot to godīgu konkurenci, ieviešot vienotas normatīvas, strukturālas un finanšu prasības valstu sadarbības ietvaros, ir zināšanu sabiedrības izpratnei atbilstošs solis, kas var veicināt investīciju piesaisti un inovatīvas pieejas utt., kļūstot par pamatu kopējas kvalitatīvas izglītības sistēmas attīstībai, nekvalitatīvo un nelegālo izglītības pakalpojumu sniedzēju un nekonkurētspējīgas izglītības izzušanai.

Kā ir norādījusi izglītības un zinātnes ministre Tatjana Koķe, 2007.–2013. gadā Eiropas Savienības struktūrfondu atbalsts augstākajai izglītībai un zinātnei sastādīs ap 580 miljonu eiro. Piešķirtais finansējums ir unikāla iespēja Latvijas augstākās izglītības sistēmas attīstībai, tas veicina konkurenci vienotās Eiropas augstākās izglītības telpas ietvaros, ļaujot paplašināt programmu piedāvājumu un izglītības eksportu kopumā, veidot kopīgus projektus ar ārvalstu partneriem, nostiprinot Latvijas izglītības atpazīstamību Eiropā (Koķe 2008).

Nav šaubu, ka šī mērķa sasniegšana nav iespējama bez izglītības sistēmas pilnveides un modernizācijas, kura ne tikai ļautu iegūt laikmeta garam atbilstošas un darba tirgum nepieciešamas zināšanas un prasmes, bet darbotos, balstoties uz vienādiem

principiem un vērtībām, būtu atvērta indivīdam, kā arī veicinātu citu Latvijas un arī Eiropas Savienības mērķu sasniegšanu (nodarbinātības, mobilitātes, kultūras attīstība utt.). Tai pat laikā jāatzīmē, ka līdz pat šim brīdim Eiropas Savienība koncentrē savu uzmanību, galvenokārt veidojot vienotu augstākās izglītības telpu, zināmā novārtā atstājot vidējo izglītību. No vienas puses – šāds solis ļauj dalībvalstīm attīstīt savu nacionālo vidējās izglītības sistēmu, kas ir īpaši būtiski reģionālās (lokālās) kultūras un identitātes saglabāšanai, bet no otras – iepriekšēji iegūtās izglītības atšķirības ir vairākkārtīgi kļuvušas par zināmu apgrūtinājumu dalībvalstu pilsoņiem un iedzīvotājiem, gan turpinot iesāktās mācības citā valstī (būtiskas vidējās izglītības programmu satura atšķirības, atšķirīgas prasības un vērtēšana, atšķirīgs mācību ilgums – 10, 11 vai 12 gadi utt.), gan stājoties un uzsākot mācības augstākās izglītības iestādēs.

Tieši tādēļ būtiska loma izglītības attīstības procesos pasaulē pieder izglītības tiesībām – jaunai tiesību nozarei, kuras nozīme pēdējo 20 gadu laikā arvien pieaug.

Šajā kontekstā jāuzsver, ka izglītības augstais statuss sociālo vērtību sistēmā ir nostiprināts cilvēktiesību katalogā, garantējot katram indivīdam iespējas iegūt izglītību, uzliktot katrai valstij pienākumu veidot un attīstīt savu izglītības sistēmu. Tiesības uz izglītību pieder pie t.s. otrās paaudzes cilvēktiesībām (3). Tieši to iekļaušana pasaules cilvēktiesību standartos – Vispārējās cilvēktiesību deklarācijas 26. pantā, Starptautiskā pakta par ekonomiskajām, sociālajām un kultūras tiesībām 13. pantā, Eiropas Cilvēktiesību un pamatbrīvību konvencijas 1. protokola 1. un 2. pantā, Eiropas pamattiesību hartas 14. pants, Bērna tiesību konvencijas 28. un 29. pantā, Konvencijas par jebkuras sieviešu diskriminācijas izkaušanu 10. pantā, nosakot izglītības obligāto raksturu un garantējot iespējas bezmaksas iegūt vismaz pamatzglītību, kļuva par nozīmīgu priekšnosacījumu globālai interesei un rūpēm par izglītības saturu, standartiem un kvalitāti, uzsākot pasaules cīņu ar analfabētismu un diskriminācijas izpausmēm izglītības jomā, kā arī uzsverot pieeju izglītībai un tiesības dibināt izglītības iestādes (Eisaka 2006; Kompass... gads; Vildbergs, Feldfūne 2003; Права человека 2009).

Arī Latvijas Republikas Satversmes 112. pantā ir noteiktas katra indivīda tiesības uz izglītību, uzliktot valstij pienākumu nodrošināt bez maksas pamatzglītību un vidējo izglītību, pie tam pamatzglītības iegūšana ir obligāta (LR Satversme 2009), bet Izglītības likuma 4. pantā ir precizēts: “Obligāta ir pamatzglītības iegūšana vai pamatzglītības iegūšanas turpināšana līdz 18 gadu vecuma sasniegšanai”. (LR Izglītības likums 2009).

Tiesību uz izglītību nodrošināšanas un garantijas procesos būtiska loma pieder izglītības tiesībām, kurām, nodrošinot un regulējot izglītības sistēmas darbību un attīstību, ir vairāki pamatuzdevumi:

- 1) veicināt kvalitatīvas izglītības vides attīstību, kas ir īpaši būtiski zināšanu un informācijas sabiedrības attīstības kontekstā;
- 2) nodrošināt katram pasaules iedzīvotājam iespējas iegūt kvalitatīvu un laika prasībām atbilstošu izglītību;
- 3) kļūt par pamatu efektīvam izglītības iestāžu vadības un darbības mehānismam, noteikt izglītībā iesaistīto subjektu tiesības un pienākumus un regulēt to attiecības;
- 4) atrisināt diplomu atzīšanas un ārvalstīs iegūtās izglītības (daļas no izglītības), kā arī mūžizglītībā un tālākizglītībā iegūtu zināšanu pielīdzināšanas problēmas utt.

Arī Eiropas Savienība, kopumā ievērojot dalībvalstu ekskluzīvo kompetenci, kurā ietilpst izglītība, tomēr arvien lielāku uzmanību velta izglītības un ar to saistīto jautājumu tiesiskajam regulējumam, sekmējot pilnvērtīgas konkurētspējīgas izglītības telpas attīstību, nodrošinot tiesību uz izglītību īstenošanu, iegūtās izglītības (grādu) un kvalifikācijas atzīšanu savienības ietvaros. “ES izglītības tiesību regulējumam ir divējādā daba. No vienas puses, tie ir centieni veicināt kvalitatīvu izglītību un apmācību, kā arī dalībvalstu kultūras uzplaukumu, tādējādi radot zināšanās balstītu sabiedrību. No otras puses, ES izglītības tiesību regulējums ir līdzeklis, lai veicinātu ES ekonomisko tiesību, īpaši ES pamatbrīvību, īstenošanu. Tomēr, neraugoties uz šo tiesību divējādo dabu, ES un to veidojošās dalībvalstis arvien noteiktāk atzīst nepieciešamību finansiāli un kvalitatīvi stiprināt šo tiesību izpausmi”, – atzinusi juriste, bijusī Izglītības un zinātnes ministrijas valsts sekretāre Kristīne Jarinovska, uzsverot izglītības un izglītības tiesību ciešo sasaisti ar cilvēktiesībām, ekonomiku, zinātnei, kultūru, politiku utt (Blūzma u.c. 2007).

Tādējādi izglītības tiesībām (līdzīgi kā, piemēram, Vācijā, Francijā, Krievijā un citur pasaulē) kā tiesību apakšnozarei būtu pievēršama arvien lielāka uzmanība arī Latvijā, it sevišķi Latvijas juristu un pedagogu – gan teorētiķu, gan praktiķu – vidū. Būtu arī nepieciešams ieviest jaunu studiju priekšmetu “Izglītības tiesības” un nodrošināt šīs disciplīnas studiju iespējas tiesību un pedagogijas studiju programmās, kas ne tikai paplašinās topošo juristu un pedagogu redzesloku, veicinās orientācijas spējas izglītības vadības un attīstības jautājumos, t.sk. Boloņas procesā, bet arī veidos priekšnosacījumus profesionāli un juridiski korektai darbībai kopējā izglītības telpā.

Jāuzsver, ka valsts uzraudzību izglītības jomā veicošās institūcijas – Izglītības valsts inspekcijas (kopš 2009. gada – 1. jūlija – Izglītības kvalitātes valsts dienesta) darbības prakse liecina, ka pēdējo gadu laikā ir ievērojami pieaudzis Latvijas iedzīvotāju skaits, kuri saskaras ar izglītību regulējošo normu kolīzijām vai nepilnībām izglītības tiesiskajā regulējumā, un ir spiesti risināt problēmsituācijas gan saistībā ar augstāko, gan ar vidējo, gan ar pirmsskolas izglītību (4). Nav šaubu, ka iedzīvotāju tiesisko zināšanu un kultūras līmeņa celšanās, nepieciešamība konkurēt un vēlme saņemt maksimālo atdevi no izglītībā ieguldītajiem resursiem ir viens no pamatiem cīņai par savām tiesībām un interesēm, kā arī par saņemto izglītības pakalpojumu kvalitāti, atsevišķos gadījumos apstrīdot izglītības iestāžu pieņemtos lēmumus, atzīmes, recenzijas utt. Savukārt izglītības iestāžu administrācijas iepriekš iegūtās zināšanas izglītības vadības un tiesību jomā (ar nelieliem izņēmumiem) bieži vien vairs neatbilst mūsdienu dinamiskajai attīstības situācijai, kas arī ir viens no problēmu un iespējamo tiesību pārkāpumu cēloņiem izglītībā.

Arī izglītības pakalpojumu daudzveidīgo praksi mūsu valstī bieži vien apgrūtina pietiekoši novecojušas izglītību regulējušās tiesību normas (piemēram, Izglītības likums, Augstskolu likums utt.), izglītības vadības un tiesību speciālistu trūkums, kā arī nepilnības izglītības vadības institucionālajā sadarbības sistēmā.

Kā piemēru var minēt situāciju, kad, neskatoties uz Latvijas Republikas Satversmē 112. pantā noteikto obligāto pamatizglītību, uz 2007./2008. mācību gada 1. septembri skolu regulāri neapmeklēja, faktiski neiegūstot pamatizglītību, 1396 skolēni, savukārt Izglītības un zinātnes ministrijas apkopotie dati liecina, ka 2008./2009. mācību gada sākumā jau 2598 bērni Latvijā, kas sasnieguši obligāto izglītības vecumu, neapmeklēja

nevienu no izglītības iestādēm (Mācību gada... 2009). Jāuzsver, ka skolas neapmeklējuma iemesli ir visai dažādi – no nepieciešamības pelnīt iztiku līdz slinkumam un interešu trūkumam. Tomēr jāatzīmē, ka šobrīd normatīvajos aktos nav noteikta neviena atbildīgā institūcija, kurai būtu jāiejaucas un jārisina situācija, ja bērns, esot obligātajā pamatzglītības ieguves vecumā, neapmeklē izglītības iestādi. Taču no valsts pamatlikumā noteiktās garantijas faktiski izriet pienākums valsts iedzīvotājiem, īpaši bērnu vecākiem, un valsts institūcijām, it sevišķi par bērniem un to tiesībām atbildīgajām institūcijām un pašvaldībām, nodrošināt bērniem pamatzglītības ieguvu un atbalstīt valsts centienus pildīt savas saistības izglītībā (Ключарёв 2005).

Šī problēma, pēc autoru domām, uzskatāmi parāda izglītības un tās regulējuma problēmsituāciju komplicēto dabu, it sevišķi ņemot vērā šo problēmu jau esošo un potenciālo ietekmi uz valsts ekonomiku, sociālo sfēru, kultūru utt., ievērojami mazinot sabiedrības kopējo konkurētspēju un raisot pārdomas par īpašu integrācijas / atbalsta pasākumu nepieciešamību vāji izglītotām personām mūsdienu globālajā informācijas un zināšanu ekonomikas laikmetā.

Jāņem vērā, ka Latvijā joprojām trūkst pētījumu par izglītības tiesību problemātiku, šīs apakšnozares statusu un ietvariem. Šai sakarā ir jāatzīmē, ka viena no Latvijas jaunākās paaudzes tiesībzinātniecēm – Diāna Apse – vienā no savām publikācijām ir mēģinājusi sniegt īsu pārskatu par izglītības tiesībām un piedāvājusi savu izglītības tiesību definīciju: “izglītības tiesības regulē sabiedriskās attiecības izglītības jomā un cieši mijiedarbojas ar sociālajām un darba tiesībām” (Apse 2008, 227. lpp.).

Šajā kontekstā būtu jāatzīmē, ka izglītības tiesības savā būtībā ne mazāk mijiedarbojas ar zinātnes un bērnu tiesībām (atcerēsimies kaut vai augstākās izglītības un zinātnes integrāciju, bērnu un izglītojamo tiesību sasaisti vai pat zināmu dublēšanos), kultūras tiesībām (izglītība kā kultūras sastāvdaļa), pašvaldību tiesībām (pašvaldību kompetence un atbildība vispārējā izglītībā) utt. Pie tam izglītības tiesības regulē arī pašu izglītību – tiesisko attiecību kopumu izglītībā (Сырых 2002).

Izglītības tiesību nostiprināšana Latvijā ir būtiska ne tikai izglītības attīstības kontekstā, bet arī aizstāvot Latvijas nacionālās intereses izglītībā, kā arī turpinot attīstīt kvalitatīvas konkurētspējīgas mūsdienīgas izglītības modeli, stingri ievērojot noteiktās izglītības subjektu tiesības un pildot noteiktus pienākumus.

Tādēļ, lai risinātu pasaules izglītības problēmas, 2000. gadā Senegālā, piedaloties 164 pasaules valstu, tai skaitā arī Latvijas, pārstāvjiem, notika Pasaules izglītības forums, kurā tika noteikti seši globālie izglītības attīstības mērķi līdz 2015. gadam:

- 1) paplašināt un uzlabot agrīnā vecuma bērnu vispusīgu aprūpi un izglītību;
- 2) nodrošināt, lai līdz 2015. gadam visiem bērniem būtu pieejama labas kvalitātes bezmaksas obligātā pamatzglītība un lai viņi to iegūtu;
- 3) nodrošināt jauniešu un pieaugušo izglītības vajadzību apmierināšanu, pamatojoties uz taisnīgu izglītības un dzīves iemaņu apguves programmu pieejamību;
- 4) līdz 2015. gadam par 50 procentiem uzlabot pieaugušo lasīt un rakstīt prasmes līmeni, kā arī panākt taisnīgu pamatzglītības un tālākizglītības pieejamību visiem pieaugušajiem;
- 5) līdz 2005. gadam novērst dzimumu nevienlīdzību pamatzglītības un vidējās izglītības iegūšanā;

- 6) uzlabot visus izglītības kvalitātes aspektus un nodrošināt labas sekmes visiem zināšanu apguvējiem, lai viņi sasniegtu atzītus un mērāmus izglītības rezultātus, īpaši lasīt un rakstīt prasme, matemātikā un dzīves pamatprasmēs (Izglītība visiem 2009).

Ir jāatzīmē, ka pēc pasaules valstu izglītības attīstības indeksa Latvija 2007. gadā bija 11 vietā pasaulē, bet 2008. gadā aptuveni 40 vietā pasaulē (EFA Global Monitoring Report 2007, 2008).

Šajā kontekstā ir jānorāda, ka tradicionāli 20. gadsimtā Latvija ir bijusi viena no izglītotākajām valstīm pasaulē pēc šādiem kritērijiem – lasīt un rakstīt prasme, studentu skaits utt. (Ankrava 2008). Tomēr Latvijas izglītības sistēmā nebūt netrūkst problēmu, kas atsevišķos gadījumos apdraud arī visas sabiedrības un valsts attīstību, arī Latvijas izglītības iestādes nebūt neieņem sākumpozīcijas dažādos pasaules izglītības iestāžu reitingos.

Tā, piemēram, profesore Sigma Ankarava starp Latvijas vispārējās izglītības problēmām min novecojušās mācību programmas, bezatzīmju vērtēšanu sākumskolās un studiju programmu izvēles iespējas vidusskolas līmenī, kā arī situāciju, kad labākie Latvijas jaunieši dodas turpināt izglītību un / vai strādāt ārzemēs (Ankrava 2008).

Tai pat laikā Latvijas Valsts kontrole ir secinājusi, ka “Vispārējās izglītības īstenošana kopumā tiek nodrošināta atbilstoši Izglītības likumā un Vispārējās izglītības likumā noteiktajiem mērķiem – katram Latvijas iedzīvotājam nodrošināt iespēju attīstīt savu garīgo un fizisko potenciālu, lai veidotos par patstāvīgu un attīstītu personību, demokrātiskas Latvijas valsts un sabiedrības locekli, radīt apstākļus radošas, vispusīgi izglītotas personības veidošanai, skolēnu nepārtrauktai izglītības turpināšanai, profesijas apguvei, patstāvīgai orientācijai sabiedriskajā un valsts dzīvē” (Vispārējās izglītības... 2009), vienlaikus uzsverot vairākas vispārējās izglītības problēmjomas: izglītības finansējums, pedagogu darba samaksa, izglītības politikas veidošana, izglītības satura veidošana utt. Savukārt profesionālajā izglītībā Valsts kontrole ir norādījusi uz būtiskiem trūkumiem, kas ievērojami apgrūtina profesionālās izglītības mērķu sasniegšanu: izglītības politikas veidošana, pedagogu darba samaksa, profesiju standartu trūkums vai to novecojušais saturs, nekvalitatīvs izglītības saturs, novecojusi un nepietiekoša materiāli tehniskā bāze utt. (Profesionālās izglītības... 2009).

Kā redzams, attiecībā uz izglītības problēmjautājumu loka noteikšanu ir visai daudzveidīgi viedokļi. Ir skaidrs, ka izglītības satura un bāzes atbilstība laika prasībām ir būtisks priekšnoteikums mūsdienīgai kvalitatīvai izglītībai un tās konkurētspējai starptautiskajā tirgū.

Tomēr, autoruprāt, nevar viennozīmīgi apgalvot, ka mācību programmu izvēles iespējas vidusskolas posmā (16 gadu vecumā) ir būtisks drauds izglītības kvalitātei un attīstībai kopumā. Nav šaubu, ka pamatskolas absolventam ir jāapzinās savas zināšanas, spējas un prasmes, viņam ir jābūt informētam par izvēles iespējām un sekām, kā arī ir jāsaņem atbalsts profesionālajā orientācijā. Tomēr 21. gadsimta sākumā mākslīga izvēles iespēju ierobežošana pēc būtības nonāks pretrunā ar cilvēktiesībām un izvēles brīvību. Jāņem vērā, ka 16 gadu vecumā cilvēkam tradicionāli bija un ir jāizdara izvēle starp vispārējo vidējo un vidējo profesionālo izglītību, pie tam izvēloties atbilstošu programmu. Tādējādi uzskats, ka pamatskolas absolvents pēc būtības izvēlas

“to, ko viņš nezina” (Ankrava 2008, 9. lpp.), neatbilst gan pasaules izglītības praksei (ir valstis, kurās šāda izvēle tiek izdarīta ievērojami ātrāk, piemēram, Vācijā), gan indivīda tiesībām plānot un izvēlēties savu nākotni. Taču nav šaubu, ka izglītojamam šajā gadījumā ir atbildīgi jāpieņem t.s. informēts lēmums par nākotnes mācību iespējām.

Ne mazāk problemātisks ir jautājums par vērtēšanu sākumskolā. Autoru veiktais pētījums ir apliecinājis, ka šobrīd Latvijas pedagogi un izglītojamo vecāki kopumā negatīvi vērtē bezatzīmju vērtēšanu Latvijas sākumskolās. Tā, autoru aptaujas rezultāti liecina, ka bezatzīmju vērtēšana apmierina tikai 8% no 555 aptaujāto pedagogu un 21% no aptaujāto 1657 izglītojamo vecāku. Pie tam šāda vērtēšana ir ieviesta arī vairākās citās valstīs, piemēram, Lielbritānijā, Dānijā, Francijā, Īrijā, Norvēģijā, Portugālē, Somijā, Spānijā, Zviedrijā, Slovēnijā, uzskatot to par vienu no labākajiem izglītojamo mācību sasniegumu vērtēšanas modeļiem pasaulē (Liepiņa u.c. 2003). Tādēļ viennozīmīgi uzskatīt šādu vērtēšanu par draudu Latvijas izglītības attīstībai būtu mazpamatoti. Tomēr jautājums par pedagogu un izglītojamo vecāku informētību par bezatzīmju vērtēšanu un atbilstošo metodisko paņēmieni lietošanu izglītojamo vērtēšanas procesā joprojām ir aktuāls.

Daudz aktuālāks, sabiedrības un profesionāļu diskusiju pelnošs ir jautājums par moderna izglītības satura ieviešanu un laika prasībām atbilstošas materiāli tehniskās bāzes (5) izveidi Latvijā.

Taču nav šaubu, ka 21. gadsimta sākumā Latvijai nav iespējas ar demokrātiskām metodēm ierobežot jauniešu izvēli doties studēt vai strādāt citās valstīs. Arī augstākās izglītības iestāžu studējošo skaits, kas studiju laikā piedalās starptautiskajā apmaiņā (mobilitāte) un kādu laiku studē ārzemēs, katru gadu dubultojas (Prikulis 2008). Tai pat laikā jautājums par augstākās izglītības sistēmas, kas Nacionālās attīstības plānā 2007.–2013. gadam ir minēts kā viens no galvenajiem Latvijas valsts attīstības stūrakmeņiem, attīstības iespējām mūsu valstī arvien aktualizējas.

Valsts kontroles ziņojums par augstāko izglītību liecina, ka šobrīd Latvijā ir apdraudēta tautsaimniecības vajadzībām atbilstoša izglītības piedāvājuma nodrošināšana. Valsts kontrole uzskata, ka šobrīd augstākās izglītības kvalitātes vērtēšanas process (akreditācija) nav efektīvs, un, līdzīgi kā vispārējā un profesionālajā izglītībā (kas liecina par kopējām problēmām visā izglītības nozarē) ir nepilnības finansējumā, pedagogu samaksā un slodžu noteikšanā, kā arī studiju un studējošo kreditēšanas procesā (Augstākās izglītības... 2009). Šajā ziņojumā nav norādīts uz trūkumiem augstākās izglītības saturā un studiju programmu īstenošanā, jo saskaņā ar Augstskolu likuma 4. pantā noteikto augstākās izglītības iestādes ir autonomas, to “autonomija izpaužas tiesībās brīvi izvēlēties augstskolas dibinātāju izvirzīto un šim likumam atbilstošo uzdevumu īstenošanas veidus un formas, kā arī atbildībā par augstskolā iegūtās izglītības kvalitāti, mērķtiecīgu un racionālu finanšu un materiālo resursu izmantošanu, demokrātisma principu un augstskolu darbību reglamentējošu likumu un citu normatīvo aktu ievērošanu” (Augstskolu likums 2009).

Pie tam augstākās izglītības kvalitāte tiek regulāri vērtēta, starptautiski akreditējot studiju programmas un augstākās izglītības iestādes, kā arī uzraugot Latvijas progresu Boloņas procesa ieviešanā (6). Jāatzīmē, ka Latvijā augstākās izglītības akreditācijas process noris jau vairāk kā 10 gadu, tā veidošanā un īstenošanā ievērojot pasaules un Eiropas pieredzi. Pie tam kvalitātes novērtēšanas sistēma augstākajā izglītībā tradi-

cionāli sastāv no iekšējās kvalitātes novērtēšanas sistēmas, kas ietver arī augstākās izglītības programmu un iestāžu pašnovērtēšanas ziņojuma sagatavošanu, un ārējās novērtēšanas, kas ietver iestāžu un studiju programmu novērtēšanu, izmantojot ārēju, neatkarīgu ekspertu komisijas vērtējumu. Jāuzsver, ka Boloņas procesa principi nosaka, ka kvalitātes novērtēšanas rezultāti tiek sniegti rekomendāciju formā un pats kvalitātes novērtēšanas process ir veidots vadlīniju veidā, nevis noteikts ar normatīvo aktu. Tādējādi jautājums par Latvijas augstākās izglītības kvalitāti un tās novērtēšanas kvalitāti joprojām paliek diskutabls (Latvija veikusi... 2009).

Tajā pašā laikā par lielāko izaicinājumu Latvijas izglītībai, t.sk. augstākajai izglītībai, šobrīd kļūst sociāli ekonomisko pārmaiņu (krīzes) situācija un tās seku pārvarēšana. 2009. gadā jau īstenotais un vēl plānotais finansējuma samazinājums līdz pat 40%, salīdzinot ar 2008. gadu, ir bijis par pamatu gan dažādu stipendiju un kompensāciju samazinājumam, gan paredzamajam valsts budžeta finansēto studiju vietu samazinājumam 2009./2010. studiju gadā un studiju maksas paredzamam pieaugumam atsevišķās augstākās izglītības iestādēs, gan pētniecības projektu īstenošanas pārtraukumam, kopumā apdraudot augstākās izglītības kvalitāti: samazinās studiju kursu brīvā izvēle, konsultācijas, projektu iespējas, tiks apdraudēta studiju programmu attīstība, pasnie dzēju piesaiste, līdzfinansējums Eiropas un pasaules projektiem, tiks ieviesti akadēmiskā personāla un citu darbinieku bezalgas atvaļinājumi utt. Masu informācijas līdzekļos ir pausti viedokļi pat par iespējamo augstākās izglītības iestāžu maksātnespēju.

Turpretī vairākās Eiropas valstīs, piemēram, Lielbritānijā, Dānijā, Francijā, Vācijā, Norvēģijā, Portugālē, augstākās izglītības finansējums 2009. gadam netika samazināts vai pat tika palielināts, attiecīgi novērtējot augstākās izglītības nozīmi valsts un sabiedrības attīstībā, kā arī apzinoties, ka “inovācijas ir iespējams radīt tikai valstī, kurā ir kvalitatīvi izglītoti cilvēki” (Cirule 2009).

Vienlaikus par būtisku izaicinājumu augstākās izglītības sistēmai kļūst demogrāfiskie apstākļi: ir paredzams, ka jau pēc trim gadiem vidusskolas beidzēju skaits būs par trešdaļu mazāks nekā šobrīd un turpinās samazināties. Šis pārmaiņas likumsakarīgi aktualizēs jautājumu par konkurences noteikumiem starp privātajām un valsts augstākās izglītības iestādēm, kā arī par jauniem augstākās izglītības iestāžu darbības virzieniem. Kā viens no iespējamajiem risinājumiem, kas jau vairākkārtīgi izskanējis publiskajā telpā, ir izglītības pakalpojumu eksports.

Jāatzīmē, ka šobrīd esošais ārvalstu studentu skaits Latvijas augstākās izglītības iestādēs – saskaņā ar Centrālās statistikas pārvaldes datiem: 1591 cilvēks – ir niecīgs, salīdzinot ar potenciālajām iespējām piedāvāt izglītības pakalpojumus un konkurēt gan Eiropas, gan Āzijas (attiecīgi piedāvājot iespēju iegūt Eiropā atzītu diplomu) izglītības tirgū. Kā viens no būtiskākajiem priekšnosacījumiem ārvalstu studentu piesaistei Latvijā ir jāmin birokrātisko procedūru (vīzu, uzturēšanas un darba atļauju) vienkāršošana. Vēl viena izglītības eksporta iespēja ir augstākās izglītības iestāžu filiāļu un meitas iestāžu dibināšana ārvalstīs, kā arī e-studiju attīstība.

Vienlaikus būtisks jautājums ir studiju valodu problēmas risināšana, attiecīgi ļaujot plašāk izmantot svešvalodas augstākajā izglītībā, un studiju infrastruktūras nodrošināšana (dienesta viesnīcas, moderno tehnoloģiju pieejamība, citi augstākās izglītības iestāžu pakalpojumi). Taču ir jāņem vērā aprēķins, ka, ja 10% no Latvijā studējošiem būtu ārvalstnieki, tad valsts katru gadu papildus iegūtu 100 miljonus latu (Paiders

2008). Šai ziņā ir jāuzsver, ka šobrīd Latvijai ir iespējas konkurēt, cīnoties par ārvalstniekiem – augstākās izglītības pakalpojuma patērētājiem, un ja šī iespēja netiks izmantota, tad var droši prognozēt zināmas pārmaiņas augstākās izglītības iestāžu skaitā un struktūrā.

Ne mazāk aktuālas pārmaiņas tuvākajā laikā, iespējams, var skart arī Latvijas studentus, kas savu izglītību iegūst t.s. budžeta grupās, t.i., pateicoties valsts budžeta finansējumam. Tā, 2009. gada marta vidū pašreizējā izglītības un zinātnes ministre Tatjana Koķe ir ierosinājusi noteikt studentiem, kuriem valsts nodrošina iespējas studēt par budžeta līdzekļiem apmaksātās budžeta studiju vietās pēc augstākās izglītības iegūšanas uzņemties noteiktas saistības un atbildību pret valsti, t.i., noteikto laiku veicot valstij nepieciešamos darba pienākumus vai arī attiecīgi atmaksājot finanšu līdzekļus, ko valsts ir ieguldījusi studijās (Koķe rosina... 2009). Tādējādi zināmā veidā ir izteikts priekšlikums faktiski modificēt Padomju laikā eksistējošo valsts sadales mehānismu, jaunam speciālistam piedāvājot kādu valstij nepieciešamo darbinieka amatu.

Ir jāuzsver, ka līdz pat šim brīdim (2009. gada aprīļa vidus) Izglītības un zinātnes ministrijas atbildīgās amatpersonas nav paziņojušas par šīs ieceres detaļām. Tomēr sabiedrībā jau izskanēja vairāki, t.sk. studentu, viedokļi, faktiski paužot iebildumus pret šādu ieceri, minot, ka šādas kārtības ieviešana var ievērojami ierobežot jauno profesionāļu konkurētspēju darba tirgū, tiesības izvēlēties darbu, it sevišķi apstākļos, kad valsts nevarēs visus nodrošināt ar darba vietām un konkurētspējīgu atalgojumu.

Tai pat laikā arī situācija, kad valsts tērē ievērojamus valsts budžeta (t.i., nodokļu maksātāju) līdzekļus, piemēram, sagatavojot gadā apt. 2,5 tūkstošus kvalificētu izglītības (pedagoģijas) speciālistu, bet tai pat laikā atsevišķos reģionos izjutot skolotāju trūkumu, kā rezultātā nespējot nodrošināt nodokļu maksātājiem kvalitatīvus izglītības pakalpojumus, šķiet neloģiska. Tādēļ domājams, ka diskusijas par iedzīvotāju, t.sk. studentu, pienākumiem pret savu valsti būtu turpināmas.

Noslēdzot šo pārskatu par izglītības attīstības un izglītības tiesību aktualitātēm, būtu jāuzsver, ka Latvijas ilgtspējīgas attīstības stratēģijā “Latvija 2030” izglītībai ir ierādīta nozīmīga vieta, uzsverot būtisku kvalitatīvas un pieejamas izglītības nozīmi cilvēkkapitāla bāzes vērtības uzturēšanā un zināšanu ekonomikas veidošanā, sagatavojot konkurētspējīgus profesionāļus darbam mainīgos apstākļos, kuriem būs jāspēj strādāt gan individuāli, gan komandā; papildus savai primārajai profesijai “izprast citas jomas, apgūt un pielietot citu disciplīnu zināšanas; domāt analītiski un radoši, kā arī paredzēt un atpazīt nākotnes riskus un iespējas ekonomisko un sabiedrisko norišu telpā. Paredzams, ka arī 21. gadsimtā visvairāk attīstīsies pakalpojumu sektors, palielinot pieprasījumu pēc darbiniekiem ar labām saskarsmes prasēm, valodu zināšanām un spējām izmantot informācijas tehnoloģijas. Dabas zinātnes un matemātika saglabās savu nozīmību, taču ne kā izolētas jomas, bet gan kombinācijā ar sociālo zinātņu kompetencēm”. Tādējādi šajā stratēģijā ir noteikts nozīmīgs mērķis – izveidot labāko sākuma, pamata un vidējās izglītības sistēmu Eiropas Savienībā, kā arī kļūt par vienu no līderiem mūžizglītības pieejamības un efektivitātes ziņā (Latvija 2030, 2009).

Un šī mērķa sasniegšana bez Latvijas izglītības internacionālizācijas un modernizācijas, globālo izaicinājumu pārvarēšanas, līdzdalības dažādos projektos un pasākumos, starptautiskajā sadarbībā, apmaiņā un mobilitātē, kā arī bez cilvēku tiesību uz

izglītību un izglītības tiesību ievērošanas, uz godīgiem noteikumiem konkurējot Eiropas un pasaules izglītības pakalpojumu tirgū, nav iespējama.

Piezīmes

- (1) Zināšanu ekonomiku veido 4 pīlāri (pamatbalsti) – informācija un infrastruktūra, ekonomiskais un institucionālais režīms (politika), zināšanu un inovāciju sistēma, zināšanas, prasmes un mūžizglītība (Robertson u.c. 2007).
- (2) Zīmīgi, ka 2002. gadā Austrālijas pilsētā Brisbenā 12 šī reģiona valstis parakstīja deklarāciju par sadarbību augstākajā izglītībā, faktiski uzsākot Boloņas procesam līdzīgu sadarbību. Tai pat laikā Austrālijā ir izveidota grupa, kas pēta, kādus riskus Austrālijas augstākai izglītībai rada Boloņas process.
- (3) Eiropas Cilvēktiesību tiesa norādīja, ka tiesības uz izglītību ietver sevī arī “tiesības uz pieeju tām izglītības institūcijām, kuras eksistē”, un “tiesības gūt labumu no iegūtas izglītības, kas nozīmē tiesības gūt oficiālu apliecinājumu par studiju pabeigšanu” (Kompas... 2009, 354. lpp.).
- (4) Piemēram, salīdziniet: Stankevičs A., Puiše V., Mihailovs I. (2005) *Izglītības valsts inspekcijas 2004. gada publiskais pārskats*. Rīga: Izglītības valsts inspekcija (77. lpp.) un Stankevičs A., Šenberga A., Mihailovs I. (2008) *Izglītības valsts inspekcijas 2007. gada publiskais pārskats*. Rīga: Izglītības valsts inspekcija (31. lpp.). Pārskatu teksti ir pieejami arī Izglītības valsts inspekcijas mājas lapā www.ivi.gov.lv
- (5) Šajā sakarā ir būtiski, lai Latvijas izglītības iestādēs tiktu pilnībā izmantotas tās rīcībā esošie mācību tehniskie līdzekļi. 2007./2008. mācību gadā autoru veiktais pētījums par tehnisko mācību līdzekļu izmantošanu pedagoģu darbā, kuri māca izglītojamos no 5. līdz 12. klasei, liecina, ka no 5566 aptaujāto pedagoģu:

Tehniskie līdzekļi un aprīkojums	Ir iespēja izmantot %	Neizmanto %	Dažreiz izmanto %	Bieži izmanto %
Interaktīvā tāfele	15	97	2	1
Audio iekārtas	79	37	36	27
Video magnetafons	67	45	44	11
Televizors	79	36	55	9
Kodoskops	57	66	22	12
Diaprojektors	27	88	11	1
Videokamera	23	90	9	1
Dators	80	32	38	30
Multimediju projektors	33	83	13	4
Kopēšanas iekārtas	85	19	20	61

- (6) Latvijai ir labāki sasniegumi Boloņas procesa ieviešanā, salīdzinot ar Lietuvu un Igauniju: triju ciklu augstākās izglītības grādu struktūras ieviešanā, Eiropas kredītu pārneses sistēmas jeb ECTS ieviešanā, nacionālo kvalifikāciju sistēmas attīstībā u.c. jomās. Plašāk sk. *Latvijai ievērojami rezultāti Boloņas procesa ieviešanā*. Ir pieejams: <http://izm.izm.gov.lv/aktualitates/informacija-medijiem/1217.html> (skat. 11.04.2009).

Bibliogrāfija

- Alijevs R. (2005) *Izglītības filosofija. 21. gadsimts*. Rīga: Retorika A.
- Ankrava S. (2008) Iedzīvotāju izglītība un sabiedriskās domas veidošanās. *Žurn.: Akadēmiskā dzīve*, Nr. 45.
- Apse D. (2008) Karjeras konsultēšanas un vadības tiesiskā regulējuma aspekti. Izglītības tiesību nozare. Grām.: *Karjeras attīstības atbalsts: izglītība, konsultēšana, pakalpojumi*. Rīga: Valsts izglītības attīstības aģentūra.
- Augstākās izglītības sistēmas realizācija atbilstīgi izvirzītajiem mērķiem. Revīzijas ziņojums*. Ir pieejams: http://www.lrvk.gov.lv/upload/Rev_zin_19032009_IZM.pdf (skat. 11.04.2009).
- Augstskolu likums*. Ir pieejams: <http://www.likumi.lv/doc.php?id=37967> (skat. 11.04.2009).
- Barnett R. (1992) The Learning Society? In: *Reflections*, Vol. 4.
- Blūzma V., Buka A., Deksnis E.B., Jarinovska K., Jundze I., Jundzis T., Levits E. (2007) *Eiropas tiesības*. Rīga: Juridiskā koledža.
- Caune E. (2008) Izglītība kā filosofijas priekšmets. Grām.: *Praktiskā filosofija*. Jelgava: Latvijas Lauksaimniecības universitāte. 464.–466. lpp.
- Cirule A. (2009) Augstākās izglītības finansējums sasniedzis kritisko robežu. Av.: *Latvijas Vēstnesis*, 3.04.
- Dzelme J. (2008) Izglītība mūsdienās – konkurētspējas aspekti. *Žurn.: Latvija Eiropas Savienībā*, Nr. 11.
- EFA global Monitoring Report 2007: Strong foundation. Early childhood care and education*. Ir pieejams: <http://unesdoc.unesco.org/images/0014/001477/147794E.pdf> (skat. 14.04.2009).
- EFA Global Monitoring Report 2008: Education for All by 2015. Will We make it?* Ir pieejams: <http://unesdoc.unesco.org/images/0015/001547/154743e.pdf> (skat. 14.04.2009).
- Eisaka D. (2004) Tiesības uz izglītību: regulējums un valsts pienākumi. *Žurn.: Humanitārās un sociālās zinātnes*, 6. sējums. Rīga: RTU. 15.–21. lpp.
- Golubeva M. (2007) Izglītība Latvijā 21. gadsimta sākumā: izaicinājumi, jaunas paradigmas un perspektīvas. Grām.: *Izglītība zināšanu sabiedrības attīstībai Latvijā*. Rīga: Zinātne. 17.–32. lpp.
- LR Izglītības likums*. Ir pieejams: <http://www.likumi.lv/doc.php?id=50759> (skat. 11.04.2009).
- Izglītība visiem. Starptautiskā stratēģija Dakāras Rīcības ietvara programmas "Izglītība visiem" īstenošanai*. Ir pieejama: http://www.unesco.lv/custom/Izglitiba_visiem.pdf (skat. 12.04.2009).
- Koķe T. (2008) Augstākā izglītība – valsts attīstībai. *Žurn.: Latvijas Vēsture. Jaunie un jaunākie laiki*, Nr. 1 (69).
- Koķe rosina noteikt saistības un atbildību pret valsti studentiem, kuri studē par valsts budžeta līdzekļiem*. Ir pieejams: <http://izm.izm.gov.lv/aktualitates/informacija-medijiem/3474.html> (skat. 14.04.2009).
- Kompass – Izglītības cilvēktiesību jomā rokasgrāmata darbam ar jaumatni*. (2009) Latvija: Jaunatnes Informācijas un Mobilitātes centrs "JUMC".
- Latvija 2030 Latvijas ilgtspējīgas attīstības stratēģijas 1. redakcija*. Ir pieejama: http://www.latvija2030.lv/upload/latvija_2030_1_redakcija.doc (skat. 14.04.2009).
- Latvija veikusi nozīmīgu darbu, pilnveidojot savu augstākās izglītības sistēmu atbilstoši Eiropas vienotajai augstākās izglītības telpai*. Ir pieejams: <http://izm.izm.gov.lv/aktualitates/informacija-medijiem/3512.html> (skat. 14.04.2009).

- LR Satversme. Ir pieejama: <http://www.likumi.lv/doc.php?id=57980> (skat. 11.04.2009).
- Latvijai ievērojami rezultāti Boloņas procesa ieviešanā. Ir pieejams: <http://izm.izm.gov.lv/aktualitates/informacija-medijiem/1217.html> (skat. 11.04.2009).
- Liepiņa L., Sūniņa V., Reķe V. (2003) Beztzīmju vērtēšanas sistēma pamatizglītībā. Grām.: *Pārmaiņas Latvijas izglītībā: izaicinājumi sistēmas vadībai. Pārskats par izglītību Latvijā 2001./2002.* Rīga: Sorosa fonds – Latvija, Sabiedriskās politikas centrs “PROVIDUS”. 34.–41. lpp.
- Liotārs Ž. (2008) *Postmodernais stāvoklis. Pārskats par zināšanām.* Rīga: Laikmetīgās mākslas centrs.
- Mācību gada sākumā 2598 bērni nav gājuši nevienā skolā. Ir pieejams: <http://www.delfi.lv/news/national/politics/article.php?id=23907073> (skat. 13.04.2009).
- Ozols R. (2008) *Izglītības aktualitātes pasaulē 2008. gadā.* Ir pieejams: www.unesco.lv/custom/izglitiba_pasaulee2008.ppt (skat. 10.04.2009).
- Paiders J. (2008) Latvijai vairāk jāattīsta izglītības eksports. Av.: NRA, 10.11.
- Prikulis A. (2008) Erasmus programmas pievilcība studentu un mācībspēku vidū. Žurn.: *Latvija Eiropas Savienībā*, Nr. 11.
- Profesionālās izglītības sistēmas realizācija atbilstīgi izvirzītajiem mērķiem. Revīzijas ziņojums. Ir pieejams: http://www.lrvk.gov.lv/upload/zinojums_profizglitiba.doc (skat. 11.04.2009).
- Robertson S., Novelli M., Dale R., Tikly L., Dachi H., Alphonse N. (2007) *Globalisation, Education and Development: Ideas, Actors and Dynamics.* London: Department for International Development.
- Stankevičs A., Puiše V., Mihailovs I. (2005) *Izglītības valsts inspekcijas gada pārskats 2004.* Rīga: Izglītības valsts inspekcija.
- Stankevičs A., Šenberga A., Mihailovs I. (2008) *Izglītības valsts inspekcijas 2007. gada publiskais pārskats.* Rīga: Izglītības valsts inspekcija.
- The Bologna process: Towards the European Higher Education Area.* Ir pieejams: http://ec.europa.eu/education/policies/educ/bologna/bologna_en.html (skat. 08.04.2009).
- Vildbergs H. J., Feldfūne G. (2003) *Atsauces Satversmei.* Rīga: Latvijas Universitāte.
- Vispārējās izglītības sistēmas realizācija atbilstīgi izvirzītajiem mērķiem. Revīzijas ziņojums. Ir pieejams: http://www.lrvk.gov.lv/upload/24.PIELIKUMS_Revizijas_zinojums.doc (skat. 11.04.2009).
- Ершова И. (2006) *Социально-философские проблемы глобализации и интеграции на примере Болонского процесса.* Архангельск: Поморский государственный университет.
- Ключарёв Г., отв. ред. (2005) *Непрерывное образование и потребность в нём.* Москва: Наука.
- Права человека.* (2009) Москва: Норма.
- Сырых В. (2002) *Введение в теорию образовательного права.* Москва: Центр образовательного законодательства.
- Шпаковская Л. (2007) *Политика высшего образования в Европе и России.* Санкт-Петербург: Норма.

Summary

Aivars Stankevičs, Ivan Jānis Mihailovs

Creating of Global Educational Space and Latvian Education

Quit fast development, which determine informative and technological processes, democracy and human rights triumph, characterise education sphere in 20 century. In result, the availability of education enlarged, promoting democratisation, liberalization and diversity in education content and consecutive foundation of united education area. International education system accommodates all demands of global market, influencing choice of human being and providing new educational services and activities of educational establishments. Directly the aspects of educational forms diversity and quality are mostly outstanding in global competition between educational establishments. The most important problems of Latvian education system's development – as legal and educational quarantines of quality, modernization of educational content, student's mobility, decrement of funding – are analysed in this topic. As well, considering to the account the global crisis situation un changes in Latvian educational system, started at the 2009, in the topic the perspectives of the Latvian educational system development are characterised in the context of the development of international educational system, evaluating education as a precondition for the reaching the Latvian state strategic goals.

Резюме

Айвар Станкевич, Иван Янис Михайлов

Создание глобального образовательного пространства и образование Латвии

Для сферы образования 20 века характерно стремительное развитие, которое определяется информационным и технологическим процессами, а также демократией и триумфом прав человека, в результате которых расширилась доступность образования, стимулируя либерализацию, демократизацию и многообразие содержания образования, а также наметились пути для создания глобального образовательного пространства. Общемировая система образования фактически приспособилась к требованиям времени и рынка труда, влияя на будущую жизнь и деятельность человека, широко предоставляя всё новые и новые возможности и услуги, находя новые виды деятельности для учреждений образования. Именно вопрос качества и многообразия форм образования становится всё более актуальным в условиях конкуренции учреждений образования и образовательных услуг. В статье анализируется круг проблем развития латвийской системы образования, в т.ч. правовые и образовательные гарантии и доступность образования, качество образования и проблемы его оценки, модернизация содержания образования, снижение финансирования образования, мобильность обучаемых и т.д. Кроме того, принимая во внимание условия кризиса и начатые в 2009 году изменения в системе образования Латвии, в статье характеризуются перспективы латвийского образования в контексте функционирования глобальной образовательной системы и конкуренции, оценивая образование как одну из предпосылок достижения стратегических целей развития латвийского государства.

SOCIĀLĀ PSIHOLOĢIJA

Jeļena Jakovļeva

LATVIJAS AUGSTSKOLU UN ARODVIDUSSKOLU PIRMO KURSU STUDENTU PROFESIONĀLĀ IDENTITĀTE

Pētījumā tiek aplūkots piecu Latvijas reģionu augstskolu un arodvidusskolu pirmo kursu studentu profesionālās identitātes statuss, kā arī tiek apskatīti faktori, kas ir ietekmējuši šo grupu studentu profesionālo identitāti. Pētījumā piedalījās 333 augstskolu pirmā kursa studenti un 259 arodvidusskolu pirmā kursa studenti no Latgales, Rīgas, Vidzemes, Kurzemes un Zemgales. Arodvidusskolu un augstskolu studentu vidū ir vērojamas statistiski nozīmīgas atšķirības profesionālās identitātes statusā. Ir arī statistiski nozīmīgas atšķirības faktoros, kuri nosaka profesijas izvēli. Tika konstatēts, ka profesionālās identitātes statusa rādītāji “briedums”, “moratorijs”, “difūzija” un “iepriekšnolemība” arodvidusskolās ir augstāki nekā augstskolās. Arodvidusskolās vairāk nekā augstskolās profesijas izvēli ietekmēja apkārtējie cilvēki, mācību iestādes īpatnība (ārējie faktori) un respondenta īpašības (iekšējais faktors). Augstskolās vairāk nekā arodvidusskolās profesijas izvēli noteica profesijas īpatnības, skolotāji-psihologi, draugi-pazīņas, ģimene-radnieki (ārējie faktori) un patstāvīga profesijas izvēle (iekšējais faktors).

Atslēgas vārdi: profesionālās identitātes statusi; profesionālā identitāte; profesijas izvēli ietekmējošie faktori.

Ievads

Mūsdienās sociāli ekonomiskās krīzes laikā situācija kļūst arvien dinamiskāka. Kardināli ir mainījies darba tirgus. Ir izveidojušās jaunas biznesa tendences, kas ir orientētas uz augsti kvalificētu speciālistu meklēšanu un atlasīšanu. Krīze rada bailes, bet tajā pašā laikā arī dod iespēju paskatīties uz sevi it kā “no malas”.

Šādā kritiskā situācijā cilvēkam jālemj un jārikojas savas nākotnes labā, tāpēc ir svarīgi pievērst uzmanību jauniešu interešu attīstībai, domām par dzīvi un attīstības tieksmēm. Notiekot izmaiņām valstī, tas ir jādara, jo tieši šajā vecumā viedojas dzīves aplēses par personiskajām attiecībām, profesionālo izvēli, interesēm, saskarsmes grupu, dzīves mērķu izvēles sfērā, politisko un reliģisko uzskatu veidošanās. Apkārtējās vides maiņa ietekmē jauniešu personības izmaiņas. Tas viss var radīt vai nu pozitīvu rezultātu – apzinātu profesijas izvēli, referento grupu, personisko attiecību veidošanos, iekšējo stabilitāti –, vai arī negatīvu izvēli – pastāvīgu meklējumu vai difūzu stāvokli, kad jauniets izšķirīgi nelemj par savu dzīvi vai paļaujas uz likteni un apkārtējiem cilvēkiem.

Šī pētījuma mērķis ir noskaidrot arodvidusskolas un augstskolas pirmā kursa studentu profesionālo identitāti, jo darba sfēras maiņa, profesionālās prioritātes, karjeras attīstība ir noteicošais faktors krīzes situācijā.

Profesionālā identitāte ir cieši saistīta ar tādiem jēdzieniem kā Es-koncepcija, pašapziņa, profesionālā pašapziņa, profesijas izvēle, profesijas tēls, karjera.

Profesionālā attīstība ir cilvēka ontogēneses nozīmīga daļa, kas aptver periodu no profesionālo nodomu veidošanās sākuma līdz profesionālās dzīves beigām.

Profesionālo identitāti var definēt kā noturīgu individuālo pazīmju, profesijas nosaukumu un satura saskaņotību. Profesionālā identitāte veidojas profesionālās pašnoteikšanās procesā – personīgo un profesionālo iespēju izpētišana, sava Es tēla izveidošana, bet tas savukārt ietver personības intelektuālās un personīgās iespējas, savu profesionālo mērķu apzināšanos, profesijas vides un īpatnību izpētišanu un profesionālā tēla izveidošanu –, kas dod iespēju pareizi izvēlēties profesiju.

Mainīgie ekonomiskie apstākļi un tehnoloģiski nodrošināta sabiedrība ar samērā mainīgām profesiju prioritātēm prasa lielu elastību profesionālās identitātes sasniegšanā, kā arī jauniešu atvērtību visam jaunajam un gatavību pastāvīgai pašizglītibai un pašattīstībai.

Tāpat kā, M. Dellasa un L. Džerningane (Dellas, Jerningan 1981, 1987), V. Meuss (Meus 1993), N. Prjažņikovs (Пряжников 1996), J. Kļimovs (Климов 2004), L. Šneiders (Шнейдер 2004), E. Zejers (Зеер 2003), K. Adamss, S. Heans, P. Sturgiss, J. Makleods (Adams et al. 2006), arī pētījuma autore konstatēja, ka tieši pirmajā kursā sāk veidoties studentu profesionālās identitātes modelis, kurš palīdz apgūt zināšanas, prasmes un profesionālās iemaņas, kā arī veidot sevis kā topošā profesionāļa tēlu.

Universitātes un arodvidusskolu 1. kursa studenti atrodas profesionālās identitātes veidošanās un karjeras attīstības sākumposmā. T. Morgana un D. Ness (Morgan, Ness 2007) uzsvēra, ka tieši šajā stadijā studentus interesē tādi jautājumi kā karjeras izvēle, studiju programmu izvēle, kas vēlreiz apstiprina, ka jau 1. kursā studentus interesē karjera un nākotne.

Savos pētījumos K. Melija (Melia 1987), K. Adamss, S. Heans, P. Sturgis un C.J. Makleods (Adams et al. 2006) parādīja, ka profesionālās identitātes apgūšana sākas pirms studijām. To apstiprina arī tādi autori kā E. Ginsbergs (Ginsberg 1951), D. Sjupers (Super 1956), R. Heivighersts (Havighurst 1964), R. Lents, S. Brovns, G. Hakets (Lent et al. 1994), N. Prjažņikovs (Пряжников 1996), N. Samoukina (Самукина 1999, 2004), E. Zejers (Зеер 2003), J. Kļimovs (Климов 2004) u.c. Pētījumi parādīja, ka jau pirmajā kursā studentiem sāk veidoties profesionālā identitāte, kura visbiežāk tiek fokusēta uz studentu interesēm, vērtībām, prasmēm, personības īpatnībām, dzīves mērķiem. Šajā profesionālās identitātes attīstības posmā svarīgi ir izprast profesijas īpatnības, jo tieši mācīšanās procesā veidojas profesionāļa Es-tēls.

1. kursa studentu profesionālās identitātes noskaidrošanai ir liela praktiska nozīme, jo tieši tas ir periods, kad cilvēks atrodas profesionālās attīstības sākumposmā. Nepieciešamību palīdzēt jauniešiem profesionālās pašnoteikšanās procesā apstiprina arī pētījums, ko veica britu zinātnieku organizācija “Robert Huggins Associates”. Šā pētījuma rezultāti parādīja, ka studentu skaita ziņā Latvija ieņem augstu vietu ES, taču Eiropas konkurētspējas reitingā Latvijai ir viena no pēdējām vietām 27 ES valstu vidū.

Autores pētījuma aktualitāti nosaka arī mūsu valstī notiekošie daudzlīmeņu procesi gan izglītības sfērā, gan darba tirgū. Līdz ar citām valstīm Latvija piedalās vienotās Eiropas izglītības telpas izveidē atbilstoši Boloņas deklarācijai (Eiropas izglītības Ministru kopējā deklarācija 1999), kas augstākajai izglītibai piešķir eiropeisku nozīmi, paaugstina tās pievilcību, konkurētspēju, papildina izglītības sistēmas attīstību, vien-

laicīgi notiek nacionālo izglītības programmu harmonizācijai Eiropas valstīs. Mūsdienā pasaulē tiek uzsvērtā nepieciešamība aktīvāk strādāt ar abiturientu motivāciju un profesionālo orientāciju, attīstot to.

Šā laika skolas absolventa profesionālās atlases un adaptācijas process jaunos apstākļos ir kļuvis sarežģīts, jo notiek strauja zinātniski tehniskā progresa attīstība, tiek ieviestas jaunas informācijas tehnoloģijas visās darbības un dzīves sfērās, palielinās informācijas plūsma, nozīmīgākas kļūst jauniešu prasmes pareizi novērtēt sevi un savu rīcību, viņiem jābūt gataviem adekvātai dzīves un profesionālajai pašnoteikšanai.

Ekonomiskā nestabilitāte, mainīgais darba tirgus, jauniešu neaizsargātība, strauja vērtību orientieru maiņa sabiedrībā izvirza augstas prasības mūsdienā skolu absolventiem. Līdz ar to rodas nepieciešamība izpētīt jauniešu profesionālo identitāti. Īpaši uzsverama ir profesionālās identitātes izpēte tieši 1. kursā, kad tiek likti pamati profesijas tēla, savu personisko īpašību un profesionālo mērķu izpratnei, kā arī nodomiem par savu nākotnes karjeru.

Pētījuma teorētiskā bāze

Saskaņā ar Ē.Ēriksona (Erikson 1968) teoriju identitātes attīstība ir jaunības galvenais uzdevums. Ē.Ēriksons identitāti aplūko kā aktīva procesa rezultātu, kas atspoguļo subjekta priekšstatu par sevi, savu, nevis uzspiestu, attīstības ceļu. Tam seko identiskuma un veseluma izjūta.

Viens no pazīstamākajiem Ē.Ēriksona pētījumu turpinātājiem – Dž. Marsija – izdala četrus identitātes statusus (Marcia 1964). Lai veidotu savu modeli, viņš izmantoja divus parametrus: pirmkārt, krīzes kā identitātes meklējuma stāvokļa esamību vai trūkumu, otrkārt, identitātes vienību – personīgi nozīmīgu mērķu, vērtību, pārliecību, pienākumu uzņemšanās esamību vai trūkumu. Identitātes statusus Dž. Marsija tāpat kā Ē.Ēriksons saistīja ar šādām cilvēka dzīves jomām – politiku, reliģiju un profesiju (Marcia 1964; Erikson 1995). Autore savā pētījumā izmantoja M. Dellasa un citu autoru aptauju DISI-O (*occupation* – profesija), kura balstās uz Dž. Marsija teoriju. Minētā aptauja aplūko profesionālās identitātes statusu (Dellas, Jerningan 1981). Daudzi autori ar šo metodiku palīdzību izpētīja profesionālo identitāti – V. Meuss (Meeus 1993), V. Mjunsons un M. Vidmers (Munson, Widmer 1997), M. Dellasa un L. Džerningane (Dellas, Jerningan 1981, 1987) un citi. Tāpēc sīkāk aplūkosim Dž. Marsijas piedāvātos identitātes statusus pētāmās tēmas kontekstā.

Briedums

Šis statuss piemīt cilvēkam, kurš pārdzīvojis krīzes un pašizpētes periodu, kā arī izveidojis noteiktu personīgi nozīmīgu mērķu, vērtību un pārliecību kopumu. Tāds cilvēks zina, kas viņš ir un ko viņš vēlas, un atbilstoši strukturē savu dzīvi. Tādam cilvēkam raksturīga uzticēšanās, stabilitāte, optimisms, nākotnes perspektīva. Grūtību apzināšanās nemazina tieksmi saglabāt izvēlēto virzienu. Šāds cilvēks savus mērķus, vērtības un pārliecības pārdzīvo kā personīgi nozīmīgus un dzīves virzību un izpratnes izjūtu nodrošinošus.

Ja šo statusu apraksta profesionālās identitātes ietvaros, tad var teikt, ka šāds cilvēks ir izpētījis profesiju pasauli, novērtējis savas intelektuālās un personīgās īpašības, kā arī izšķīries par profesijas izvēli un sācis strukturēt savu dzīvi atbilstoši savai izvēlei.

Moratorijs

Šo jēdzienu Dž. Marsija pēc Ē.Ēriksona paraugā izmanto attiecībā uz cilvēku, kurš atrodas identitātes krīzes stāvoklī un aktīvi cenšas to atrisināt, izmēģinot dažādus variantus. Šāds cilvēks nemitīgi atrodas informācijas, kas būtu derīga krīzes risinājumam (literatūras studēšana par dažādām iespējām, sarunas ar draugiem, vecākiem, reāla eksperimentēšana ar dzīves stiliem) meklējuma stāvoklī. Šajā agrīnajā meklējumu stadijā cilvēks pārdzīvo gaidu izjūtu, ziņkāri.

Profesijas jomā tas izpaužas kā profesijas un tās iespēju izziņāšana, iespējamās izglītības un savu personīgo īpašību izpēte. Problēmas var rasties tad, ja moratorija stāvoklis ieilgst.

Iepriekšnolemība

Šo statusu piedēvē cilvēkam, kurš nekad nav pārdzīvojis identitātes krīzes stāvokli, un tomēr viņam ir noteikts mērķu, vērtību un pārliecību klāsts. Šādu identitātes elementu saturs un spēks var būt tāds pats kā brieduma stadijā, atšķiras tikai to veidošanās process. Cilvēkiem, kuriem raksturīgs identitātes iepriekšnolemības statuss, tā elementi veidojas salīdzinoši agri, bet ne patstāvīgu meklējumu un izvēļu rezultātā, tās galvenokārt ir sekas identifikācijai ar vecākiem vai citiem nozīmīgiem cilvēkiem. Tadā veidā izvirzītie mērķi, vērtības un pārliecība var būt līdzīgas vecākiem vai atspoguļot vecāku gaidas.

Profesijas izvēle šajā gadījumā notiek, balstoties uz vecāku un citu nozīmīgu cilvēku (draugu, radnieku, skolotāju) viedokli. Savā rakstā Dž. Marsija apgalvo, ka iepriekšnolemības stadijā esošie cilvēki paredz, ka vecāku un pedagogu vērtības ir absolūtas un patiesas. Daži jaunieši nekad neiziet no iepriekšnolemības statusa, kļūstot vecāki viņi top tikai nedaudz sarežģītāki, pieredzējušāki nekā bija 10 gadu vecumā. Viņi izaug, bet ne vienmēr pieaug (Marcia 2002).

Difūzija

Šāds identitātes stāvoklis raksturīgs tiem cilvēkiem, kuriem nav stabilu mērķu, vērtību un pārliecību un kuri necenšas tās aktīvi veidot. Viņi nekad nav identitātes krīzes stāvoklī vai nav spējīgi risināt radušās problēmas. Trūkstot skaidrai identitātes izjūtai, cilvēki pārdzīvo virkni negatīvu stāvokļu, tostarp pesimismu, apātiju, skumjas, nemērķtiecīgu ļaunumu, atsvešināšanos, trauksmi, bezpalīdzības un bezcerīguma izjūtu.

Profesijas jomā tas izpaužas kā nespēja pieņemt lēmumu attiecībā uz profesijas izvēli. Minētais statuss līdzīgs bezmērķīgiem maldiem, nevis mērķtiecīgiem meklējumiem, lai atrastu savu aicinājumu dzīvē.

Difūzijas skalu savā aptaujā M. Dellasa un L. Džerningane (Dellas, Jerningan 1981, 1987) iedalīja šādi:

1. difūzija (*Diffused – Diffused*) – saistību trūkums un virspusēji meklējumi;
2. veiksmē (*Diffused – Luck*) – saistību trūkums un atkarība no likteņa un gadījuma, lai izdarītu izvēli.

Dž. Marsija savās publikācijās uzsvēra, ka identitāte attīstās visu cilvēka dzīvi. Viņš norāda uz diviem identitātes sasniegšanas ceļiem: 1) pakāpeniska savu personas datu (vārds, pilsonība, spēju esamība u.tml.) apzināšanās – šis ceļš ved uz iepriekšnolemtības veidošanos; 2) cilvēka spēja patstāvīgi lemt par to, kādam viņam jābūt – šis ceļš ved uz brieduma veidošanos (Marcia 1966).

Četras minētās stadijas atspoguļo kopējo, loģisko identitātes veidošanās secīgumu, tomēr tas nenozīmē, ka katra no tām ir priekšnosacījums nākamajām stadijām. Moratorija stadija gan ir būtiska nepieciešamība brieduma stadijai (Marcia 1966).

Savā rakstā “Jaunība, identitāte un Bernardonu ģimene” Marsija norāda, ka sākumā cilvēki atrodas iepriekšnolemtības statusā, pieaugot var pāriet moratorija stadijā, un tikai pēc tam ir iespējama brieduma stadijas sasniegšana. Taču tas notiek tādā gadījumā, ja cilvēks pats vēlas izmainīt savu dzīvi (Marcia 2002).

Dž. Marsija pieļauj, ka identitātes veidošanās ir specifiska noteiktā sfērā. Tas nozīmē, ka jaunieši identitātes statusu sasniegs kādā noteiktā jomā: skolā, profesijā, politikā, ideoloģijā, intīmajās un personīgajās attiecībās (Marcia 1980).

No iepriekš minētā var secināt, ka Dž. Marsija savos pētījumos skar kā identitātes personīgos (pašizpēte, mērķu un vērtību izvirzīšana), tā arī identitātes sociālos (vides ārējā ietekme, ģimene, nozīmīgi cilvēki, dzīves apstākļi) aspektus. Atkarībā no dzīves apstākļiem, ģimenes sociāli ekonomiskā statusa, tuvinieku emocionālā atbalsta, pēc Dž. Marsija domām, veidojas identitātes statuss, kas atspoguļojas cilvēka profesionālajā sfērā.

Profesionālo identitāti ietekmējošie faktori

No profesijas izvēles daudzējādā ziņā ir atkarīgs profesionālās darbības sekmīgums un produktivitāte nākotnē, personīgo potenciālu realizācija un cilvēka apmierinātība ar savu dzīvi. Pirmkārt, jāuzsver, ka visus profesijas izvēli ietekmējošos faktoros var iedalīt tādos, kuri saistīti ar personības spējām un psiholoģiskajām tieksmēm (ar apzinātām vēlmēm un pašreizējām zināšanām vai prasmēm), kā arī ar izmaiņām un apkārtējās vides ietekmi (darba tirgus, izglītības sistēma). Šie faktori pieskaitāmi kombinētai pieejai, kas ietver personīgos un sociālos aspektus.

Vienu no kombinētajām pieejām, kura apraksta profesijas izvēli ietekmējošos faktoros, piedāvājis J. Kļimovs. Šos faktoros viņš iedalīja astoņas grupās (Климов 2004):

1. *vecāko ģimenes locekļu pozīcija*. Ģimene ir svarīgākais sociālais institūts, kurš bērnu jau no agras bērnības pieradina pie darba. Galvenais ir pašu vecāku piemērs. Tālākajā dzīves gaitā vecāki ne tikai rada pusaudzim un jauniešiem savdabīgu “aizmuguri” (materiālā un morālā ziņā), bet arī var nākt talkā, veicot konkrētu izvēli. Šeit gan jābūt reāliem un jāsaprot, ka, vēlot labu saviem bērniem, vecāki ne reti ir gatavi sagraut morālās un juridiskās normas.

2. *draugu pozīcija*. Draudzības saites pusaudžu vecumā jau ir ļoti ciešas un var spēcīgi ietekmēt profesijas izvēli. Skolas vecumā draugu viedoklis ir īpaši svarīgs un ietekmē cilvēku. Daudzi absolventi noteiktu profesiju izvēlas tikai tāpēc, ka to izvēlas viņu draugi un klases biedri. Vecāko klašu skolēniem ir ciešas draudzības attiecības un to ietekme uz profesijas izvēli ir nenoliedzama, jo pieaug arī uzmanība pret savu profesionālo nākotni vienaudžu vidū. Tieši mikrogrupas pozīcijai var būt izšķiroša loma profesionālās pašnoteikšanās procesā.
3. *skolotāju pozīcija*. Novērojot skolēnu uzvedību, mācību un ārpusskolas aktivitātes, pieredzējis pedagogs par pusaudzi zina daudz ko tādu, kas ir slēpts no neprofesionāla acīm un pat no viņa paša. Skolai ir iespēja sniegt skolēnam palīdzību daudzveidīgajā profesionālajā orientācijā: pirmkārt, mācību priekšmetu pasniegšanas gaitā, kad pedagogiem ir iespēja iepazīstināt skolēnus ne tikai ar noteiktām zinātnes nozarēm, bet arī ar atbilstošajām ražotnēm (ķīmijas stundās – ar ķīmiskiem ražojumiem, bioloģijas stundās – ar bioloģijas nozares profesijām u.tml.), turklāt skolēniem tas ir ļoti interesanti; otrkārt, darbmācības stundās, kur skolēniem tiek izstrādātas sākotnējās darba iemaņas, bet ideālā gadījumā tiek apgūtas dažas profesijas; treškārt, to var izdarīt skolas psihologs, palīdzot skolēniem tikt skaidrībā ar sevi, ar savām spējām un trūkumiem, ar savām tieksmēm un vērtību orientāciju, kā arī var iemācīt plānot savas attīstības perspektīvu.
4. *personīgie profesionālie plāni*. Jēdziens “plāns” šajā gadījumā nozīmē personīgos priekšstatus par profesijas apguves posmiem. Bērniem 14–15 gadu vecumā savas turpmākās profesijas izvēle rada daudz grūtību un šaubu. Pusaudžus, kuriem jau reāli jāsasaskaras ar šo problēmu, vada trīs profesijas izvēles pozīcijas (gribu – tās ir intereses, bērna tieksmes, vēlme nodarboties ar lietu, kas viņu interesē; varu – sagatavotības līmenis, zināšanu līmenis, spējas veikt vēlamo darbību; vajag – pieprasījums pēc profesijas, sabiedrības nepieciešamība pēc tās). Cilvēka uzvedībā un dzīvē priekšstatiem par tuvāko un tālāko nākotni ir ļoti liela nozīme. Profesionālais plāns vai tēls, iedomāts priekšstats, tā īpatnības ir atkarīgas no prāta spējām un rakstura, kā arī cilvēka pieredzes. Tas ietver galveno mērķi un nākotnes mērķus, ceļus un līdzekļus to sasniegšanai. Taču plāni saturiskā ziņā ir atšķirīgi, un tas, kādi tie ir, ir atkarīgs no cilvēka.
5. *spējas*. Par savu spēju savdabību ir jāspriež ne tikai pēc sekmēm mācībā, bet arī pēc sasniegumiem visdažādākajos darbības veidos. Vecāko klašu skolēnu spējas un talantus jāsaprot ne tikai mācību darbā, bet arī visās citās sabiedriski vērtīgās aktivitātēs, jo turpmākā profesionālā piemērotība ietver spējas.
6. *sabiedriskās atzišanas pretenziju līmenis*. Plānojot savu karjeru, ir svarīgi parūpēties par savu vēlmju reālumu. Vecāko klašu audzēkņiem tas ir pirmais profesionālās sagatavotības līmenis. Savu iespēju nenovērtēšana vai pārvērtēšana, paaugstinātas vai pazeminātas pretenzijas ir svarīgi profesijas izvēles regulatori, nozīmīgi adaptācijai profesionālajā sabiedrībā un savstarpējām attiecībām ar nozīmīgiem cilvēkiem.
7. *informētība*. Nozīmīgi ir tas, lai iegūstamās liecības par vienu vai otru profesiju nebūtu izkropļotas, nepilnīgas un vienpusējas. Informācija par profesijām un darba tirgu ļoti bieži tāda arī ir, bet absolvents uztver to kā patiesu, kas turpmāk rada vēlamā un patiesā neatbilstību vai arī nepareizu specialitātes izvēli.

8. *tieksmes*. Tieksmes izpaužas iecienītajās nodarbēs, kurām veltīta lielākā brīvā laika daļa. Tās ir intereses, kuras pastiprina noteiktas spējas.

Pēc J. Kļimova domām gan ģimene, gan vienaudžu kontaktgrupa un draugi ir vāji vadāmi profesijas izvēles ietekmes avoti; turpretī svarīga profesijas izvēlē var būt skola, pedagogi – autoritātes, kuras daļēji var izveidot kopienas, bērnu grupas ar vēlamu nodarbošanās ievirzi (Климов 2004). Nevar nepieņemt J. Kļimova viedokli par nozīmīgo sistēmas ietekmi.

Literatūras analīze rāda, ka visus faktoros, kuri ietekmē profesijas izvēli, var iedalīt ārējos (masu informācijas līdzekļi, ģimene, vienaudži, profesijas prasības u.c.) un iekšējos (interese par profesiju, pašattīstība, pašvērtējums, kognitīvais elastīgums u.c.).

Apskatīsim ārējos faktoros, kuri ietekmē profesijas izvēli:

1. *ģimene ir sevišķi svarīgs faktors, kurš nosaka cilvēka identitāti*. Labas attiecības un savstarpējā sapratne ģimenē pozitīvi ietekmē personības attīstību. Vecāku palīdzība, lai apzinātos un pieņemtu savus personīgos, intelektuālos un uzvedības aspektus, kā arī profesiju pasaules izziņa kopā ar vecākiem ļauj bērnam novērtēt sevi un savas iespējas. J. Prjažņikovs runā par to, ka profesijas identitāti var ietekmēt ģimene (Пряжников, Пряжникова 2004). Ģimene ir vide, kurā bērns mācās interpretēt realitāti (Way, Rossmann 1996). Vecāki ir būtiski informācijas interpretētāji par pasauli un bērnu iespējām (Hall et al. 1996). Profesijas un karjeras izvēli ietekmē tādi faktori kā vecāku sociālekonomiskais statuss un izglītība, vecāku sasniegumi profesijā un viņu kultūras priekšnoteikumi. Minētie faktori ir būtiski arī profesionālās identitātes attīstībā (Kerka 2000).
2. *vecāku ietekmes mazināšanās un spēcīgāka orientēšanās uz saviem vienaudžiem*. V. Meuss trīsdesmit gadu laikā pētīja vecāku un vienaudžu ietekmes līmeni uz jauniešiem, kas vēlāk tika nosaukts par vecāku un vienaudžu konfliktu (*parent-peer conflict*) (Meeus 1989). Šie pētījumi deva divus galvenos secinājumus. Pirmkārt, vecāku un vienaudžu ietekmei nav obligāti savstarpēji jākonfliktē. Pirmie to konstatēja D. Kandels un G. Lessers 1969. gadā (Kandel, Lesser 1969). Otrkārt, tika apstiprināta hipotēze, ka vecāku un vienaudžu ietekmei ir situatīvs raksturs. Šo hipotēzi 1968. gadā ir formulējis C. Britains, kurš apgalvoja, ka dažās jomās, kuras skar nākotni (skola, profesija), vecāku ietekme ir lielāka, bet citās jomās, piemēram, brīvā laika pavadīšana, nozīmīga ir vienaudžu ietekme (Brittain 1968). Kā būtisks profesionālās identitātes veidošanās aspekts atzīmējams audzināšana atbilstoši ģimenē valdošajām tradīcijām un apkārtējās vides prasībām; informācijas ieguve par citu nozīmīgu cilvēku profesionālo piederību un šīs informācijas pārstrāde (Шнейдер 2004).
3. *mācību iestāde, kā arī sekmība skolā*. J. Prjažņikovs runā par to, ka profesijas izvēli var ietekmēt skola, profesionālās iestādes (Пряжников, Пряжникова 2004). M. Berzonskis (Berzonsky 1985) parādīja, ka sekmība skolā tiem studentiem, kuri atrodas identitātes brieduma un moratorija statusā, apsteidz sekmes tiem, kas atrodas iepriekšnolemtības statusā. Papildus pamatojums šim apgalvojumam atrodams A. Vatermana (Waterman 1982) pētījumā, kurā parādīts, ka attieksme pret izglītošanos studentu vidū, kuri atrodas brieduma identitātes statusā, ir pozitīvāka nekā studentiem citos statusos. Arī Dž. Orlovskis (Orlofsky 1978), H. Grote-

vants un V. Fobecke (Grotevant, Thorbecke 1982) apstiprināja, ka studentiem ar brieduma un moratorija identitātes statusu ir augstāka sasniegumu motivācija. Acīmredzami svarīgas ir attiecības starp profesionālās identitātes veidošanos un sasniegumiem izglītībā. Sekmes skolā mazina statusa nedrošību, jo pusaudzis turpmāk var pamatoti gaidīt sasniegumus sev tikamā darbā.

4. *profesijas īpatnības*. A. Kuharčuks un L. Rožina ir atzīmējuši jauniešu priekšstatu par prasībām, kuras konkrēta profesija izvirza cilvēkam, nozīmi. Autori uzsvēruši, ka vairumam absolventu nav priekšstatu par šīm prasībām, jo īpaši par tādu faktoru kā profesijas atbilstība personības īpatnībām (Кухарчук 2006; Рожина 2003). V. Bragina apgalvo, ka priekšstati par profesiju ir būtiski profesionālās pašnoteikšanās procesā un ietver šādus aspektus: profesionālie (subjekta zināšanas par darba saturu, darba nosacījumiem, prasībām, ko izvirza profesija), personīgie (orientācija uz personīgajām iespējām un spējām un to pilnveidošanu) un sociālie (subjekta informētība par tādiem profesijas aspektiem kā sabiedriskais nozīmīgums, alga, darba profesionālo un sociāli ekonomisko nosacījumu perspektīva, objektīva nepieciešamība pēc izvēlētas profesijas speciālistiem) (Брагина 1976). N. Isajeva veikusi pētījumu pedagoģiskajās augstākās izglītības mācību iestādēs. Viņa parādīja, ka bez īpaša darba ar studentiem priekšstats par profesiju neveidojas pat augstskolas pēdējo kursu studentiem. Šim procesam ir stihisks raksturs, kurš daudzos gadījumos nosaka vecāko kursu audzēkņu nepilnīgu priekšstatu par sevi kā profesionālās darbības subjektu, ja to salīdzinātu ar jaunāko kursu studentu priekšstatiem (Исаева 1988).
5. *masu saziņas līdzekļu nozīme profesijas izvēlē*. E. Zejers uzskata, ka profesionālo identitāti ietekmē masu saziņas līdzekļi. Pusaudžu vecumā mēģinājums atdarināt pieaugušo uzvedības ārējās formas veicina to, ka zēni orientējas uz “īstu vīru” profesijām, kurām raksturīgs gribasspēks, izturība, drosme, vīrišķība. Līdzīgā veidā meitenes sāk orientēties uz “īstu sieviešu” profesijām, kuras ir pievilcīgas, valdzinošas un populāras. Šādu romantisku profesionālo orientāciju veidošanos veicina arī pusaudžu tiekšanās pēc pašizpaušmes un pašapliecināšanās (Зеер и др. 2005).

Uz iekšējiem faktoriem attiecināma arī profesionāla pašvērtējuma sistēma un savu profesionālo nostāju definēšana. Savas profesijas pārstāvju raksturīgo īpašību izdalīšana un apzināšanās ir attieksme pret savu nākotni.

L. Šneidere apgalvo, ka cilvēka darba rezultāti daudzējādā ziņā ir atkarīgi no viņa pozitīvā pašvērtējuma līmeņa. Personības efektivitātes fenomens veido cilvēku pārliecību par savām iespējām paaugstināt motivāciju, intelektuālos resursus, pilnveidot uzvedību profesionālās darbības īstenošanā (Шнейдер 2004).

T. Morgana un D. Nessa rāda, ka studentiem ar augstu pašvērtējuma līmeni nav grūtību lemt par karjeras izvēli. Savukārt tie, kuriem tika novērota profesionālā nenoteiktība, mainīja savus nodomus, viņiem bija grūtības izlemt, un tika novērots zemāks pašvērtējums (Morgan, Ness 2007).

K. Adams, S. Hīns un citi autori norāda uz tādu faktoru kā kognitīvais plastiskums, kurš ļauj labāk izprast profesionālo identitāti un savu profesionālo lomu (Adams u.c. 2006).

E. Zejers apgalvo, ka būtiskākais kritērijs personības profesionālās attīstības apziņā un profesionalitātē ir spēja atrast personīgo ieinteresētību savā darbā, patstāvīgi veidot savu profesionālo dzīvi, atbildīgi lemt par profesijas izvēli, specialitāti un darba vietu (3eep 2003).

Latvijā arī tika veikti pētījumi par faktoriem, kuri ietekmē profesionālo izvēli. 2004. gadā Profesionālās karjeras izvēles centrs Latvijā izpētīja faktorus, kuri ietekmē profesijas izvēli 9. un 12. klašu skolēniem visos valsts reģionos. Pētījumā piedalījās 5988 9. klašu skolēni un 1284 12. klašu skolēni (VBO Profesionālās Karjeras Izvēles Centrs 2004).

Tika iegūti šādi rezultāti. 9. klašu skolēni par būtiskākiem atzīmēja tādus faktorus kā labi atalgots darbs, iespēja pielietot un attīstīt savas spējas, interesants vai radošs darbs, saskarsme ar cilvēkiem, darba apstākļi, bieži komandējumi, jauni iesaisti, augsts izglītības līmenis, iespēja kaut ko radīt un veidot savām rokām, profesijas popularitāte, vadošs darbs, mierīgs darbs, ģimenes tradīcijas. Savukārt 12. klašu skolēnu izvēli ietekmēja tādi faktori kā mierīgs darbs, augsts atalgojums, ģimenes tradīcijas, radošs darbs, sabiedriski nozīmīgs darbs, stabilitāte, sarežģītu problēmu risināšana, risks un piedzīvojumi, brīvs darba laiks, darbs ar cilvēkiem, profesijas prestižs, intelektuāls darbs, komandējumi utt. (VBO Profesionālās Karjeras Izvēles Centrs 2004) Pēc iegūtajiem rezultātiem var secināt, ka gan devīto, gan divpadsmit klašu skolēnu profesijas izvēli ietekmē gan ārēji, gan arī iekšēji faktori.

2006. gadā A. Pipere un J. Jakovļeva izpētīja faktorus, kuri ietekmē arodvidusskolu pirmo kursu audzēkņu un augstāko mācību iestāžu pirmo kursu studentu profesijas izvēli Latgalē. Izmantojot kontentanalīzi, atbildes tika iedalītas iekšējās un ārējās kategorijās (Jakovļeva, Pipere 2006).

Iekšējās kategorijas

Respondenta personiskās īpatnības – vēlmes, intereses, motīvi, izvēloties mācību iestādi, programmu, profesiju (patik strādāt ar bērniem un jauniešiem; patik strādāt ar radošiem jauniešiem; iespēja paaugstināt kvalifikāciju, parādīt savu pieredzi un mācīties no citiem; iespēja mainīt bērnu priekšstatus par apgūstamā priekšmeta ietekmi; iespēja sasniegt noteiktus mērķus, veikt pozitīvas izmaiņas sabiedrībā; spējas šajā specialitātē; svarīgi iegūt izglītību; iespēja sevi saskatīt savādāk; darba pieredze šajā profesijā/jomā; dzīves apstākļi; patik uzzināt kaut ko jaunu; patik lasīt; vēlme nemācīties skolā; saistība ar kādu vaļasprieku).

Ārējās kategorijas

- apkārtējie cilvēki – māte, tēvs, draugi, brālis, māsa, darba kolēģi, ģimenes tradīcijas, skolotāju-entuziastu ietekme, vecvecāku profesija;
- mācību iestādes īpatnības, kas noteikušas iestāšanos (praktiska apmācība; uzvara konkursā; studijas par valsts budžeta līdzekļiem; viegli mācīties; specialitāte, kas saistīta ar konkrētu priekšmetu; vēlme ātrāk iegūt vairākas profesijas ar laika ietaupījumu; 4. kursu beidzot, tiek iegūta profesionālā un vidējā izglītība; mācību iestāde ir tuvu mājām; liels konkurss iestājoties; spēcīga grupa);

- izvēlētās profesijas īpatnības (labi atalgota profesija; radoša profesija; karjera; sociālais statuss; laba profesija; vēlme nodibināt ģimeni; ceļojumi un iespēja dzīvot citās valstīs; vērtīga profesija; darbs, kur redzams rezultāts; nav daudz konkurentu; jauna specialitāte; profesija, kas nodrošinātu aktīvu sabiedrisko dzīvi; iespēja realizēt sevi zinātnes jomā).

Saskaņā ar minēto var secināt, ka respondenta profesionālā izvēle ir saistīta ar viņa zināšanām par sevi, karjeru (profesijas un mācību iestādes īpatnības) un to ārējiem resursiem. Kā arodvidusskolā, tā arī universitātē lielākā ietekme uz jauniešu profesijas izvēli ir viņu vecākiem. Salīdzinājumā ar universitātes studentiem arodskolu audzēkņi, izvēloties profesiju, biežāk nosauca instrumentālos iemeslus un retāk interesi izvēlētajā profesijā. Jaunieši savu izvēli motivē ar augstu atalgojumu, stabilu darbu un prestižu, kas atspoguļo mūsdienu sabiedrības ekonomiskās un kultūras vērtības Latvijā. J. Jakovļevas un A. Pīperes karjeras iespēju pētījumā tika noskaidros, ka dzimuma faktoram ir daudz lielāka nozīme nekā etniskajām atšķirībām. Vecuma, dzimuma un etniskās piederības mainīgie lielumi nenorādīja uz statistiski nozīmīgām atšķirībām (Jakovleva, Pīpere 2006).

Rezumējot iepriekšteikto, jāsecina, ka profesijas izvēli ietekmē kā ārēji, tā iekšēji faktori. Primārā ir ārējo faktoru ietekme (ģimene, draugi, skola, profesijas īpatnības). Tieši ārējie faktori rada pamatu tam, lai sevi izprastu, veidotu savus profesionālos mērķus un nākotnes plānus.

Šajā pētījumā autori interesēja šādi jautājumi:

1. Vai pastāv statistiski nozīmīgas atšķirības profesionālās identitātes statusos starp augstskolu un arodvidusskolu studentiem?
2. Kādi faktori ietekmēja augstskolu un arodvidusskolu studentu profesijas izvēli? Vai pastāv statistiski nozīmīgas atšķirības faktoros, kuri ietekmēja profesijas izvēli augstskolu un arodvidusskolu studentiem?

Pētījuma metode

Dalībnieki

Pētījumā piedalījās Latvijas augstskolu 333 pirmā kursa studenti un 259 arodvidusskolu pirmā kursa studenti. Augstskolu respondenti dzīvo šādos Latvijas reģionos: Kurzemē – 69 cilvēki (20.7%), Vidzemē – 35 cilvēki (10.5%), Latgalē – 142 cilvēki (42.6%), Rīgā – 56 cilvēki (16.8%), Zemgalē – 31 cilvēks (9.3%). Respondentu vecums ir no 17 līdz 39 gadiem ($M=22,5$; $SD=3,74$). Respondentu sadalījums pēc dzimuma: 189 (56.8%) sievietes, 144 (43.2%) vīrieši. Respondenti pēc specialitātes ir inženieri, ekonomisti, žurnālisti, psihologi, loģisti, juristi, mediķi, pedagogi un citi. Respondentu tautība: krievi – 87 cilvēki (26.1%), latvieši – 221 cilvēks (66.4%), cittautieši – 25 cilvēki (7.5%).

Arodvidusskolu respondenti dzīvo šādos Latvijas reģionos: Kurzemē – 52 cilvēki (20.1%), Vidzemē – 36 cilvēki (13.9%), Latgalē – 60 cilvēki (23.2%), Rīgā – 49 cilvēki (18.9%), Zemgalē – 62 cilvēki (23.9%). Respondentu vecums ir no 17 līdz 21 gadam ($M=18,5$). Respondentu sadalījums pēc dzimuma: 137 (52.9%) jauniešus, 122

(47.1%) jaunieši. Respondenti pēc specialitātes ir celtnieki, dzelzceļnieki, ekonomisti, dizaineri, pārdevēji, pavāri un citi. Respondentu tautība: krievi – 73 cilvēki (28.2%), latvieši – 153 cilvēki (62.9%), cittautieši – 23 cilvēki (8.9%).

Metodikas

- *Dellas identitātes statusa aptauja – profesija (DISI-O)*. (*Dellas Identity Status Inventory-Occupation*) (Dellas, Jerningan 1981, 1987).

DISI-O adaptētais latviešu variants tika izmantots, lai izpētītu profesionālo identitāti. Metodikā iekļautie 35 izteikumi iedalīti septiņos blokos; katrā no tiem ir 5 izteikumi. Katrs bloka izteikums ir attiecināms noteiktam statusam: “briedums” (*achieved*), “moratorijs” (*moratorium*), “iepriekšnolemība” (*foreclosed*), “difūzija” (*diffused*).

Šie identitātes statusi atbilst Dž. Marsijas identitātes statusiem, izņemot identitātes statusu “difūzija” (*diffused*). Šo skalu metodikas autori sadalīja skalās “dfūzija” (*diffused–diffused*) – saistību trukums un virspusēji meklējumi pašnoteikšanās procesā un “veiksme” (*diffused–luck*) – saistību trūkums un atkarība no likteņa un gadījuma, veicot profesijas izvēli (Dellas, Jerningan 1981).

Katrs bloka izteikums atbilst vienam no pieciem identitātes statusiem: piemēram, DISI-O izteikums ietver identitāti “briedums” – Es esmu pētījis dažāda veida nodarbošanās, esmu izvēlējis savu profesiju un esmu apmierināts ar savu izvēli; identitāte “moratorijs” – Es patlaban pētu informāciju par vairākām profesijām, tāpēc būšu apmierināts ar to profesiju, kuru beidzot izvēlēšos; identitāte “iepriekšnolemība” – Es jau sen esmu zinājis, kāda būs mana profesija, tāpēc man nav bijis jātērē laiks, lai pārbaudītu, kāda profesija man ir vispiemērotākā; identitāte “difūzija” – Es vēl esmu atvērts dažādām iespējām attiecībā uz profesiju, jo domāju, ka man ir par agri izdarīt izvēli; identitāte “veiksme” – Es pašlaik nogaidu un skatos, kas notiks tālāk, jo vēl neesmu pārliecināts par to, kādu darbu es vēlētos strādāt.

Instrumenta aizpildīšana var būt veikta ar roku. Tas ilgst 20 minūtes vai mazāk. Instrumentu var izmantot grupā vai individuāli. Rezultātu apstrādi var veikt aptuveni piecās minūtēs pēc šabloniem.

Aptaujas gaitā studenti izrādīja lielu interesi par pētījuma tēmu, uzdeva daudz jautājumu par to, kā veidojas profesionālā identitāte, kas to veido. Pētāmajiem tika apsolīta konfidencialitāte un iespēja iepazīties ar saviem rezultātiem.

- *Aptauja “Mana profesionālā izvēle”* (Yakovleva, Pipere 2006).

Anketa ietvēra trīs jautājumus:

1. Nosauciet vismaz 3 iemeslus, kuru dēļ Jūs izvēlējāties tieši šo profesiju? Jautājums orientēts uz iemeslu, kas ietekmējuši respondentu profesijas izvēli, izzināšanu.
2. Lūdzu, pasvītrojiet to personu vai personas (vecāki (abi), māte, tēvs, vecvecāki, radnieki, draugi, paziņas, skolotāji, psihologs, varonis no kinofilmas), kas ir visvairāk ietekmējušas Jūsu profesijas izvēli. Šis jautājums dod iespēju saprast, kas ietekmējis respondentu profesijas izvēli un cik lielā mērā (ievērojot katras ietekmējošas personas izvēles biežumu vidēji respondentu masīvā).

3. Ja pastāvētu iespēja atgriezties pagātnē un vēlreiz izvēlēties savu nākamo profesiju, vai Jūs atkal izvēlētos to pašu profesiju? Pasvītrojiet sev atbilstošo atbildi (Jā, Nē, Nezinu, Cita atbilde).

Atbilde uz šo jautājumu dod vēl vienu iespēju pārliecināties par profesionālās izvēles pareizību vai nepareizību, palīdz atkārtoti pārliecināties par respondenta profesionālās identitātes izveidošanos.

Atbildot uz jautājumiem, studenti sniedza līdzīgas atbildes uz pirmajiem diviem anketas jautājumiem. Tāpēc pirmie divi anketas jautājumi, analizējot datus, tika apvienoti, lai būtu ērtāk veikt kontentanalīzi. Kontentanalīzē piedalījās trīs eksperti (uzvārdi nav jānosauc). Analizējot anketas pirmo divu jautājumu datus, tika izdalīti 69 faktori. Šos faktorus četrās kategorijās sadalīja atsevišķi trīs pētnieki, bet pēc tam, apspriežot kontentanalīzi, tika izdalītas četras vispārīgas kategorijas (Apkārtējie cilvēki, Mācību iestādes īpatnības, kas noteica iestāšanos, Respondenta personīgās īpatnības (vēlmes, intereses, motīvi), izvēloties mācību iestādi, programmu, profesiju, Izvēlētais profesijas īpatnības).

Rezultāti

Latvijas augstskolu un arodvidusskolu pirmā kursa studentu profesionālās identitātes statusu salīdzinošā analīze (Dellas identitātes statusa aptauja – profesija)

Šajā darba posmā tika veikta profesionālās identitātes statusu statistisko rādītāju salīdzinošā analīze starp arodvidusskolu un augstskolu studentu izlasēm.

1. tabula

Profesionālās identitātes statusa aprakstošās statistikas rādītāji Latvijas arodvidusskolu un augstskolu izlasēs

Aprakstošās statistikas rādītāji	Briedums		Moratorijs		Iepriekš-nolemtība		Difūzija		Veiksme	
	Ar*	A**	Ar*	A**	Ar*	A**	Ar*	A**	Ar*	A**
Vidējas aritmētiskais	19,7	18,7	18,7	18,0	17,8	16,3	18,1	17,2	17,8	17,1
Mediāna	20	19	19	18	18	16	18	18	18	17
Asimetrijas rādītājs	-0,18	-0,38	-0,21	-0,38	-0,04	0,17	0,22	-0,39	0,25	-0,18
Ekscess	-0,05	0,22	0,35	0,18	-0,04	0,13	-0,18	0,13	0,22	0,13
Rangs	21,0	21	21	20	21	21	21	21	20	20
Mazākā paraugkopas variācija	7	7	7	7	7	7	7	7	7	7
Lielākā paraugkopas variācija	28	28	28	27	28	28	28	28	27	27

* Ar – Arodvidusskolas (n=259)

** A – Augstskolas (n=333)

Avots: Jakovļeva 2009.

Saskaņā ar Kolmagorova-Smirnova kritēriju, tikai “brieduma” skalas radītājs arodvidusskolu izlasē un “iepriekšnolemtības” un “veiksmes” skalu rādītāji augstskolu izlasē būtiski neatšķiras no normālsadalījuma. Tā kā pārējās skalās abām izlasēm novērojamas būtiskas atšķirības no normālsadalījuma, skalu atšķirību analīze izlasēs tika veikta, izmantojot neparametrisko kritēriju.

Lai noteiktu atšķirības profesionālās identitātes statusos starp skalām, tika izmantots Manna-Vitnija kritērijs. Starp arodvidusskolu un augstskolu izlasēm eksistē statistiski nozīmīgas atšķirības skalu “briedums” ($p=0,01$), “moratorijs” ($p=0,04$) un “iepriekšnolemtība” ($p=0,00$) rādītājos. Skalās “difūzija” ($p=0,13$) un “veiksme” ($p=0,12$) būtisku atšķirību nav. Skalu “briedums”, “moratorijs” un “iepriekšnolemtība” rādītāji arodvidusskolu izlasē ir augstāki, nekā augstskolu izlasē.

Rezultātu analīze parāda, ka augstskolās visaugstākie rādītāji ir identitātes statusā “briedums”, pēc tam seko attiecīgi “moratorijs”, “difūzija”, “veiksme”. Viszemākie rādītāji tika konstatēti identitātes statusā “iepriekšnolemtība”.

Arodvidusskolās visaugstākais rādītājs ir identitātes statusā “briedums”, pēc tam “moratorijs”, “difūzija”, un vienādi rādītāji statusos “iepriekšnolemtība” un “veiksme” (1. tabula).

Profesijas izvēli ietekmējošie faktori arodvidusskolās un augstskolās

Pētījuma dalībnieku – pirmā kursa studentu – aptaujas laikā tika iegūtas šādas atbildes uz anketas jautājumiem.

Pirmā jautājuma “Nosauciet vismaz 3 iemeslus, kuru dēļ Jūs izvēlējāties tieši šo profesiju?” atbildes ar kontentanalīzes palīdzību tika iedalītas kategorijās: *apkārtējie cilvēki* (māte, tēvs, draugi, brālis, māsa, darba kolēģi, ģimenes tradīcijas, skolotāju entuziastu ietekme, vecvecāku profesija); *mācību iestādes īpatnības* (uzvara konkursā, studijas par valsts budžeta līdzekļiem, specialitāte, kas saistīta ar konkrētu priekšmetu); *respondenta īpatnības* (patik strādāt ar bērniem un jauniešiem, patik strādāt ar radošiem jauniešiem, iespēja paaugstināt kvalifikāciju, parādīt savu pieredzi un mācīties no citiem, iespēja mainīt bērnu priekšstatus par apgūstamā priekšmeta ietekmi, iespēja sasniegt noteikti mērķi, veikt pozitīvas izmaiņas sabiedrībā, spējas šajā specialitātē); *profesijas īpatnības* (labi atalgota profesija, radoša profesija, karjera, sociālais statuss, darbs, kur redzams rezultāts, jauna specialitāte, profesija, kas nodrošinātu aktīvu sabiedrisko dzīvi, iespēja realizēt sevi zinātņu jomā) (Yakovleva, Pipere 2006).

Otrā jautājuma “Lūdzu, pasvītrojiet to personu vai personas, kas ir visvairāk ietekmējušas Jūsu profesijas izvēli” atbildes ar kontentanalīzes palīdzību tika iedalītas kategorijās: *ģimene-radnieki* (māte, tēvs, vecāki, vecvecāki, radnieki), *draugi-paziņas, skolotāji-psihoģi, pats*.

Iegūtās kategorijas ietekmē augstskolas un arodvidusskolas 1. kursu studentu izlašu profesionālo izvēli. Tās tika sadalītas iekšējās un ārējās ietekmes faktoros.

2. tabula

**Arodvidusskolu un augstskolu izlašu studentu profesijas izvēli
ietekmējošo iemeslu un ietekmējošo personu salīdzinājums**

Atbildes variants	Kategorija	Augstskolas (n=333)		Arodvidusskolas (n=259)	
		Cilvēku skaits	Procenti	Cilvēku skaits	Procenti
<i>Iekšējie faktori</i>					
Izvēli ietekmēja viena vai vairākas respondenta īpatnības		194	58,3	195	75,3
Pats		119	35,7	61	23,6
<i>Ārējie faktori</i>					
Ģimene-radnieki (1 cilvēks vai vairāki)		202	60,7	180	69,5
Draugi, paziņas (1 cilvēks vai vairāki)		115	34,5	86	33,2
Skolotāji, psihologi (1 cilvēks vai vairāki)		45	13,5	14	5,4
Izvēli ietekmēja viens vai vairāki apkārtējie cilvēki		19	5,7	43	16,6
Izvēli ietekmēja viena vai vairākas mācību iestādes īpatnības		42	12,6	64	24,7
Izvēli ietekmēja viena vai vairākas profesijas īpatnības		258	77,5	140	54,1

Avots: Jakovļeva 2009.

Aplūkojot 2. tabulu, var konstatēt, ka cilvēku summa pa kategorijām ir augstāka, nekā kopējais cilvēku skaits arodvidusskolu un augstskolu izlasēs. Tas izskaidrojams tādējādi, ka pētījuma dalībniekiem bija iespēja sniegt vairākas atbildes, piemēram, izvēlēties vairākas profesijas īpatnības, kas ietekmējušas profesijas izvēli.

2. tabulā redzams, ka kategorijās *apkārtējie cilvēki, mācību iestādes īpatnības un respondenta īpatnības* rādītāji ir augstāki arodvidusskolu izlasē, bet *profesiju īpatnību, skolotāji-psihologi, draugi-paziņas, ģimene-radnieki* un *pats* kategoriju rādītāji ir augstāki augstskolu izlasē.

Profesijas izvēli ietekmējošo faktoru analīze, kā tas redzams 2. tabulā, parādīja arī, ka kategoriju *ģimene-radnieki, pats, draugi-paziņas un skolotāji-psihologi* rādītāji ir augstāki augstskolu izlasē.

Diskusija

Pētījuma rezultāti parāda, ka profesionālās identitātes statusi “briedums”, “mora-torijs” un iepriekšnoemtība” ir augstāki arodvidusskolās neka augstskolās. Tas parāda arodvidusskolu pirmā kursa studentu profesionālās identitātes attīstības augstāku līmeni, ko raksturo patstāvīga profesijas izvēle vai nozīmīgu cilvēku ietekme uz šo izvēli.

Gan arodvidusskolu, gan augstskolu studentiem pirmajā vietā ir identitātes statuss “briedums”, kas liecina, ka pirms profesionālās identitātes izveidošanas ir bijusi krīze,

t.i., savu īpatnību un spēju izpēte, savu mērķu un iespēju apzināšanās profesionālajā sfērā, profesiju klāsta izpēte, profesijas perspektīvu izpratne. Profesionālās identitātes statusus “briedums” (cilvēks ir pārdzīvojis krīzi– iepazīties ar profesiju klāstu un izvēlētais profesijas iespējām, novērtējis savas spējas, iemaņas, personības īpašības) un “iepriekšnolemība” (cilvēks nekad nav pārdzīvojis identitātes krīzes stāvokli, bet ir pieņēmis lēmumu par profesijas izvēli identifikācijas procesā ar vecākiem un nozīmīgiem cilvēkiem) autore akcentē kā “pozitīvus”. Vai nu cilvēks ir pārdzīvojis krīzi identitātes statusa “briedums” gadījumā, vai pieņēmis lēmumu nozīmīgu cilvēku ietekmē – gāja vecāku pēdās, ieklausījās draugu viedokli, nolēma saglabāt ģimenes profesionālās tradīcijas – identitātes statusa “iepriekšnolemība” gadījumā, šo statusu galvenais raksturojums, pēc autores domām, ir tas, ka viņi ir pieņēmuši lēmumu par profesijas izvēli.

Identitātes statusu “moratorijs” (cilvēks atrodas meklējumos, meklē realizācijas ceļus, bet vēl nav izlēmis par profesijas izvēli), “veiksmi” (saistību trūkums un atkarība no likteņa un gadījuma profesijas izvēlē), “difūziju” (saistību trūkums un virspusēji meklējumi) autore aplūko kā “negatīvos”, jo cilvēks vēl nav izšķīries – viņš vēl ir meklējumos vai viņa meklējumi ir virspusēji un atrodas difūzā stāvoklī.

Lai noteiktu, kā profesionālā identitāte ir izveidojusies arodvidusskolu un augstskolu pirmā kursa studentiem, ir jāaplūko faktori, kuri ietekmēja profesijas izvēli šajās grupās. Autore konstatēja, ka ir vērojamas atšķirības visās kategorijās starp skolām. Arodvidusskolās vairāk nekā augstskolās profesijas izvēli ietekmēja – *apkārtējie cilvēki, mācību iestādes īpatnība* (ārējie faktori) un *respondenta īpatnības* (iekšējais faktors). Augstskolās vairāk nekā arodvidusskolās profesijas izvēli ietekmēja *profesijas īpatnības, skolotāji-psihologi, draugi-paziņas, ģimene-radnieki* (ārējie faktori) un *patstāvīga profesijas izvēle* (iekšējais faktors).

Iespējams, ka augstāki rādītāji identitātes statusā “briedums” arodvidusskolās saistīti ar to, ka, stājoties arodvidusskolas mācību iestādēs, jaunieši padziļināti izpēta profesiju klāstu, perspektīvas un iespējas. Savu spēju vērtējums un zināšanas par izvēlēto profesiju ļauj izveidot Es-tēlu kā profesionāli. Tieši šie parametri dod iespēju izveidot jauniešu profesionālo identitāti.

Pētījuma rezultāti parādīja, ka ir nepieciešams darbs ar studentiem, veidojot viņu attieksmi pret karjeras attīstību, radot karjeras iespējas, motivējot viņu prasmi vērtēt savu uzvedību adekvāti, attīstot profesionālās pašnoteikšanās iemaņas. Šāda informācija būs lietderīga skolotājiem, psihologiem, pasniedzējiem, profesionālās identitātes pētniekiem.

Bibliogrāfija

Adams K., Hean S., Sturgis P., Macleod C.J. (2006) Investigating the Factors Influencing Professional Identity of First Year Health and Social Care Students. *Learning in Health and Social Care*, Professional Identity Paper. Journal compilation. Blackwell Publishing Ltd., Vol. 5, No. 2, pp. 55–68.

Berzonsky M. (1985) Diffusion within Marcia's Identity-Status Paradigm: Does it Foreshadow Academic Problems? *Journal of Youth and Adolescence*, Vol. 14, No. 6, pp. 527–538.

- Brittain C. (1968) An Exploration of the Bases of Peer-Compliance and Parent Compliance in Adolescence. *Adolescence*, Vol. 13, pp. 445–458.
- Dellas M., Jerningan L.P. (1981) Development of an Objective Instrument to Measure Identity Status in Terms of Occupation Crisis and Commitment. *Educational and Psychological Measurement*, Vol. 41, pp. 1039–1050.
- Dellas M., Jerningan L.P. (1987) Occupational Identity Status Development, Gender Comparisons, and Internal-External Control in First-Year Air Force Cadets. *Journal of Youth and Adolescence*, Vol. 16, No. 6, pp. 587–600.
- Eiropas izglītības Ministru kopējā deklarācija (1999). Pieejama: www.aic.lv/rp/Latv/BOLON/DEFAULT.HTM (skat. 14.08.2008).
- Erikson E.H. (1968) Life cycle. *International Encyclopedia of the Social Sciences*. Vol. 9. New York: Crowell Collier&Macmillan, pp. 286–292.
- Erikson E.H. (1995) *Childhood and society*. London: Vintage.
- Ginsberg E. (1951) *Occupational Choice: An Approach to a General Theory*. New York: Columbia University Press.
- Grotevant H., Thorbecke W. (1982) Occupational Identity Formation. *Developmental Psychology*, Vol. 18, pp. 396–405.
- Hall A.S., Kelly K.R., Hansen K, Gutwein A.K. (1996) Sources of Self-Perceptions of Career-Related Abilities. *Journal of Career Assessment*, Vol. 4, No. 3, pp. 331–343.
- Havighurst R.J. (1964) Stages of vocational development. In: H. *Man in a World of Work*. Borow (Ed.). Boston: Houghton Mifflin.
- Jakovļeva J. (2009) *Profesionālā identitāte profesijas apguves sākumposmā*. Promocijas darbs Psihologijas doktora zinātniskā grāda iegūšanai. Daugavpils: DU.
- Kandel D., Lesser G. (1969) Parental and Peer Influences on Educational Plans of Adolescent. *American Sociological Review*, Vol. 34, pp. 213–223.
- Kerka S. (2000) *Parenting and Career Development* [tiešsaiste]. Pieejams: <http://www.calpro-online.org/ERIC/docs/dig214.pdf> (skat. 9.12.2008).
- Lent R. W., Brown S.D., Hackett G. (1994) Toward a Unified Social Cognitive Theory of Career Academic Interest, Choice and Performance. *Journal of Vocational Behavior*, Vol. 45, pp. 79–122.
- Marcia J.E. (1964) Determination and Construct Validity of Ego Identity Status (Doctoral dissertation, Ohio State University). *Dissertation Abstracts*, Vol. 25, No. 6763. (University Microfilms No. 65-5606).
- Marcia J.E. (1966) Development and Validation of Ego-Identity Status. *Journal of Personality and Social Psychology*, Vol. 5, pp. 551–558.
- Marcia J.E. (1980). Identity in adolescence. *Handbook of Adolescent Psychology*. Adelson J. (Ed.). New York: JohnWiley & Sons, pp. 159–187.
- Marcia J.E. (2002) Adolescence, Identity and the Bernardone Family. *Identity: an International Journal of Theory and Research*, Vol. 2, No. 3, pp. 199–209.
- Meeus W. (1989) Parental and Peer Support in Adolescence. *The Social World of Adolescents*. Hurrelmann K., Engel U. (Eds.) New York: De Gruyter, pp. 167–185.
- Meeus W. (1993) Occupational Identity Development, School Performance, and Social Support in Adolescence. *Adolescence*, Vol. 28, No. 112, p. 809.
- Melia K.M. (1987) *Learning and Working: the Occupational Socialization of Nurses*. London: Tavistock Publications Ltd.

- Morgan T., Ness D. (2007). *Career Decision-Making Difficulties of First-Year Students* [tiešsaiste]. Pieejams: <http://www.contactpoint.ca/cjcd/v2-n1/article4.pdf> (skat. 12.08.2007).
- Munson W.W., Widmer M.A. (1997). Leisure Behavior and Occupational Identity in University Students. *The Career Development Quarterly*, December, Vol. 46.
- Orlofsky J. (1978) Identity Formation, Achievement, and Fear of Success in College Men and Women. *Journal of Youth and Adolescence*, Vol. 7, pp. 49–62.
- Super D.E. (1956). Vocational development: the Process of Compromise or Synthesis. *Journal of Counseling Psychology*, Vol. 3, pp. 249–253.
- VBO *Profesionālās Karjeras Izvēles Centrs*. 2004. gada 1. janvāris–31. jūlijs darba pārskats [tiešsaiste] (2004). Rīga, 2004. gada aprīlis. Pieejams: <http://www.lsa.org.lv/> (skat. 25.07.2005).
- Waterman A. (1982) Identity Development from Adolescence to Adulthood: an Extension of Theory and a Review of Research. *Developmental Psychology*, Vol. 18, pp. 341–358.
- Way W.L., Rossmann M.M. (1996) *Lessons from Life's First Teacher: The Role of the Family in Adolescent and Adult Readiness for School-to-Work Transition*. Berkeley, CA: National Center for Research in Vocational Education. (ED 396113).
- Yakovleva Y., Pipere A. (2006) Professional Choice of Professional School and University Students in Latvia. *Sociālo zinātņu vēstnesis*, Nr. 1, 39.–70. lpp.
- Брагина В.Д. (1976) Влияние представлений о выбранной профессии на профессиональное самоопределение учащейся молодежи. Автореферат диссертации на соискание учёной степени кандидата психологических наук. Москва
- Зеер Э.Ф. (2003) *Психология профессий*. Москва: Академический проект; Екатеринбург: Деловая книга.
- Зеер Э.Ф., Павлова А.М., Садовникова Н.О. (2005) *Основы профориентологии*. Москва: Высшая школа.
- Исаева Н.А. (1988) Профессиональные интересы и представления студентов как V компоненты педагогической деятельности. *Формирование компонентов педагогической деятельности будущего учителя в курсах педагогики и психологии*: сб. науч. тр. Тула.
- Климов Е.А. (2004) *Психология профессионального самоопределения*. Москва: Академия.
- Кухарчук А.М. (2006) *Человек и его профессия*: учебное пособие для студентов высших учебных заведений. Минск: Современное слово.
- Пряжников Н.С. (1996) *Профессиональное и личностное самоопределение*. Москва; Воронеж.
- Пряжников Н.С., Пряжникова Е.Ю. (2004) *Психология труда и человеческого достоинства*: учебное пособие для студентов высших учебных заведений. Москва: Издательский центр «Академия».
- Рожина Л.Н. (2003) Ценностный обмен как механизм адаптации студентов к условиям обучения в вузе. *Материалы международной конференции «Адаптация к профессиональной деятельности как психолого-педагогическая проблема»*, часть 1. Барановичи, с. 82–86.
- Самоукина Н.В. (1999) *Психология и педагогика профессиональной деятельности*. Москва.
- Самоукина Н.В. (2004) *Психология профессиональной деятельности*. 2-ое изд. Санкт-Петербург: Питер. Серия «Учебное пособие».
- Шнейдер Л.Б. (2004) *Профессиональная идентичность: теория, эксперимент, тренинг*: учебное пособие. Москва: Издательство Московского психолого-социального института.

Summary

Yelena Yakovleva

Professional Identity of the Students of the First Course who Study in Highschools and Professional Schools of Latvia

The article is devoted to the investigation of the professional identity of the students of the first course who study in Highschools and Professional Schools of Latvia. The author of the article analyses the factors which have influenced the investigation of the opportunities for the career and the choice of the career of the students who study in these educational establishments. The amount of students who participated in the research is 333 students of the first course who study in the Highschools of Latvia and 259 students of the Professional Schools of Latvia. The conclusion is that the professional choice of the respondents depends on their knowledge about themselves, their career (peculiarities of the profession and of the educational establishment) and it also depends on the external resources. In the course of making choice of the professional development the respondents have experienced the crisis: they have investigated themselves, the opportunities of their profession and the opportunities of their career, and have made the decision about their choice of profession. The personal features of the respondent, the social environment, the peculiarities of the educational environment have influenced the choice of the profession by respondents who study in Professional schools. What concerns the Highschools, there the choice of respondents was influenced by the peculiarities of the profession, the lecturers, psychologists, friends, acquaintances, relatives and the independent choice of the respondents as well.

Резюме

Елена Яковлева

Профессиональная идентичность студентов первого курса высших школ и профессиональных школ Латвии

Статья посвящена исследованию профессиональной идентичности студентов первого курса высших школ и учащихся профессиональных школ в пяти регионах Латвии. В статье рассматриваются факторы, которые повлияли на исследование возможностей карьеры и выбор профессии студентами этих учебных заведений. В исследовании участвовали 333 студента первого курса высших школ Латвии и 259 учащихся профессиональных школ Латвии из Риги, Латгале, Видземе, Курземе и Земгале. Между профессиональными и высшими школами Латвии наблюдаются статистически значимые различия в состоянии профессиональной идентичности студентов первого курса. Существуют также статистически значимые различия между факторами, определяющими выбор профессии. Было констатировано, что такие показатели статуса профессиональной идентичности как *зрелость, мораторий и предрешённость*, в профессиональных школах выше, чем в высших школах. В профессиональных школах чаще, чем в высших школах, на выбор профессии влияли такие внешние факторы, как окружающие люди, особенности учебного заведения, а также внутренний фактор – самостоятельный выбор профессии респондентом. В высших школах чаще, чем в профессиональных школах, выбор профессии определяли внешние факторы – особенности профессии, учителя-психологи, семья-родственники, и внутренний фактор – самостоятельный выбор профессии респондентом.

Margarita Mihailova

JAUNIEŠU SOCIALIZĀCIJAS ŠĶĒRŠĻI UN IESPĒJAMIE RISINĀJUMI 21. GADSIMTA SĀKUMĀ

Rakstā apskatīts nozīmīgu un aktuālu problēmu loks, kas skar jauniešu tiesiskās apziņas veidošanās procesa grūtības un desocializācijas sociālpsiholoģiskos faktorus Latvijā. Sabiedrībā tiek aktualizētas tādas jauniešu problēmas kā sociālā atstumtība, devianta uzvedība, nepilngadīgo noziedzība, atkarības, sabiedrībā pieņemto kultūrvēsturisko normu ignorēšana, saskarsmes traucējumi un vardarbība u.c., kā arī notiek plašas diskusijas kā novērst esošo problēmu loku, tomēr, nevar uzsākt problēmas risinājumus, nepievēršot uzmanību tās cēloņiem. Iepriekšminēto jauniešu problēmu cēloņi saistīti ar socializācijas šķēršļiem un sociālo dezadaptāciju, ko lielā mērā ietekmē galvenie sociālie aģenti – ģimene, skola un tiesiskās institūcijas. Tieši sociālo institūtu mērķtiecīga darbība veicina efektīvu socializācijas procesa norisi, kā rezultātā izveidojas personība ar stabilu tiesisko apziņu, pozitīvu vērtību hierarhiju un sociāli atbalstāmu uzvedības sistēmu – kas arī ir veiksmīgas socializācijas rādītājs. Savukārt, ja socializācijas procesā rodas šķēršļi, tad nereti kā rezultāts tam ir antisociālas personības izveidošanās, kas apgūst un atbalsta antisociālas uzvedības normas tādā veidā apdraudot sabiedrības drošību un iegūstot sociāli atstumtās grupas riska statusu, kas noved pie grūtībās integrēties sabiedrībā un atkārtotām antisabiedriskām rīcībām. Raksta mērķis: izanalizēt būtiskākās jauniešu problēmas un riska faktorus, kas veicina tiesisko desocializāciju, īpašu uzmanību pievēršot primārajam socializācijas aģentam – ģimenei. Pētījuma rezultāti apstiprina izvirzīto hipotēzi, ka primārās jauniešu problēmas saistītas ar ģimenes institūtu, kas arī lielā mērā nosaka bērnu tiesiskās apziņas attīstības līmeni un sociāli pieņemama uzvedības normu ievērošanu. Savstarpējo attiecību problēmas ģimenē veicina jauniešu tieksmi pēc šaubīgiem kontaktiem ārpus ģimenes un skolas, kas nereti noved pie asociālām darbībām referentās grupas ietekmē.

Raksts tapis ar ESF projekta “Atbalsts Daugavpils Universitātes doktora studiju īstenošanai” (vienošanās Nr. 2009/0140/1DP/1.1.2.1.2/09/IPIA/VIAA/015) atbalstu.

Atslēgas vārdi: socializācija, tiesiskā apziņa, sociālā adaptācija, devianta uzvedība, socializācijas institūti, jaunieši.

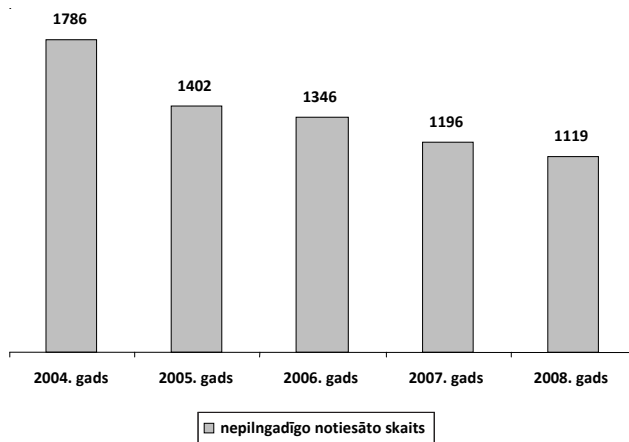
Ievads

Mūsdienu pretrunīgajā laikmetā, kad ekonomiskais stāvoklis valstī kļūst aizvien nestabilāks, bet progresa radītās sekas ietekmē ne tikai sociāli politiskos procesus, bet arī starppersonu attiecības, aktuālāks kļūst nākotnes redzējuma jautājums. Ar nākotni pārsvarā tiek saistīts bērna jēdziens. Bieži sabiedrībā izskan apgalvojumi, ka bērni ir mūsu nākotne, valsts nākotne, progresa veicinātāji un vecumdienu nodrošinātāji. Tomēr jēdziens “nākotne” asociējas ar pozitīvām izmaiņām, bet statistika un socioloģiskos pētījumos gūtie rezultāti neļauj sabiedrībai justies drošai par nākotnes perspektīvām. Nākotnes perspektīvas atkarīgas no vairākiem sociāli ekonomiskiem, politiskiem un psiholoģiskiem faktoriem, līdz ar to, varam spriest, ka nākotni veido ne tikai konkrētais indivīds ar savām spējām un interesēm, bet arī apkārtējā vide, kas liek viņam pieņemt lēmumus saistībā ar savas un citu nākotnes redzējumu. Bērns, kas tikko nācis pasaulē, nezina, kas ir labi un, kas nav pieņemami sabiedrībai, pakāpeniski pieaugot bērnam veidojas vērtības un šīs vērtības nosaka cilvēki, kas uz to mirkli

atrodas blakus. Kādu ceļu izvēlēties lielā mērā nosaka tuvinieki, kas arī veido priekšstatus par to, kas ir pozitīva nākotne, tuvinieki atbild uz netiešiem bērna jautājumiem – kas ir nepieciešams, lai vecumdienās atskatoties atpakaļ gūtu pozitīvas emocijas, vai šajā attīstības procesā ir nozīme izglītības līmenim, ģimenei, labi atalgotam darbam, dzīves vietai, sabiedrības sociālajam normām atbilstoši uzvedībai, mērķiem u.t.t., kādus līdzekļus drīkst un vajag pielietot, lai sasniegtu savus dzīves mērķus, no kā vajadzētu izvairīties, lai nenomaldītos no pareizā dzīves ceļa. Atbilžu sniegšana uz šiem un citiem vitāli svarīgiem jautājumiem nodrošina veiksmīgu bērna socializāciju, tomēr ne vienmēr apkārtējie spēj sniegt pareizas atbildes, jo palīdzēt dzīves ceļa sakumā var tas, kam ir pozitīva pieredze, stabila vērtību sistēma un nākotnes redzējums. Līdz ar to, laikus nesniegts padoms, nerealizēts audzināšanas process, negatīva sociāli ekonomiskā situācija un emocionālais diskomforts noved pie negatīva socializācijas procesa, kas veicina asociālas uzvedības tendences. Neskatoties uz to, ka statistika rāda, ka noziedzības līmenim mūsu valstī ir tendence samazināties, tajā skaitā samazinās arī nepilngadīgo likumpārkāpēju skaits (skat. 1. att.), tomēr šie rādītāji joprojām ir vieni no augstākajiem Eiropas Savienībā un aizvien aktuālākas kļūst tādas problēmas kā deviānta uzvedība, skolas atbiršanas problemātika, ielas bērni, vardarbība un agresija jauniešu vidū, nepilngadīgo delikvence u.c.

1. attēls

Latvijas Republikā notiesāto nepilngadīgo skaits (2004.–2008. g.)

Avots: Tiesu administrācija. <http://www.ta.gov.lv/index.php/lv/29/58/243/index.html> (08.01.2009.)

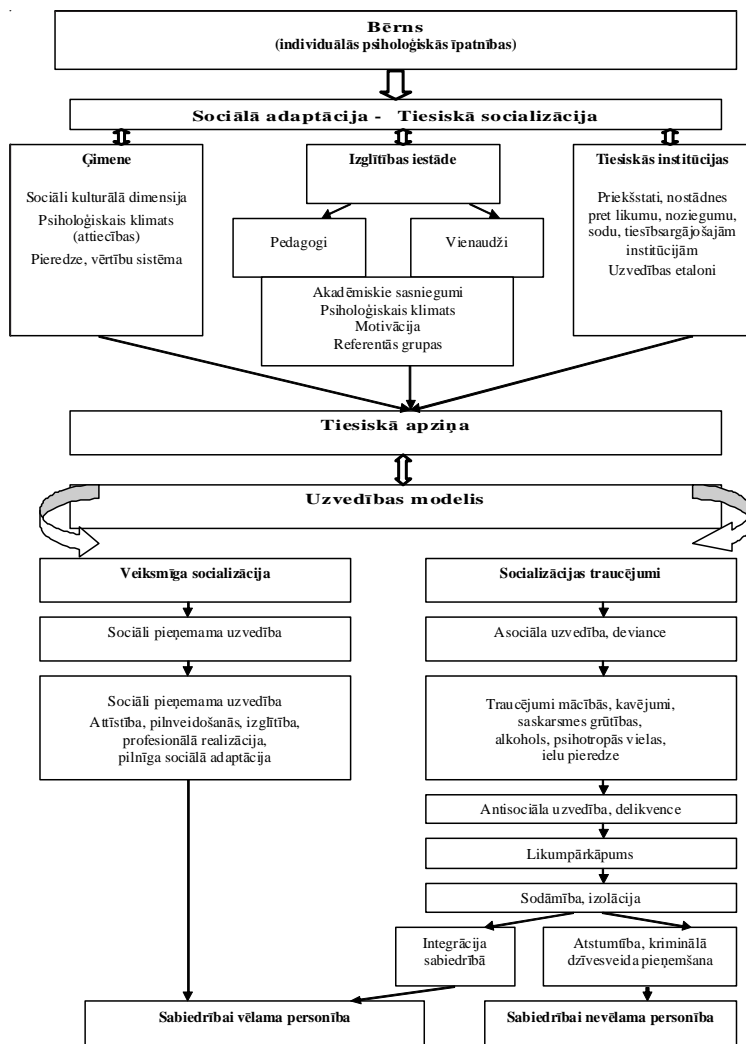
Katra no sociālajām zinātnēm esošās problēmas skata no sava redzesloka, tomēr mūsdienu zinātņu starpdisciplinārais raksturs ļauj izvirzīt problemātikas cēloņu pamatsfēras jeb institūtus, kas mijiedarbojoties veido personības socializācijas procesu:

1. Ģimene
2. Izglītības iestāde
3. Tiesiskās institūcijas

Socializācijas process ietver sevi sociālās adaptācijas jēdzienu, savukārt sociālā adaptācija paredz ne tikai sociālo prasmju apguvi un dzīves vērtību apzināšanu, tā paredz noteiktas uzvedības sistēmas izveidošanos. Savukārt uzvedības sistēmai jābūt atbilstoši sabiedrības izvirzītajām sociālajām normām, kas veido tiesiskas apziņas un tiesiskās socializācijas pamatu. Lai izprastu devianto procesu cēloņus un sekas, kā arī pirms uzsākt socializācijas problēmu psiholoģisko analīzi sniegsim to pamatjēdzienu definējumu, kas tiešā veidā veido uzvedības normu dinamiku.

2. attēls

Indivīda socializācijas procesa ietekme uz uzvedību

Avots: autores veidots attēls.

Plašākā nozīmē socializācija ir process, kurā indivīds integrējas sabiedrībā, dažādos attiecību tipos (grupa, sociālais institūts, sociālā organizācija), sabiedrības ietekmē apgūstot kultūras elementus, sociālās normas un vērtības, uz kuru pamata veidojas personības sociāli nozīmīgas īpašības (Ostrovskā, Boroņenko, 2004, 20). Atbilstoši iegūtajā prasmēm, īpašībām un sociālo normu apguves līmenim veidojas noteikti uzvedības stili, kas sekmē noteikta uzvedības modeļa (sociāli pieņemama vai prettiesiska) izvēli turpmākajā dzīvē. Bērna attīstības un socializācijas process uzskatāmi atspoguļots 1. attēlā, kas ietver sevī gan socializācijas institūtu ietekmi uz sociālās adaptācijas procesiem un tiesiskās apziņas veidošanās priekšnoteikumiem, gan arī iespējamās uzvedības shēmas, kas rodas pozitīvas vai neveiksmīgas socializācijas procesā.

Tiesiskā socializācija – teorētiskais aspekts

Pirms skatām izveidoto bērna attīstības modeli sabiedrības drošības kontekstā, sīkāk apskatīsim tiesiskās socializācijas jēdzienu kā vispārīgā socializācijas procesa sastāvdaļu. Tiesiskās socializācijas jautājumiem tiek pievērsta diezgan plaša zinātnieku uzmanība (Hogan, Mills, 1976; Cohn, White, 1990; Finckenaier, 1998; Fagan, Tyler, 2005; Тарр, 1991; Гулевич, 2006 u.c.) Vispārīgais socializācijas jēdziens nozīmē indivīda sociālās pieredzes apguves procesu un rezultātu, kas tiek realizēts mijiedarbībā ar sociālo vidi jeb saskarsmē un darbībā (Розум, 2007). Savukārt tiesiskās socializācijas būtība saistīta ar personības tiesisko vērtību apguvi, kas kļūst par cilvēka dzīves normām un uzvedības principiem, kā arī determinējas personības psiholoģiskajās īpatnībās. Guļeviča (Гулевич, 2006) tiesiskās socializācijas jēdzienu definē kā tiesiskās apziņas kognitīvo, afektīvo un uzvedības komponentu veidošanās procesu, kā arī jaunu uzvedības normu apgūšanu tiesību sfērā. Tiesiskā apziņa ir sabiedriskās, kā arī individuālās apziņas forma ar detalizētu struktūru. Tā veido tiesību realitāti. Tiesiskās apziņas jēdziens tika noformulēts psiholoģiskajā tiesību teorijā 19. gadsimta beigās. Lev Petražickis, kurš arī bija viens no tiesiskās apziņas jēdziena autoriem, uzskatīja tiesisko apziņu kā komplicētu emocionāli, intelektuāli, psihisko procesu summu (Муžnieks, 2008).

Tiesiskās socializācijas psiholoģiskais mērķis ir personības psiholoģiski tiesiskā attīstība, augstas tiesiskās kultūras sasniegšana, kas izpaužas tiesiskajā psiholoģijā un nosaka likumpaklausīgu uzvedību. Tiesiskā socializācija tiek definēta arī kā dinamisko sociālo un tiesisko vērtību apguves process, pamatojoties uz ko veidojas apzinātas sociāli tiesiskās un psiholoģiskās nostādnes, kas nosaka indivīda uzvedību esošajā sociālajā un tiesiskajā vidē. Citiem vārdiem sakot, tiesiskā socializācija ir cilvēka attīstības priekšnoteikums, kas pamatojas ar sociālajām un morāles normām un izpaužas sociāli pieņemamā vai antisociālā uzvedībā.

Eksistē vairāki tiesiskās socializācijas veidi. Pēc cilvēka izpratnes par to, kā veidojošās ar tiesisko sfēru saistītas sociālās nostādnes, tiesisko socializāciju iedala implicitajā un eksplīcītajā (Журыльски – Овжвен, Арутюнян, Здравомыслова, 1996):

- eksplīcītās socializācijas gaitā cilvēks saprot, ka sociālās nostādnes ir saistītas ar tiesisko sfēru;

- implicitā socializācijas subjekts neapzinās saikni starp ienākošo informāciju un tiesisko sfēru. Piemēram, bērns, attiecībā pret kuru vecāki izturas pēc principa – “nenoķerts, nav zaglis”, pārsvarā, neapzinās šī principa saikni ar nevainīguma prezumpciju¹.

Pēc rezultāta, tiesisko socializāciju mēdz iedalīt – ar tendenci uz devianci vai konformismu (Журыльски – Овжвен, Арутюнян, Здравомыслова, 1996):

- socializācijas procesā ar tendenci uz konformismu, cilvēks tieši uzzina ko un kā vajag darīt, tādā veidā viņš apgūst vienu vai nelielu skaitu sociālo nostādņu un uzvedības formu;
- socializācijas procesā ar tendenci uz devianci, cilvēks apgūst nevis noteiktas sociālās nostādnes un uzvedības formas, bet gan robežas, kuras nedrīkst pārkāpt, savukārt šo robežu ietvaros viņš ir brīvs savā izvēlē.

Tomēr pēc Merton deviancijas tipoloģijas, konformisms nozīmē piekrišanu sabiedrības mērķiem un tiesiski pieņemamu uzvedības normu izvēlei to sasniegšanā (Merton, 1957), zinātnieks uzskata, ka konformisms ir vienīgais nedeviantas uzvedības tips (Smelser, 1988, p. 217)

Analizējot teorētisko literatūru, var secināt, ka psiholoģijā eksistē divi pamatpriekšstatu par tiesiskās socializācijas mehānismiem, kas attīstījušies kognitīvās un bihevioriālās psiholoģijas ietvaros. Kognitīvās pieejas ietvaros tiesiskā socializācija tiek noteikta kā “piesavināšanas process – t.i., subjekta tiesiskās sistēmas elementu, kas regulē sabiedrību, priekšstatu un zināšanu progresīvā asimilācija un reorganizācija. Citiem vārdiem sakot, tiesiskās socializācijas kognitīvā modeļa atbalstītāji uzskata, ka socializācija saistīta ar cilvēka izzīņas procesu attīstību, līdz ar to tiesiskās sociālās nostādnes attīstās pēc saviem likumiem, bet pēc tam ietekmē uzvedību. Starp kognitīvā modeļa atbalstītājiem jāmin tādi autori kā Dž. Tapps un F. Levins (tiesiskās attīstības modelis), kas savā teorijā pamatojas uz Ž. Piažē un L. Kolberga morālās socializācijas idejām (Tapp, Kohlberg, 1971; Tapp, Levine, 1977; Tapp, 1991).

Bihevioriālās pieejas atbalstītāji uzskata, ka cilvēks apgūst tiesiskās sociālās nostādnes tāpat kā dažādas uzvedības formas: viņš pieņem tās, par kurām saņem atbalstu. Šī atbalsta avoti ir apkārt esošie cilvēki, kas atbalsta viņa uzvedību, gatavi komunicēt ar viņu vai otrādi – novēršas no viņa. Tādejādi tiesiskā attīstība tiek skaidrota nevis ar izzīņas procesu attīstību un cilvēka aktivitātes līmeni, bet gan ar apkārtējo cilvēku darbībām. Viens no autoriem, kas pētīja tiesiskās apziņas procesu kā sociālo iemācīšanos bija zinātnieks R. Akers (Akers, 1973; Akers et al., 1979, 1987), kas uzskatīja, ka cilvēka attieksme pret likumu un noziegumu ir viņa mijiedarbības ar apkārtējiem cilvēkiem rezultāts.

Pēdējie pētījumi (Lahey et al., 2003; Rutter et al., 1998; Steinberg and Cauffman, 1996; Burnett et al., 2004; Grisso et al., 2003; Fagan, Tyler, 2005) liecina par tendenci nodalīt tiesisko socializāciju no vispārējām bērnu attīstības dimensijām, t.i., pastiprināta

¹ Nevainīguma prezumpcija (def.) – nevienu nevar atzīt par vainīgu nozieguma izdarīšanā un sodīt, kamēr viņa vaina nav pierādīta likumā noteiktajā kārtībā un atzīta par likumīgā spēkā stājušos tiesas spriedumu.

uzmanība no zinātnieku puses tiek pievērsta bērna un likuma mijiedarbības procesiem. Līdz ar to izmainās arī tiesiskās socializācijas definējums. Zinātnieki Fagans un Tailer (Fagan, Tyler, 2005) uzskata, ka tiesiskā socializācija ir attīstības kapacitāte, uzkrāto sociālo pieredžu produkts dažādos kontekstos, kur bērni mijiedarbojas ar tiesiskām un citām sociālās kontroles autoritātēm. Ar sociālās kontroles autoritātēm zinātnieki saprot policiju un citus tieslietu darbiniekus, mijiedarbība ar kuriem asi formē pusaudžu uztveri par saistībām starp individiem un sabiedrību. Par pamatu šādam uzskatam, kalpo iepriekš veiktie pētījumi par tiesiskās socializācijas nozīmi bērnības periodā (skat., piem., Tapp un Levine, 1977). Psihologi, kas pētīja morālo vērtību un orientāciju pret tiesisko sistēmu attīstību, uzsvēra nozīmīgo bērnības socializācijas procesa ietekmi uz turpmāko pusaudžu un pieaugušo uzvedību. Līdz ar to pastiprināta uzmanība no psihologu un citu sociālo zinātnieku puses tika pievērsta morālo normu attīstībai un saglabāšanai bērnības periodā (Mussen un Eisenberg-Berg, 1977), kā arī pozitīvai bērnības orientācijai pret politiskām, tiesiskām un sociālām autoritātēm (Easton, 1965; Hyman, 1959; Krislov *u.c.*, 1966; Melton, 1985; Parsons, 1967; Tapp and Levine, 1977; Hoffman, 1977, 2000).

Pamatojoties uz iepriekš veiktajiem pētījumiem, daži zinātnieki, izvirzīja apgalvojumu, ka sociālo vērtību pamati rodas bērnības pieredzē (Cohn un White, 1990; Easton un Dennis, 1969; Greenstein, 1965; Hyman, 1959; Merelman, 1986; Niemi, 1973; Torney, 1967). Pie tam tika atklāts, ka agrīnas orientācijas pret likumu tiek raksturotas ar idealizētiem un pārāk labvēlīgiem uzskatiem par tiesiskām un sociālām autoritātēm. Šie agrīnie uzskati formē vēlākos pusaudžu uzskatus, kas ir gan vairāk apzināti, gan mazāk idealizēti pēc formas (Easton un Dennis, 1969). Citiem vārdiem sakot bērni attīsta orientāciju pret likumu un tiesiskajām autoritātēm agri bērnībā, un šī agrīnā orientācija formē gan pusaudžu, gan pieaugušo ar likumu saistīto sociāli pieņemamo vai antisociālu uzvedību (Niemi, 1973; Caspi, Moffitt, 1993). Līdzīgi uzskati dominē arī literatūrā par morālo vērtību attīstību uzsverot, ka vērtības attīstās agri bērnībā un līdzīgi veido pusaudžu un pieaugušo uzvedību (Blasi, 1980). Līdz ar to var secināt, ka pusaudžu un pieaugušo tiesiskās uzvedības attīstību nosaka gan sociālās orientācijas pret autoritāti, gan morālās vērtības (Tyler, 1990).

Vairāki zinātnieki uzsver, ka tiesiskā socializācija ir pusaudžu attīstības būtiska sastāvdaļa, kas veido pusaudžu attieksmes un uzvedību dažādos tiesiskos uzdevumos (Flanagan un Sherrod, 1998; Grisso, 2000; Grisso *u.c.*, 2003; Steinberg un Cauffman, 1996). Šo uzskatu apstiprina arī pētījumi pieaugušo vidū kas parādīja, ka gan morālās vērtības, gan orientācijas pret tiesisko autoritāti veido divas pieaugušo uzvedības dimensijas saistībā ar likumu: pakļaušanās un sadarbība (Tyler, 1990; Tyler un Huo, 2002). Tomēr paralēli tika atklāts, ka ar laiku pusaudžu uzskati par tiesisko sistēmu, sociālajām un tiesiskajām autoritātēm piedzīvo izmaiņas noteiktu ārējo faktoru ietekmē (apkārtēja vide, pieredze ar tiesiskām institūcijām *u.c.*), kas var veicināt antisociālas uzvedības veidošanos (Agnew, 1992, 1994; Sunschine, Tyler, 2003; Tyler, Huo, 2002; Fagan, Tyler, 2005).

Socializācijas procesa, institūtu un asociālas uzvedības mijiedarbība

Runājot par socializācijas grūtībām, jāņem vērā ne tikai sociālo institūtu nozīmi, bet arī vecumposmu psiholoģisko saturu. Visbiežāk runājot par indivīda sociālpsiholoģisko attīstību tiek minēta E. Eriksona vecuma periodizācija, kas iever indivīda socializāciju no dzimšanas līdz vēlinam briedumam, uzsverot pusaudžu vecumposma specifiku. Daži zinātnieki, pētot socializācijas nozīmi pusaudžu vecumā, padziļinātu uzmanību pievērš tieši tiesiskās socializācijas posmiem:

1. Sākotnējās tiesiskās socializācijas posms (pusaudžu dzīves periods no 10 līdz 13 gadiem) notiek tiesiskās kultūras un tiesisko vērtību pamatu apguve, kas veido viņa tiesisko apziņu, no kuras atkarīga viņa turpmākā attieksme pret tiesībām un tiesisko realitāti.
2. Pārejas periods (pusaudžu dzīves periods no 14–16 gadiem) – tiesiskās socializācijas procesu maksimāli ietekmē intensīva pusaudžu fizioloģisko un psiholoģisko īpatnību attīstība, kas izpaužas to nepastāvīgumā, tendencēs asāk uztvert negatīvos sociālos procesus nevis pozitīvās dzīves puses, sociāli – tiesisko un psiholoģiskos nostādņu nestabilitātē.
3. Stabils socializācijas periods (no 17–18 līdz 25–30 gadiem) – noturīgu tiesisko vērtību un jauniešu tiesiskās mentalitātes izveidošanās, kas ietekmē viņu tiesiski – sociālo aktivitāti un tiesiskas uzvedības variantu izvēli, kā arī raksturo nobriedušu tiesiskās apziņas un kultūras līmeni.

Analizējot pusaudžu tiesiskās socializācijas periodus, varam secināt, ka kritiskākais no tiem ir pirmais periods, kad notiek tiesisko normu un vērtību apguve ar socializācijas institūtu – ģimenes un skolas starpniecību. Tieši šajos periodos parādās socializācijas grūtības, kā rezultātā izpaužas deviantas uzvedības īpatnības. Ja šis kritiskais periods netiek laikus novērtēts, sabiedrība saskaras ar nākamo desocializācijas posmu kā atbildes reakciju uz vienaldzību – delikventas uzvedības rezultātiem – destruktīvas rīcības, vardarbība, atkarība, huligānisms, noziedzīgo uzvedības normu pieņemšana un sevis kā kriminālas grupas elementa identifikācija. Deviances un delikvences jēdzieni savā starpā ir cieši saistīti, tomēr tie nav sinonīmi, kā bieži tiek interpretēts literatūrā. Latvijas Republikas krimināllikumā deviances jēdziens tiek definēts kā novirzes, kas ir pretrunā ar sabiedrība pieņemtajām vai tikumiskajām normām, deviances jēdziens socioloģijā tiek interpretēts kā rīcības un uzvedības formas, kas neatbilst un ir novirzītas no sociālajām normām un sabiedrībā pieņemtajām vērtībām. Savukārt definējot delikvences jēdzienu mēs runājam jau par konkrētām pretlikumiskās darbībām, kas apdraud sabiedrības drošību un par ko draud kriminālsods. Tātad deviance ir novirzes no sabiedrībai pieņemamām uzvedības normām, savukārt delikvence ir krimināli sodāms likumpārkāpums. Bērna socializācijas neveiksmes gadījumā robežu starp šiem abiem procesiem konstatēt ir diezgan sarežģīti, tādejādi abus jēdzienus bieži interpretē vienlīdzīgi, kā antisociālu uzvedību, kas izpaužas sekojošās desocializācijas formās:

- klaiņošana,
- bēgšana no mājām,
- izvairīšanās no mācību iestāžu apmeklējuma,

- huligānisms²,
- vardarbība, miesas bojājumu nodarīšana³,
- alkohola, narkotisko vielu un toksisko vielu lietošana,
- prostitūcija,
- sīkās zādzības, izspiešana⁴,
- iesaistīšanās noziedzīgos grupējumos, noziedzīgu darbību veikšana.

Antisociālas uzvedības formu pieņemšana saistīta ar virkni riska faktoru, kas, mijiedarbojoties savā starpā, veicina personības dezadaptāciju. Riska faktori tiek definēti kā īpašības, apstākļi, notikumi dzīvē vai gūtā pieredze, kas statistiski korelē ar antisabiedrisku darbību rašanos. Pie riska faktoriem pieder bioloģiskie, psiholoģiskie/uzvedības un sociālie/vides raksturlielumi. Bērnības riska faktoros varam apskatīt 1. tabulā.

1. tabula

Bērnības riska faktori bērnu noziedzībai un vēlākai pusaudžu noziedzībai

Individuālie faktori	Ģimenes faktori
<ul style="list-style-type: none"> • Agrīna antisociāla uzvedība • Emocionālie faktori kā augsta uzvedības aktivizēšana un zema uzvedības apvaldīšana • Zema izziņas attīstība • Zems intelekts • Hiperaktivitāte 	<ul style="list-style-type: none"> • Asociāli vecāki • Slikta apiešanās • Vardarbība ģimenē • Šķiršanās • Vecāku psihopatoloģija • Ģimenes antisociāla uzvedība • Pusaudži – vecāki • Ģimenes struktūra • Liels ģimenes izmērs • Dzīvošana nabadzīgā ģimenē
Skolas un sabiedrības faktori	Vienaudžu faktori
<ul style="list-style-type: none"> • Neveiksmes, kas saistītas ar skolu • Zems akadēmisks sniegums • Zemi akadēmiski centieni • Apkārtējās vides trūkumi • Nesakārtota apkaime • Noziedzīgu vienaudžu grupu koncentrēšanās • Pieeja ieročiem 	<ul style="list-style-type: none"> • Saistība ar nepareiziem/noziedzīgiem/antisociāliem pusaudžiem • Noraidīšana no vienaudžu puses

Avots: Loeber, & Farrington, eds. (2001).

Citi zinātnieki (Andrew, Bonta, 1998; Catalano, Hawkin, 1996; Elliott, Menard, 1996; Farrington, 1996) papildina šo uzskatījumu ar tādiem individuālajiem riska faktoriem kā:

² LR Krimināllikuma 231. pants.

³ LR Krimināllikuma 125.–128. pants; 130.–132. p.

⁴ LR Krimināllikuma 175.–177. pants; 179.–181. p.

- Slikta brīvā laika izmantošana,
- Personības/uzvedības iezīmju disfunkcija,
- Antisociāla attieksme un vērtības,

un situāciju faktoriem,

- Sabiedrības/apkārtnes problēmas: augsta noziedzība, narkotiku pieejamība, antisociālas vērtības,
- Zema iespēja iegūt medicīniskos un garīgā veselības aprūpes pakalpojumus,
- Neadekvāti izglītības pakalpojumi

Tomēr, analizējot dažādus viedokļus par asociālas uzvedības riskiem, var secināt, ka lielākā daļa zinātnieku kā vienus no būtiskākajiem riska faktoriem min tiesiskās socializācijas institūtu ietekmi uz uzvedības normu izvēli. Pie tam kā primārais socializācijas institūts un galvenais riska faktors tiek uzskatīts sākotnējās socializācijas posms – ģimene. Tieši ģimenē tiek apgūtas pirmās nostādnes un uzvedības formas. Pētījumi ir parādījuši, ka neadekvātas bērnu audzināšanas prakses, nesaskaņa mājās un slikta apiešanās ar bērnu ir saistīti ar agru noziedzības sākšanos (piem., Derzon un Lipsey, 2000; Wasserman and Seracini, 2001). Otrais aspekts, par ko plaši tiek diskutēts ir sociālais kapitāls, kas ietver savstarpējo attiecību īpatnības – vecāku vienaldzība un paviršība pret saviem bērniem, konflikti, emocionālais diskomforts, vardarbība, pārlieka kontrole vai pilnīgs disciplīnas trūkums. Visi šie faktori dezorganizē bērna personību pakāpeniski novirzot viņu riska grupā. Daži autori uzsver, ka primārais ģimenes riska faktors var būt vecāku uzraudzības trūkums (Cicchetti un Rogosch, 1996), savukārt citi atzīmē, ka agrīna slikta uzvedība ir daudzu faktoru akumulācijas rezultāts, spēcīga ietekme uz bērna uzvedību ir riska faktoru un stresoru skaitam, kā arī perioda ilgumam, kad nepilngadīgais tiek pakļauts šiem faktoriem (piem., Tiet u.c., 1998; Williams u.c., 1990).

Liela nozīme ir arī neadekvātai vecāku praksei, kas tiek uzskatīts par vienu no visspēcīgākajiem agrīnas antisociālas uzvedības paredzētājiem (piem., Hawkins u.c., 1998). Daži pētījumi atklāj arī likumsakarības starp vardarbību pret bērnu mijiedarbībā ar citiem ģimenes riska faktoriem un agrīnu noziedzības sākšanos. Fokusējoties īpaši uz attiecībām starp fizisku vardarbību un bērnu agresiju, viens pētījums nosaka, ka 20% no bērniem, pret kuriem izturējās vardarbīgi, kļūst par noziedzniekiem pirms pilngadības (Lewis, Mallouh, un Webb, 1989). Arī esot par aculiecinieku ģimenē valdošajai fiziskajai vai emocionālajai vardarbībai pret dzīvesbiedru, bērns ir pakļauts iespējamām uzvedības problēmām, īpaši zēni un jaunākie bērni (Reid un Crisafulli, 1990). Gadījumi, kad bērns kļūst par vardarbības upuri un vienlaicīgi ir vardarbības aculiecinieks ietekmē bērna izmaiņas vairāk nekā divas reizes spēcīgāk nekā tikai būšana par liecinieku vardarbībai (Hughes, Parkinson, un Vargo, 1989). Šādos gadījumos nereti eksistē vēl arī citi papildus riska faktori – ģimenes locekļu alkohola atkarība, ieslodzījums, emocionālā atstumtība no mātes u.c. (piem., Zuckerman u.c., 1995). Visi šie pētījumi kārtējo reizi apliecina ģimenes kā implicitās un eksplīcītās tiesiskās socializācijas avotu.

Implicitā tiesiskā socializācija izpaužas bērna audzināšanas veidos un pamatojumā, kā tiek apgūtas pirmās morāles normas, kas atbilst likumam. Savukārt eksplīcītā

socializācija saistīta ar bērna uzvedības formu apguvi situācijās, kas apdraud viņa drošību. Vecāki sniedz bērnam informāciju, kas saistīta ar viņa izdzīvošanu mūsdienu sociālajos apstākļos, piemēram, informāciju, kas ir noziegums un kā nekļūt par noziedzīgas darbības upuri. Tātad, citiem vārdiem sakot, pirmajā gadījumā bērns apgūst tās normas, kas atbild uz jautājumu, ko nedrīkst darīt, lai neradītu draudus apkārtējiem un otrajā gadījumā – kā rīkoties, ja pastāv potenciālie draudi bērnam. Neskatoties uz ģimenes kā tiesiskās socializācijas institūta, nozīmi, audzināšanas īpatnību ietekme uz bērna tiesisko apziņu un uzvedību pārsvarā tiek pētīta eksplīcītās tiesiskās socializācijas virzienā, pārsvarā pievēršot uzmanību ģimenes īpatnību (vecāku skaits, finansiālais līmenis, sociālais statuss, uzvedības kriminalitāte u.c.) ietekmei uz potenciālo bērna uzvedību jeb varbūtību, ka cilvēks var veikt noziedzīgas rīcības.

2008. gadā Daugavpils Universitātes Sociālo pētījumu institūta veiktajā aptaujā Nīcgales un Demenes pagastos, kas tika veikta IZM projekta “Izglītības paradigmas: socioloģiskā pieeja” ietvaros (projekta zinātniskais vadītājs prof. V. Meņšikovs), tika konstatēts, ka problēmas savstarpējās attiecībās ar vecākiem ir viena no svarīgākajām mūsdienu jauniešu problēmām (skat. 2. tabulu).

2. tabula

**Mūsdienu jauniešu svarīgākās problēmas (asa problēma) jauniešu uztverē
2008. gada jūnijs, n=326 cilvēki**

Atbilžu varianti	Skaits %	Rangs
Problēmas mācībās	63	1
Problēmas savstarpējās attiecībās ar vecākiem (strīdi, konflikti)	60	2
Atkarība no vecākiem, vēlme atbrīvoties no vecāku uzraudzības	58	3
Vecāku alkoholisms un vardarbība	49	4
Nespēja uzvesties pareizi sarežģītās dzīves situācijās	46	5
Personīgais sarežģītais raksturs	45	6
Mīlestības problēmas ar pretējo dzimumu	44	7
Motivācijas trūkums mācīties	72	8
Nepārliecinātība par sevi	40	9–10
Dzīves jēgas meklējumi	40	9–10
Iekšējā vientulība, atstumtības izjūta, nesapratne no citu puses	39	11
Mīlestības un sapratnes trūkums	36	12
Problēmas attiecībās ar skolotājiem	35	13
Apvairošanās uz likteni, uz citiem cilvēkiem	34	14
Vardarbība un agresija skolā	33	15
Drošības trūkums, bailes	32	16
Vēlme izdarīt pašnāvību	30	17
Dvēseliskie meklējumi	27	18
Attiecības ar vienaudžiem, klasesbiedriem	25	19

Avots: autores veidota tabula pēc socioloģiskā pētījuma “Izglītības paradigmas: socioloģiskā pieeja” (2008. gads) datu analīzes rezultātiem.

Problēmas savstarpējās attiecībās ar vecākiem kā primāro problēmu norādīja 60% jauniešu, pie tam kā vēl viena būtiska problēma tika norādīta vēlme atbrīvoties no vecāku uzraudzības un atkarības problēma no vecākiem, kuru akcentēja 58% respondenti. Šie rezultāti liecina, ka jauniešiem praktiski nav novērojama pozitīva emocionāli psiholoģiskā saikne ar vecākiem kā pirmo un svarīgāko socializācijas aģentu, līdz ar to pazeminās arī motivācija un sekmes mācībās, ko kā svarīgāko problēmu norādīja 63% jauniešu. Analizējot piecas svarīgākās jauniešu problēmas pēc pašu jauniešu domām, var secināt, ka trīs no tām ir tieši saistītas ar ģimeni (ģimenes faktors), viena ar skolas institūtu un viena ar personīgajām psiholoģiskajām iezīmēm (individuālais faktors), kas mijiedarbībā veido pusaudža tiesisko apziņu un nosaka turpmākās dzīves prioritātes. Līdzīgi rezultāti tika novēroti arī vecāku, kuriem ir bērni vecumā no 15 līdz 19 gadiem, atbildēs (skat. 3. tabulu).

3. tabula

Mūsdienu jauniešu svarīgākās problēmas (asa problēma)
2008. gada jūnijs

Atbilžu varianti	Jaunieši % (n=326)	Rangs	Vecāki % (n=110)	Rangs
Problēmas mācībās	63	1	66	1
Problēmas savstarpējās attiecībās ar vecākiem (strīdi, konflikti)	60	2	55	6
Atkarība no vecākiem, vēlme atbrīvoties no vecāku uzraudzības	58	3	58	2
Vecāku alkoholisms un vardarbība	49	4	57	3–4
Nespēja uzvesties pareizi sarežģītās dzīves situācijās	46	5	45	9–10
Personīgais sarežģītais raksturs	45	6	57	3–4
Mīlestības problēmas ar pretējo dzimumu	44	7	26	17
Motivācijas trūkums mācīties	72	8	56	5
Nepārliecinātība par sevi	40	9–10	31	15
Dzīves jēgas meklējumi	40	9–10	39	9
Iekšējā vientulība, atstumtības izjūta, nesapratne no citu puses	39	11	28	16
Mīlestības un sapratnes trūkums	36	12	46	8
Problēmas attiecībās ar skolotājiem	35	13	49	7
Apvairošanās uz likteni, uz citiem cilvēkiem	34	14	32	13–14
Vardarbība un agresija skolā	33	15	39	11
Drošības trūkums, bailes	32	16	45	9–10
Vēlme izdarīt pašnāvību	30	17	18	18
Dvēseliskie meklējumi	27	18	32	13–14
Attiecības ar vienaudžiem, klasesbiedriem	25	19	38	12

Avots: autore veidota tabula pēc socioloģiskā pētījuma "Izglītības paradigmas: socioloģiskā pieeja" (2008. gads) analīzes rezultātiem.

Lielākā daļa vecāku kā svarīgāko mūsdienu jauniešu problēmu uzsvēra problēmas mācībās (66% respondentu), kā otra svarīgāka problēma tika minēta bērnu atkarība no vecākiem un vēlme atbrīvoties no uzraudzības (58% aptaujāto vecāku), savukārt trešo un ceturto vietu pēc svarīguma dalīja problēmas, kas saistītas ar vecāku alkoholismu un vardarbību ģimenē, kā arī ar bērnu personīgo sarežģīto raksturu, ko akcentēja 57% respondentu. Tomēr vecāki mazāk nekā jaunieši kā svarīgu jauniešu problēmu uzvēra konfliktus ar vecākiem jeb problēmas savstarpējās attiecībās, bet izdalīja kā svarīgāko motivācijas trūkumu mācīties. Līdz ar to, var secināt, ka vecāki biežāk jauniešu problēmas saista ar problēmām skolā, nevis savstarpējām attiecībām ģimenē, tādejādi it kā attaisnojot ģimenes institūtu, kas nereti negatīvi ietekmē jauniešu socializācijas procesu. Analizējot vecāku un jauniešu atbildes ir jāņem vērā, kā abas grupas uztver vienu un to pašu jautājumu. Jaunieši atkarību no vecākiem uztver kā alkas pēc autonomijas, vēlmi kļūt pieaugušiem un tikt uzskatītiem par pieaugušiem un līdzvērtīgiem partneriem savstarpējās attiecībās, savukārt vecāki šo jautājumu nereti uztver savādāk, bieži akcentējot to kā bērnu nepateicību un vēlmi aiziet no mājām, lai iegūtu pilnīgu brīvību un atbrīvotos no kontroles, tāvad jaunieši vairāk saklausa pirmo problēmas pusi, bet vecāki dzird otro jautājuma daļu, kas var novest pie pretrunīga problēmas interpretējumu no abām pusēm. Kā vēl viena svarīga jauniešu problēma no jauniešu puses tika uzsvērtā dzīves jēgas meklējumi, kas principā ir viens no identitātes veidojošajiem faktoriem, ja ņemt vērā to, ka tieši pusaudžu un jauniešu vecums ir identitātes veidošanās un stabilizācijas periods, kas bieži izpaužas šajos identitātes meklējumos un ar to saistītās grūtībās. Savukārt vecāki šim psiholoģiskajam faktoram pievērš mazāk uzmanības un vairāk akcentē tās problēmas, kas saistītas ar skolas institūtu. Līdz ar dzīves meklējumiem, nereti bērniem rodas arī iekšējā vientulības un atstumtības sajūta, sapratnes trūkums uz ko norādīja 39% aptaujātie skolēni. Analizējot vecāku un skolēnu atbildes attiecībā uz problēmu uztveri, var secināt, ka pamatproblēmu uztvere abām grupām ir samērā līdzīga, tomēr to problēmu, kas saistītas ar jauniešu garīgajiem un psiholoģiskajiem pārdzīvojumiem, uztvere vecākiem ir apgrūtināta, viņi nespēj pilnībā izprast savu bērnu pārdzīvojumu patiesos cēloņus, kas bieži vien arī rada domstarpības savstarpējās attiecībās. Līdz ar to vecākiem reizēm ir ērtāk vainot skolas institūtu kā socializācijas procesa deformējošu faktoru, nevis atzīt un labot audzināšanas kļūdas ģimenē, tādejādi veidojot apburto loku, ģimene vairo skolu un vienaudžus, skola vairo ģimeni un bērnu, bet pusaudzis atrodas krustcelēs un pieredzes trūkuma dēļ vairs nespējot atrast pareizo risinājumu, izvēlas ērtāko – aiziet no abiem institūtiem uz ielu, kur sakotēji viņš tiek pieņemts, saprasts un atbalstīts. Kā rāda pieredze šī atstumtībā un ilūzijās radītā sapratnes pasaule bieži ir saistīta ar likumpārkāpumu un toksisko vielu lietošanas riska pieaugumu, to apliecina arī vairāki veiktie pētījumi, piemēram, 2007. gadā Grīvas cietumā veiktajā pētījumā (n= 99) tika konstatēts, ka 65% aptaujāto ieslodzīto pirmo reizi saukti pie kriminālatbildības līdz 18 gadu vecumam un 29% respondentu pastrādāja noziegumu alkohola vai narkotiku ietekmē, līdzīgi rezultāti tika konstatēti arī 2009. gadā veiktajā pētījumā Daugavgrīvas un Rīgas centrālcietumos, kur no 261 aptaujātiem respondentiem 110 pirmo reizi tika sodīti nepilngadīgā vecumā. Šie rezultāti kārtējo reizi apstiprina Latvijas zinātniskajā vidē izskanējušo apgalvojumu, ka jaunieši ir pakļauti atstumtības riskam (Rungule,

Kārklīņa, 2008, 129), tikai šis risks nav tik tieši apzināms, kā tas ir citās sociālā riska grupās – invalīdi, pensionāri, daudzbērnu ģimenes, bijušie notiesātie u.c.

Analizējot socioloģiskā pētījuma rezultātus jautājumā par faktoriem, kas ietekmē nepilngadīgos veikt likumpārkāpumus un atbalstīt deviantas uzvedības normas, tika konstatēts, ka viens no vadošajiem iemesliem deviantai uzvedībai ir psiholoģiskais diskomforts ģimenē, ko atzīmēja, gan jaunieši, gan vecāki (skat. 4. tabulu).

4. tabula

**Iemesli, kāpēc nepilngadīgie izdara likumpārkāpumus vai uzvedas amorāli?
(jauniešu un vecāku skatījumā), 2008. gada jūnijs**

Atbilžu varianti	Jaunieši % (n=326)	Rangs	Vecāki % (n=110)	Rangs
Draugu, paziņu ietekme	60	1	59	2
Uzvedības kontroles trūkums, pārlieta brīvība	54	2	67	1
Psiholoģiskais diskomforts ģimenē (nesaskaņas, konflikti)	41	3	38	4
Vēlme izcelties draugu un citu skolēnu vidū	39	4	31	6
Bezdarbība, garlaicība	35	5	46	3
Vēlme pierādīt savu neatkarību, varenību	32	6	25	7
Vēlme pievērst sev apkārtējo uzmanību	27	7	22	8
Zema tikumiskā audzināšana	23	8–10	36	5
Slēpta agresija un naidīgums	23	8–10	31	6
Bez bailība no soda – uzskats, ka netiks pieķerti, netiks sodīti	23	8–10	19	9–10
Iekšējā vientulība, atstumtības izjūta, nesapratne no citu pusēs	21	11	14	17
Vēlme aizmirsties, nedomāt par problēmām	20	12	16	11–13
Grūtības realizēt sevi sociāli pieņemamā veidā	19	13	16	11–13
Slikta savstarpējās attiecības skolā	17	14	15	14–16
Vēlme izrādīt savu nepatiku pret apkārtējo pasauli	15	15	15	14–16
“Romantikas” un “asu” izjūtu meklējumi	14	16	15	14–16
Zems pašvērtējums, sevis “norakstīšana”, neticība saviem spēkiem un spējām	13	17	19	9–10
Vēlme līdzināties autoritātēm (pieaugušajiem, vecākiem, draugiem)	10	18	16	11–13

Avots: autora veidota tabula pēc socioloģiskā pētījuma “Izglītības paradigmas: socioloģiskā pieeja” (2008. gads) analīzes rezultātiem.

Pētījuma rezultāti atklāja, ka svarīgākais iemesls deviantas uzvedības atbalstam jauniešu skatījumā ir pakļaušanās referentās grupas ietekmei (60%), kā otrais svarīgākais iemesls tika minēts uzvedības kontroles trūkums un pārlieta brīvība, citiem vārdiem sakot to var interpretēt kā vecāku vienaldzību un bezatbildību bērna audzināšanas procesā. Trešais svarīgākais faktors, kas ietekmē deviantas uzvedības normu pieņemšanu ir saistīts ar psiholoģiskā diskomforta problēmu ģimenē (41%), kas kārtējo

reizi apliecina ģimenes kā bērnu uzvedības deformējošo faktoru, kaut gan pastāv visiem zināms fakts, ka ģimenes institūtam jāizpilda audzināšanas funkcijas. Savukārt nepilngadīgā psiholoģiskās attīstības īpatnības – vēlme pēc autonomijas, ko atzīmēja 32% aptaujāto un jauniešu bezdarbība (35%) ieguva diezgan līdzīgas pozīcijas. Lai noteiktu korelāciju starp jauniešu priekšstatiem par aktuālākajām nepilngadīgo problēmām un faktoriem, ka ietekmē deviantas uzvedības normu atbalstu, tika veikta statistiskā analīze izmantojot Spirmena korelācijas koeficientu. Statistiskās analīzes rezultātā tika konstatēts, ka pastāv statistiski nozīmīga sakarība starp problēmām mācībās un uzvedības kontroles trūkumu ($r = -0,166$ $p > 0,01$), kā arī referentās grupas ietekmi ($r = -0,200$ $p > 0,01$). Sakarība tika konstatēta arī starp problēmu “Vecāku alkoholisms un vardarbība” un asociālas uzvedības iemeslu – psiholoģisko diskomfortu ģimenē ($r = -0,210$ $p > 0,01$), t.i., jo augstāka ir asociālas uzvedības varbūtība ģimenē, jo mazākas iespējas gūt šajā ģimenē psiholoģisko komfortu. Tika arī konstatēts, ka problēmas savstarpējās attiecībās ar vecākiem korelē ar pārējām četrām svarīgākajām problēmām jauniešu skatījumā – problēmām mācībās ($r = 0,184$ $p > 0,05$), atkarība no vecākiem, vēlme atbrīvoties no vecāku uzraudzības ($r = 0,263$ $p > 0,01$), vecāku alkoholisms un vardarbība ($r = 0,188$ $p > 0,01$), nespēja uzvesties pareizi sarežģītās dzīves situācijās ($r = 0,216$ $p > 0,01$), līdz ar to var secināt, ka visas aktuālākās jauniešu problēmas ir saistītas ar ģimenes kā socializācijas institūta deformējošo ietekmi.

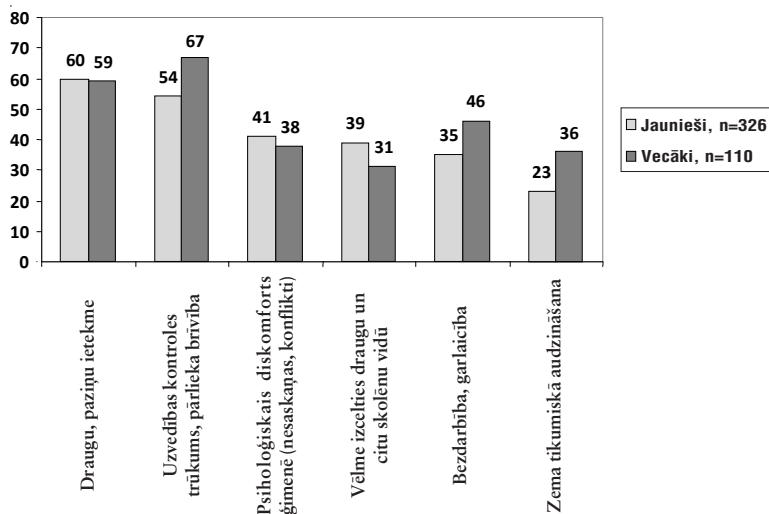
Arī daudzi zinātnieki uzsver, ka delikventas uzvedības riska priekšnosacījumi ir sapratnes un emocionāla atbalsta trūkums ģimenē mijiedarbībā ar atstumtību un mācību grūtībām skolā. Skolēni, kas neizjūt piederību savai ģimenei un saskaras ar akadēmisko grūtību radītajām sekām, labprāt iesaistās dažādās vienaudžu veidotās grupās, kurām raksturīgs autonoms un vispāriņņemtajai kultūrai antagonisks normu un vērtību kopums, kas neizslēdz deviantu uzvedību, bet gan pastiprina asociālas uzvedības risku, ko apliecina arī statistikas dati, piemēram, 2007. gadā tika notiesāti 1208 nepilngadīgie, no kuriem 807 noziegumi tika veikti grupā. Saskarsmē ar vienaudžiem šie skolēni izjūt brīvību, piederības sajūtu un ticību saviem spēkiem, kas ļauj viņiem justies cienītiem, laimīgiem, saprastiem, atbalstītiem un, galvenais, pieaugušiem un neatkarīgiem. Veicot devianta rakstura darbības jaunieši cenšas pašapliecināties un tādejādi paaugstināt savu sociālo statusu, lai iegūtu vēl vairāk atbalsta no sev nozīmīgām sociālajām grupām, tomēr netiek ņemts vērā sociālo prasmju un personiskās kompetences zemais līmenis, kas arī rezultātā noved pie krimināla iznākuma. Jauniešu likumpārkāpēju psiholoģiskās īpatnības mijiedarbībā ar socializācijas pakāpi ietekmē arī vainas un atbildības izpratni, kas saistīta ar viņu priekšstatiem par savu uzvedību kopumā. Viņiem ir sarežģīti saprast kas ir “slikta uzvedība” un vēl jo vairāk attiecināt to uz savu konkrēto rīcību, kā arī atšķirt aizliegto no sociāli pieņemamas uzvedības, jo pietrūkst sociālas pieredzes, pozitīva atdarināšanas objekta, līdz ar to norisinās aktīvs pašizteikšanās process, kas ir pretrunā ar likumdošanas un morāles normām.

Vecāku atbildes bija diezgan līdzīgas ar jauniešu priekšstatiem par amorālas uzvedības priekšnoteikumiem, tomēr tika konstatētas arī atšķirības. Atšķirībā no jauniešiem, vecāki kā vienu no svarīgākajiem iemesliem minēja zemu tikumiskās audzināšanas līmeni, savukārt bērna vēlmei pēc autonomijas pievēršot mazāku uzmanību.

Atšķirības jauniešu un vecāku priekšstatos par amorālas uzvedības veicinošajiem faktoriem varam apskatīt 3. attēlā.

3. attēls

Pieci svarīgākie iemesli kāpēc nepilngadīgie izdara likumpārkāpumus vai uzvedas amorāli? 2008. gada jūnijs

Avots: autores veidots attēls pēc socioloģiskā pētījuma “Izglītības paradigmas: socioloģiskā pieeja” (2008. gads) analīzes rezultātiem.

Varam secināt, ka vecāki kā svarīgāko faktoru atzīmē uzvedības kontroles trūkumu (67%), savukārt jaunieši kā primāro izvirza draugu ietekmi (60%), kas vecāku skatījumā ieņem otro vietu pēc svarīguma. Procentuāli ģimenes psiholoģiskā diskomforta nozīmi deviantas uzvedības apgūšanas procesā vecāki vērtē mazāk nekā jaunieši, pastiprinātu uzmanību pievēršot bērnu bezdarbības faktoram, kas kārtējo reizi apliecina vecāku vēlmi izspiest no problēmu loka bērnu saskarsmes grūtības ar ģimeni.

Nobeigums

Vairāki Latvijā veiktie pētījumi (Rungule, Kārklīņa, 2009; Koroļeva, Godmanis, Mieriņa, Sņikere, 2009; Meņšikovs, 2007; Paņina, 2007; Boldiševics, Upmale, 2007, Vilks, 2008 u.c.) norāda uz bērnu un jauniešu sarežģīto sociālo stāvokli, diskutējot par jauniešu grūtībām adaptēties sociālajā vidē, savstarpējās sapratnes trūkumu ģimenē, izglītības socializācijas šķēršļiem, sociālā dialoga nepieciešamību, bērnu un jauniešu degradāciju alkohola, narkotisko un psihotropo vielu ietekmē, sociālās atstumtības riskiem un citiem vitāli svarīgiem jautājumiem, kas skar jauno paaudzi, tomēr joprojām trūkst pētījumu, kas skar jauniešu tiesiskās socializācijas problemātiku.

Rezumējot visu iepriekš apskatīto varam izvirzīt vairākus secinājumus, kas paredz konkrētu problēmas risināšanas priekšlikumu izstrādi:

- Nepilngadīgo deviantā uzvedība ir jauniešu atbildes reakcija uz sabiedrības izvirzīto prasību nesamērojamību ar sniegtā atbalsta apjomu, citiem vāriem sakot, nepilngadīgo

dīgie izvēlas amorālas uzvedības “ceļu” kā emocionālās saiknes trūkuma ar pieaugušajiem un pašapliecināšanās rezultātu.

- Primārais socializāciju ietekmējošs faktors ir ģimene un tajā valdošais tiesiskās apziņas līmenis, kas nodrošina bērna tikumiskās audzināšanas procesu un efektīvas sociālās adaptācijas iespējas, ja šis pirmais socializācijas posms tiek traucēts, tad turpmākajos socializācijas posmos var prognozēt grūtības, kas noved pie deviantas uzvedības izpausmēm.
- Pētījumi rāda, ka vecāki nevēlas pilnībā atzīt savu atbildību par bērnu uzvedības izpausmēm un pieņem šo uzvedību kā disharmonisku attiecību rezultātu, tāpēc cenšas attaisnot sevi, vainojot skolu un sabiedrību. Tomēr ir konstatēta sakarība starp attiecībām ģimenē un svarīgākajām bērnu problēmām, pie tam tieši problēmas skolā nereti ir ģimenes negatīvā iespaida rezultāts.

Priekšlikumi:

Lai veicinātu veiksmīgu jauniešu socializāciju, nepieciešams veikt preventīvos pasākumus visos sociālajos institūtos vienlaicīgi – ģimenē, skolā un sabiedrībā kopumā, t.i., jāizstrādā kompleksu pasākumu sistēmu, kas veicinātu sociālo dialogu – bērns ↔ sabiedrība ↔ bērns:

- izglītojošs un informējošs darbs ar vecākiem par bērnu vajadzībām, iespējamajiem riska faktoriem un to novēršanas iespējām, audzināšanas grūtību novēršanas pasākumiem, deviantas uzvedības cēloņiem un risinājumiem, ko savstarpējā mijiedarbībā veic pedagogi, izglītības psihologi, medicīnas darbinieki un tiesībsargājošo institūciju darbinieki;
- izglītojoši pasākumi skolotājiem par audzēkņu psiholoģiskajām īpatnībām, deviantas uzvedības cēloņu paredzēšanu un novēršanu, asociālas uzvedības korekcijas iespējām, humānas un kreatīvas pieejas izmantošanu audzināšanas procesā;
- sabiedrības informēšanas pasākumi (masu mediji, semināri un diskusijas dažādās sociālās grupās) par bērnu un jauniešu kā atstumtības riska grupas potenciālu, asociālas uzvedības riska faktoriem, sabiedrības iespējām novērst deviantas uzvedības cēloņus un pirmsākumus, palīdzības iespējām grūtībās nonākušiem bērniem un iespējamām sabiedrības vienaldzības sekām;
- preventīvais, izglītojošais un tikumiski audzinošais darbs ar bērniem, pusaudžiem un jauniešiem (ģimenē un skolā) par asociālas uzvedības cēloņiem un sekām, praktisku reālu piemēru (piemēram, videomateriāli par jauniešiem, kas nokļuvuši sociālās atstumtības grupā) atspoguļošana audzināšanas stundās, pārrunas par iespējamajiem risinājumiem, interaktīvās spēles par palīdzības sniegšanu riska grupas vienaudžiem u.c.
- kopēju pasākumu organizēšana ar jauniešu, vecāku, skolotāju, psihologu, tiesībsargājošo institūciju darbinieku un citu speciālistu piedalīšanos jauniešu problēmu loka apspriešanai un risinājumu meklējumiem, kā arī iegūto diskusiju rezultātu atspoguļošana plašākai sabiedrībai, piemēram, publicējot tos masu medijos, izvietojot interneta vietnēs utt.;
- jaunu pētījumu organizācija tiesiskās apziņas līmeņa izpētei dažādās sociālajās grupās, ar mērķi noteikt asociālas uzvedības cēloņus, likumsakarības un izstrādāt

iespējamos preventīvos pasākumus, lai mazinātu sociālās atstumtības risku un veicinātu tiesiskas sabiedrības veidošanās potenciālu.

Veicot šādu pasākumu kompleksu iespējams vismaz daļēji novērst desocializācijas risku, t.i., novērst deviantas uzvedības cēloņus, bremsēt asociālas uzvedības pirmsākumus un palīdzēt resocializēt bērnus un jauniešus, kas jau nokļuvuši atstumtības riska grupā. Pie tam sociālo institūtu mijiedarbība bērna audzināšanā veicinātu harmoniskas personības veidošanos ar stabilu tiesisko un morālo apziņu, kas spētu iegūto pieredzi nodod nākamajām paaudzēm, tādejādi veicinot drošu vispārējo sabiedrības attīstību un nākotni.

Bibliogrāfija

- Akers R. (1998) *Social Learning and Social Structure: A General Theory of Crime*. Boston: Northeastern University Press.
- Andrews D.A., Bonta J. (1998) *The Psychology of Criminal Conduct*. (2nd ed.). Cincinnati, OH: Anderson.
- Boldiševics K., Upmale M. (2007) Vecāku un skolas dialoga atziņas un perspektīvas. *Izglītība zināšanu sabiedrības attīstībai Latvijā*. Zinātniski pētnieciskie raksti, 2 (13). Rīga: Zinātne, 108.–120. lpp.
- Burnett D.M.R., Noblin C.D., Prosser V. (2004). Adjudicative competency in a juvenile population. In: *Criminal Justice and Behavior*, Vol. 31, No. 4, pp. 438–462.
- Caspi A., Begg D., Dickson N., Harrington H., Langley J., Moffitt T.E., Silva P.A. (1997). Personality Differences Predict Health-Risk Behaviors in Young Adulthood: Evidence from a Longitudinal Study. In: *Journal of Personality and Social Psychology*, Vol 73(5), Nov 1997, pp. 1052–1063.
- Catalano R.F., Hawkins J.D. (1996) The Social Development Model: A Theory of Antisocial Behavior. In: *Delinquency and Crime: Current Theories*, edited by J.D. Hawkins. New York, NY: Cambridge University Press, pp. 149–197.
- Derzon J.H., Lipsey M.W. (2000) *The Correspondence of Family Features with Problem, Aggressive, Criminal and Violent Behavior*. Unpublished manuscript. Nashville, TN: Institute for Public Policy Studies, Vanderbilt University.
- Elliott D.S., Menard S. (1996) Delinquent Friends and Delinquent Behavior: Temporal and Developmental Patterns. In: *Delinquency and Crime: Current Theories*, edited by J.D. Hawkins. Cambridge, UK: Cambridge University Press, pp. 28 – 67.
- Fagan J., Tyler T.R. (2005) *Legal Socialization of Children and Adolescents*. Social Justice Research, Vol. 18, No. 3, September. Is available: http://lsr.nellco.org/cgi/viewcontent.cgi?article=1018&context=columbia_pllt (accessed September 10, 2009)
- Farrington D.P. (1996). The explanation and Prevention of Youthful Offending. In: *Delinquency and Crime: Current Theories*, edited by J.D. Hawkins. Cambridge, UK: Cambridge University Press, pp. 68–148.
- Farrington D.P. (2000) Explaining and Preventing Crime: The Globalization of Knowledge. The American Society of Criminology 1999 presidential address. In: *Criminology*, 38(1), pp. 1–24
- Hawkins J.D., Catalano R.F., Kosterman R., Abbott R., Hill K.G. (1999) Preventing Adolescent Health-Risk Behaviors by Strengthening Protection during Childhood. In: *Archives of Pediatrics and Adolescent Medicine*, 153, pp. 226–234.

- Hogan, R., Mills, C (1976) Legal Socialization. In: *Human Development*. 19, pp. 261–276.
- Hoge, R. D. (2001a) *The Juvenile Offender: Theory, Research, and Applications*. Boston, MA: Kluwer Academic Press.
- Hoge, R.D. (2002) *Responses to Youth Crime. The Correlates and Causes of Youth Crime*. Is available: http://www.cpa.ca/documents/Youth_Crime.pdf (accessed December 17, 2009)
- Grisso T., Steinberg L., Woolard J., Cauffman E., Scott E., Graham S., Lexcen F., Reppucci N., Schwartz R. (2003) Juveniles' Competence to Stand Trial: A Comparison of Adolescents' and Adults' Capacities as Trial Defendants. In: *Law and Human Behavior*, No. 27, pp. 333–363.
- Lahey B.B., Moffitt T.E., Caspi A. (2003). *Causes of Conduct Disorder and Juvenile Delinquency*. New York: Guilford Press.
- Loeber R., Farrington D.P. (2001) (Eds) In *Child Delinquents: Development, Intervention, and Service Needs*. Thousand Oaks, CA: Sage Publications.
- LR Kriminālikums. Pieejams: <http://www.likumi.lv/doc.php?id=88966> (skat. 9.09.2009).
- Meņšikovs V. (2007) Izglītības paradigmas un sociālais dialogs. *Izglītība zināšanu sabiedrības attīstībai Latvijā*. Zinātniski pētnieciskie raksti 2 (13). Rīga: Zinātne, 35.–51. lpp.
- Ostrovskā I., Boroņenko V. (2004) *Jaunatne ceļā no izglītības uz darba tirgu*. Daugavpils: Saule.
- Paņina L. (2007) Izglītības kvalitātes elementi izglītības sistēmā iesaistīto grupu vērtējumā. *Izglītība zināšanu sabiedrības attīstībai Latvijā*. Zinātniski pētnieciskie raksti 2 (13). Rīga: Zinātne, 52.–73. lpp.
- Bērns uz ielas. (Pētījums)* (2007) Sociālā darba un sociālās pedagoģijas augstskola "Attīstība"& Kriminoloģisko pētījumu centrs. Rīga, 2007. Pieejams: www.politika.lv/index.php?f=283 (skat. 10.08.2009).
- Riska un aizsargājošo faktoru ietekme uz atkarību izraisošo vielu lietošanu. (Pētījums)* (2007) Rīga. Pieejams: http://www.sus.lv/files/Riska_faktoru_ietekme_2006.pdf (skat. 10.09.2009).
- Pearson J.L., Jalongo H.S., Hunter A.G., Kellum S.G. (1994) Family Structure and Aggressive Behavior in a Population of Urban Elementary School Children. In: *Journal of the American Academy of Child and Adolescent Psychiatry*. 33, pp. 540–548.
- Rungule R., Koroļeva I., Trapenciēre I. (2009) *Latvijas jaunatnes portrets: integrācija sabiedrībā un marginalizācijas riski*. Rīga: LU akadēmiskais apgāds.
- Rutter M., Giller H., Hagell A. (1998) *Antisocial Behavior by Young People*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Shader M. (2002) *Risk Factors for Delinquency: An Overview*. Is available: <http://www.ncjrs.gov/pdffiles1/ojdp/frd030127.pdf> (skat. 17.12.2009).
- Notiesāto personu skaits. Tiesu administrācija (Statistikas dati)*. Pieejams: <http://www.ta.gov.lv/index.php/lv/29/58/243/index.html> (skat. 1.08.2009).
- Steinberg L., Cauffman E. (1996). Maturity of Judgment in Adolescence: Psychosocial Factors in Adolescent Decision Making. In: *Law and Human Behavior*. 20, pp. 249–272.
- Tapp J.L., Levine F.J. (Eds) (1977) *Law, Justice and the Individual in Society: Psychological and Legal Issues*. New York: Holt, Rinehart
- Tapp J.L. (1991) The Geography of Legal Socialization: Scientific and Social Markers. In: *Droit et Societe*, 19, pp. 331–358. Is available: <http://www.reds.msh-paris.fr/publications/revue/pdf/ds19/ds019-11.pdf> (skat. 11.01.2010).
- Tyler T.R., Huo Y.J. (2002). *Trust in the Law: Encouraging Public Cooperation With the Police and the Courts*. New York: Russell Sage Foundation.

Tiet Q.Q., Bird H.R., Davies M., Hoven C.W., Cohen P., Jensen P.S., Goodman S. (1998) Adverse Life Events and Resilience. In: *Journal of the American Academy of Child and Adolescent Psychiatry*, 37, pp. 1191–1200.

Tretjakova I. *Jauniešu delinkvence sociālajā vidē*. Pieejams: http://www.reikinet.lv/home/menu_90/topic_101/story_260/page_6 (skat. 10.09.2008).

Wasserman G.A., Seracini A.G. (2001) Family Risk Factors and Interventions. In: *Child Delinquents: Development, Intervention, and Service Needs*, edited by R. Loeber R., Farrington D.P. Thousand Oaks, CA: Sage Publications, pp. 165–189.

Wasserman G.A., Keenan K., Tremblay R.E., Coie J.D., Herrenkohl T.I., Loeber R., Petechuk D. (2003) Risk and Protective Factors of Child Delinquency. In: *Child delinquency. Bulletin Series*. U.S. Department of Justice. Office of Justice Programs. Office of Juvenile Justice and Delinquency Prevention. April, 2003. Is available: <http://www.ncjrs.gov/pdffiles1/ojjdp/193409.pdf> (skat. 16.11.2009).

Williams S., Andersen J., McGee R., Silva P.A. (1990) Risk Factors for Behavioral and Emotional Disorder in Preadolescent Children. In: *Journal of the American Academy of Child and Adolescent Psychiatry*, No. 29, pp. 413–419.

Zuckerman B., Augustyn M., Groves B.M., Parker S. (1995) Silent Victims Revisited: The Special Case of Domestic Violence. In: *Pediatrics*, No. 96, pp. 511–513.

Juvenile Delinquency. World YOUTH Report, 2003

Андреева Г.М. (2002) *Социальная психология*. Москва: Аспект Пресс.

Гулевич О.А. (2006) *Психологические аспекты юриспруденции*. Москва: Московский психолого – социальный институт.

Курыльски-Ожвэн Ш., Арутюнян М.Ю., Здравомыслова О.М. (1996) *Образы права в России и Франции*. Москва: Аспект Пресс.

Розум С.И. (2007) *Психология социализации и социальной адаптации человека*. Санкт-Петербург: Речь.

Смелзер Н. (1994) *Социология*. Москва: Феникс.

Summary

Margarita Mihailova

Obstacles for youth socialization and possible solutions at the beginning of the 21st century

The range of important and topical problems that concern difficulties of formation process of youth legal cognition and socio-psychological factors of desocialization in Latvia are examined in the article. Such youth problems as social rejection, deviant behaviour, juvenile crime, addictions, ignorance of socially accepted cultural-historical norms, interaction disorder and violence, etc. are being updated in society, as well as there are vast discussions on how to prevent existing range of problems, though problems cannot be solved not taking into account their causes. The causes of the above mentioned youth problems are connected with socialization obstacles and social disadaptation that are largely influenced by social agents – family, school and legal institutions. Determined action of social institutions is the very thing that contributes for effective socialization process, as a consequence, identity with a stable legal cognition, positive hierarchy of values and socially acceptable behavioural system is formed, which is the indicator of successful socialization. In turn, if obstacles appear during the socialization process,

then it frequently results into formation of antisocial identity that acquires and sustains norms of antisocial behaviour, thus threatening the safety of society and obtaining the status of socially rejected risk group that leads to difficulties to integrate into society and recurrent antisocial actions. The aim of the article: to analyse the substantial youth problems and risk factors, that promote legal desocialization, paying special attention to primary social agent – family. The results of the research verify the hypothesis that primary youth problems are connected with family institution that largely determines the level of development of child legal cognition and observance of socially acceptable behavioural norms. Problems of mutual relations in a family contribute to youth tendency for shady contacts outside the family and school that frequently leads to antisocial behaviour under influence of the referent group.

Резюме

Маргарита Михайлова

Трудности социализации молодежи и возможные решения в начале 21-го века

В статье рассмотрены актуальные проблемы, связанные с трудностями развития правового сознания молодых людей и особенности социально-психологических факторов десоциализации в Латвии. В обществе являются важными такие проблемы молодежи, как социальная изоляция, девиантное поведение, преступность среди несовершеннолетних, зависимости, незнание общественных культурных норм, трудности коммуникации, насилия и другие. Часто обсуждаются возможности устранения этих проблем, однако, нельзя начинать решения проблем, не обращая внимания на их причины. Вышеуказанные причины молодежных проблем, связаны с трудностями процесса социализации и социальной дезадаптацией, которые в значительной степени зависят от основных социальных субъектов – семьи, школы и правовых институций. Именно целеустремленное взаимодействия социальных институтов способствует эффективному процессу социализации, в результате чего формируется личность со стабильным правовым самосознанием, иерархией положительных ценностей и социально одобряемой системой поведения, что является показателем успешной социализации. Если в процессе социализации появляются трудности, то результат этому развитие антиобщественной личности, которая осваивает нормы антиобщественного поведения, таким образом, создавая угрозу общественной безопасности и попадая в группу риска социальных отверженцев, что приводит к трудности интеграции в общество и повтору антиобщественных действий. Цель статьи – проанализировать актуальные проблемы и факторы риска молодежи, которые способствуют правовую десоциализацию личности, особое внимание уделяя первичному агенту социализации – семье. Результаты исследования подтверждают выдвинутую гипотезу, что важнейшие проблемы молодежи связаны с институтом семьи, который в большей степени определяет уровень развития правового сознания и соблюдение социально допустимых норм поведения. Проблемы и конфликты в семье способствуют желания молодежи в контактах в не семьи и школы, что часто приводит к асоциальным действиям под влиянием референтной группы.

ЕКОНОМІКА

Ольга Лавриненко

ТЕНДЕНЦИИ ФОРМИРОВАНИЯ УРОВНЯ ЖИЗНИ НАСЕЛЕНИЯ ЦЕНТРАЛЬНО-ВОСТОЧНОЙ ЕВРОПЫ

В статье анализируются тенденции в формировании уровня жизни населения регионов *NUTS2* (1) Польши, Латвии, Литвы, Эстонии, Чехии, Венгрии, Румынии, Словакии по результатам построения интегрального индикатора. Анализ проводится в контексте динамики территориальных диспропорций в уровне жизни населения вышеописанных регионов в период с 2000 по 2007 год. Период исследования определяется интересом к влиянию перехода посткоммунистических стран от плановой экономики к рыночной, вхождения их в ЕС на уровень жизни населения регионов *NUTS2* этих стран. Список исследуемых стран определяется наличием статистики Евростата в указанный период для регионов уровня *NUTS2*. Анализ тенденций формирования формирования уровня жизни населения регионов *NUTS2* стран Центрально-Восточной Европы проводится автором в рамках проекта ЕСФ (2) 2009/0140/1DP/1.1.2.1.2/09/PIA/VIAA/015 «Поддержка реализации докторской программы Даугавпилсского Университета» с целью апробации результатов диссертационной работы «Исследование различий в формировании уровня жизни населения Центрально-Восточной Европы по регионам». Исследование актуально как в познавательном, так и в теоретико-методологическом плане, имеет научную новизну и практическую значимость для ведения общей политики социально-экономического развития и, в особенности, для ведения региональной политики стран – новых членов ЕС и Евросоюза в целом. Итоги анализа могут быть интересны не только на латвийском уровне, но и для ЕС ввиду того, что эмпирических исследований уровня жизни в посткоммунистических странах мало. Зачастую такого рода исследования обходят из-за неудобства в политико-идеологическом плане, т.к. дифференциация уровня жизни по странам и регионам, являющаяся естественным эффектом рыночного механизма, связана с фундаментальной дилеммой: «социальная справедливость (т.е. выравнивание) или экономическая эффективность?». Как известно, существуют территориальные различия как в уровне и структуре потребления, так и в уровне и характере потребностей. Вследствие этого уровень жизни населения отдельных стран, регионов и других территориальных образований формируется по-разному. В тех регионах, где уровень жизни значительно ниже среднего, производительность труда, как правило, тоже ниже возможной. Социальные различия между районами вызывают бесполезное перемещение населения, идущее иногда вразрез с общенародными интересами. Создаются региональные диспропорции между факторами производства: людьми и капиталом. Устранение этих диспропорций – важное условие повышения эффективности экономической системы и ускорения ее развития в масштабах всей страны и в отдельных регионах, поэтому межрегиональные различия в уровне жизни стоят в центре внимания не только отдельных регионов и стран, но также и Евросоюза, в котором много внимания, финансовых и других средств направляется на устранение этих различий. Особенно большое внимание уделяется вопросам измерения этой категории, решение которых имеет не только познавательное значение, но и лежит в основе современной региональной политики ЕС.

Ключевые слова: уровень жизни, интегральный индикатор, конвергенция.

Введение

Общепризнано, что показатели экономического роста не могут быть единственными индикаторами развития. Только адекватная оценка социальных факторов позволит добиться их рационального использования в развитии экономики и повышении её конкурентоспособности. В настоящее время формирование благосостояния остается одной из задач многих европейских стран с социальным рыночным хозяйством (Швеции, Франции, Германии, Великобритании, Дании, Нидерландов и др.). В социально-ориентированной экономике одной из основных целей развития становится обеспечение достойного уровня жизни всех его граждан. Изменения последних десятилетий в экономической и социальной сфере таких стран Центрально-Восточной Европы, как Латвия, Литва, Эстония, Польша, Румыния, Чехия, Венгрия и Словения, их интеграция в Европейский Союз, а также влияние факторов глобализации требуют статистической оценки, разработки новой методологии изучения. Население этих стран справедливо ожидает от вступления в ЕС повышения своего жизненного уровня. В то же время, недооценка важности уровня жизни населения может обернуться социальной напряженностью и недоверием населения национальным и региональным властям. В связи с этим одной из важнейших стала задача обеспечения органов управления всех уровней, а также населения страны достоверной информацией о процессах, протекающих в социальной сфере в целом, и уровне жизни, в частности.

В начале 1970-х годов Евростат установил номенклатуру статистических территориальных единиц (*NUTS*) как единственную последовательную систему деления территории ЕС для учета региональной статистики. Легальный статус система *NUTS* получила с июля 2003 года (EU Regulation No 1059/2003). Первые поправки после вступления новых членов в 2004 году были предложены осенью 2005 года, обсуждались в 2006 году и были приняты в 2007 году (EU Regulation No 105/2007). Дальнейшие поправки были приняты в начале 2008 года, в связи со вступлением в ЕС Болгарии и Румынии (EU Regulation No 176/2008). Главная цель регул – регулировать неизбежный процесс изменения в административных структурах ЕС, чтобы минимизировать проблемы применимости и сравнимости региональной статистики. 26 мая 2003 года ЕС принята регула о минимальном и максимальном количестве жителей территорий *NUTS*. Регионы уровня *NUTS1*: минимальное количество жителей – 3 млн., максимальное – 7 млн., регионы уровня *NUTS2*: минимальное количество жителей – 800 000, максимальное – 3 млн., регионы уровня *NUTS3*: минимальное количество жителей – 150 000, максимальное – 800 000. Районы и муниципалитеты, в свою очередь, классифицируются как местные административные единицы (*LAU*).

Методология исследования опирается на работы таких авторов, как А. Смит (Смит 1993), Дж. Кейнс (Кейнс 1999), В. Ойкен (Ойкен 1995), Л. Эрхард (Эрхард 2001), Дж. Гэлбрейт (Гэлбрейт 1969, 1976) и др. Необходимо отметить, что эволюция экономических теорий показывает постепенный перенос акцента с экономической категории «богатство» на «благосостояние» и, далее, на «уровень жизни». С переносом этого акцента происходит также возрастание числа компонент и

усложнение системы вышеописанных эволюционирующих категорий, а также перенос акцента с макро- на микроуровень. Возрастание числа компонент и усложнение понятия «уровень жизни» обуславливает его оценку путем построения интегрального индикатора. За весь период эволюции наряду с микро- и макроподходами можно наблюдать появление и дальнейшее усиление внимания к региональному подходу с целью уменьшения диспропорций в доходах, безработицы и пр.

Принятая в данном исследовании методология соответствует «объективистскому» или структурно-функциональному типу парадигм, приписывающему ведущую роль в жизни общества социальным структурам разного уровня общности, которые, в соответствии с этим типом парадигм, и определяют место и роль отдельных элементов этих структур — индивидуумов и социальных групп. В данной статье интересы автора сосредоточены на анализе и измерении уровня жизни как интегрального индикатора применительно к целому конгломерату индивидуумов (который может быть весьма разнородным), а именно (в данном случае), к населению отдельных регионов.

Автором также изучен и обобщен мировой опыт в области построения интегральных индикаторов уровня жизни по публикациям в периодических изданиях таких авторов, как Г. Беккер, Т.Дж. Филипсон, Р.Р. Сорэс (Becker, Philipson, Soares 2003), М. Анельски (Anielski 2001), Р.Дж. Эстэс (Estes 1990, 2003), Г.Б. Эшейм (Asheim 2000), М.Л. Мирингофф (Miringoff 2003), Л. Осберг, А. Шарпэ (Osberg, Sharpe 2001), М.Р. Хагерти, Р.А. Кумминс, А.Л. Феррисс, К.М. Лэнд, А.К. Петерсон, М. Шарпэ, А. Сирги, М. Джозеф, Дж. Вогел (Hagerty, Cummins, Ferriss, Land, Peterson, Sharpe, Sirgy, Joseph, Vogel 2001), М. Доуэлл (Dowell 2009), С. Айвазян (Айвазян 2001, 2002, 2003, 2005) и др. Проанализировав методики расчёта уровня жизни, представленные в работах вышеуказанных учёных и исследователей, автор установила, что наиболее валидной является методика С. Айвазяна, вычисляющая уровень жизни как интегральную характеристику, т.е. специального вида свертку оценок более частных свойств и критериев анализируемой синтетической категории.

Цель исследования в рамках статьи: исследование количественных и динамических региональных различий уровня жизни населения в Центрально-Восточной Европе (ЦВЕ). Гипотеза исследования в рамках статьи: при наличии общей тенденции повышения уровня жизни населения ЦВЕ, существуют значимые количественные и динамические различия уровня жизни населения отдельных регионов, определяемые прежде всего по значениям построенного интегрального индикатора уровня жизни населения регионов Центрально-Восточной Европы.

Количественная оценка уровня жизни населения регионов *NUTS2* стран ЦВЕ в динамике

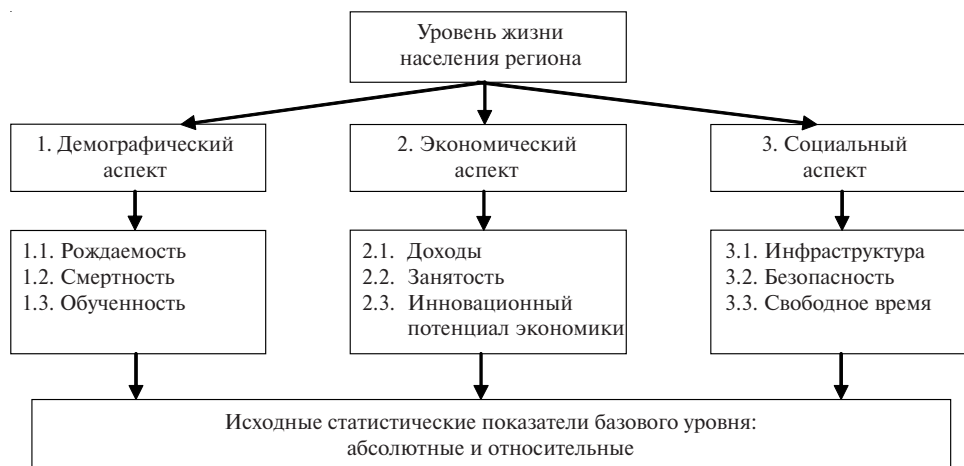
Автор определяет уровень жизни как комплексную социально-экономическую категорию, базирующуюся на объективных статистических данных и отражающую материальные и нематериальные потребности населения, а также условия и уровень их удовлетворения, позволяющие человеку быть деятельным чле-

ном общества, исходя из особенностей существования территориальных общностей людей.

Для достижения эмпирических целей работы автор интерпретирует категорию уровня жизни, используя следующий оперативный подход (см. рис. 1).

Рисунок 1

Иерархическая система статистических показателей, частных критериев и интегральных индикаторов уровня жизни населения региона

Источник: разработка автора.

Формирование эмпирической базы исследования предусматривает наполнение общей иерархической системы показателей (частных критериев) и интегральных индикаторов (см. рис. 1) конкретным содержанием (всеми доступными статистическими показателями), специфицированным под решаемые в данном исследовании задачи по данным Евростата с 2000 по 2007 год по регионам *NUTS2* Болгарии, Эстонии, Латвии, Литвы, Чехии, Польши, Словакии, Румынии. В результате был сформирован априорный набор первичных статистических показателей (см. приложение 1). После формирования статистической базы исследования проводилась унификация исходных статистических показателей при помощи соответствующих видов преобразования. Выбор применяемого преобразования зависит от типа анализируемого показателя: если исходный показатель связан с анализируемым интегральным свойством уровня жизни монотонно возрастающей зависимостью, то

$$\tilde{x} = \frac{x - x_{\min}}{x_{\max} - x_{\min}} \cdot N;$$

если исходный показатель связан с анализируемым интегральным свойством уровня жизни монотонно убывающей зависимостью, то

$$\tilde{x} = \frac{x_{\max} - x_i}{x_{\max} - x_{\min}} \cdot N,$$

где x_{\min} и x_{\max} соответственно — наименьшее (самое худшее) и наибольшее (самое лучшее) значения исходного показателя в исследуемый период, а $N=10$ (Айвазян 2005, стр. 26–27).

Далее проводился отбор из каждого априорного набора относительно небольшого числа частных критериев, играющих решающую роль в формировании соответствующего интегрального индикатора. Для этого проводился анализ мультиколлинеарности частных критериев априорного набора показателей. Сначала были вычислены коэффициенты детерминации (4) $R^2 = r^2$ каждого из первичных статистических показателей анализируемого исходного набора по всем остальным показателям этого набора, где значимость коэффициентов корреляции находится на уровне значений 0,01 и 0,05. Величина коэффициента детерминации показывает, какая часть (доля) вариации (5) зависимой переменной обусловлена вариацией объясняющей переменной. Анализ полученных числовых характеристик позволяет провести предварительный этап выявления тесно связанных между собой пар, троек и т.п. групп переменных и поставить вопрос об отборе из каждой такой группы по одному представителю. О мере связанности можно судить по величине коэффициентов детерминации, близких к единице ($0,9 < R^2 < 1$).

Далее проводился отбор наиболее информативных частных критериев среди показателей априорного набора каждого интегрального свойства. Наиболее информативным набором будем считать такой набор, в котором сумма коэффициентов детерминации зависимой переменной по объясняющим переменным максимальна. При подобном выборе «апостериорных ограниченных наборов частных критериев максимизируется прогностическая сила регрессионных моделей, с помощью которых можно восстановить значения всего априорного набора показателей анализируемого интегрального свойства по значениям только тех частных критериев, которые попали в этот ограниченный набор» (Айвазян 2005, стр. 24–25). Поэтому из каждой группы переменных оставлен такой показатель, который, по мнению автора, наиболее прямо характеризует категорию уровня жизни и, в то же время, имеет наибольшую сумму коэффициентов детерминации зависимой переменной по объясняющим переменным. Выбор количественного состава ограниченного набора частных показателей осуществляется в каждом конкретном случае на базе сочетания теоретических (содержательных) соображений и требований к минимально допустимым значениям R^2_{\min} коэффициентов детерминации. Этот сокращенный набор показателей мы будем называть апостериорным.

В итоге были определены следующий апостериорный набор частных критериев:

- демографический: смертность детей до 1 года (количество смертей на 100 000 населения), учащиеся в возрасте 17 лет среди населения 17-летних (% от 17-летнего населения);
- экономический: доход домашних хозяйств: располагаемый доход по паритету покупательной способности (ППС) на одного жителя, занятость в сфере услуг (удельный вес от занятых старше 15 лет), занятые в науке и технологиях

(% от экономически активного населения); ВВП в текущих рыночных ценах по ППС на одного жителя региона; безработица (% от экономически активного населения);

- социальный: смертность от убийств и нападений (количество случаев на 100 000 населения), транспортные средства всех видов (количество на одного человека); свободное время – как дестимулянта среднего числа еженедельных часов работы на основной работе (полный рабочий день).

Подвергнув вышеописанные индикаторы процедуре факторного анализа по методу главных компонент, автор получила первую компоненту с объясненной дисперсией в 59% (2000 год), 57% (2006 год), 55% (2007 год). Следовательно, вычисление интегрального показателя уровня жизни необходимо производить по одной первой компоненте, как линейную свертку вида

$$\tilde{y}_i = \sum_{q=1}^p l_q^2 \cdot \tilde{x}_i^{(q)},$$

где $i=1,2,\dots,n$ с весами l_q^2 , удовлетворяющими условию $\sum_{q=1}^p l_q^2 = 1$ (Айвазян 2005, стр. 30).

В результате построен интегральный индикатор по регионам *NUTS2* исследуемых территорий (см. табл. 1). Анализируя состав регионов—лидеров, можно отметить устойчивое лидирующее положение на протяжении 7 лет чешских регионов Прага (*Praha*), Юго-Запад (*Jihozapad*), Юго-Восток (*Jihovychod*), словенского региона Братиславский край (*Bratislavsky kraj*), венгерского региона Козеп-Магароршаг (*Kozep-Magyarorszag*), польского региона Мазовецкий (*Mazowieckie*), Литвы (*Lietuva*). Список регионов-аутсайдеров так же отличается постоянством на протяжении 7 лет: румынские регионы Северо-Восток (*Nord-Est*), Юго-Восток (*Sud-Est*), Юго-Западная Ольтения (*Sud-Vest Oltenia*), Запад (*Vest*), Южная Мунтения (*Sud-Muntenia*), Центр (*Centru*), Северо-Запад (*Nord-Vest*).

Таблица 1

Значение интегрального индикатора уровня жизни регионов и ранг регионов ЦВЕ по уровню жизни за 2000, 2003, 2007 год

Страна	Регион <i>NUTS2</i>	Код региона	2000		2003		2007	
			Абс. знач.	Ранг	Абс. знач.	Ранг	Абс. знач.	Ранг
1	2	3	4	5	6	7	8	9
Чехия	Jihovychod	CZ06	5,31	5	6,11	6	6,30	8
	Jihozapad	CZ03	5,36	4	6,24	4	6,45	7
	Moravskoslezsko	CZ08	4,87	13	5,62	10	6,11	12
	Praha	CZ01	7,93	1	8,91	1	9,37	1
	Severovychod	CZ05	5,18	8	5,96	7	6,17	10
	Severozapad	CZ04	4,87	12	5,49	13	5,84	18
	Stredni Cechy	CZ02	5,04	9	5,89	8	6,18	9
	Stredni Morava	CZ07	4,90	11	5,70	9	6,16	11

Продолжение таблицы 1 см. на с. 109

Продолжение таблицы 1

1	2	3	4	5	6	7	8	9	
Эстония	Eesti	EE00	5,02	10	5,50	12	5,97	15	
Латвия	Latvija	LV00	4,11	27	4,83	30	6,01	14	
Литва	Lietuva	LT00	5,24	7	5,54	11	6,78	5	
Венгрия	Kozep- Magyarorszag	HU10	6,18	3	7,12	3	7,63	3	
	Kozep-Dunantul	HU21	4,38	22	4,95	25	5,52	25	
	Nyugat-Dunantul	HU22	4,76	14	5,39	16	5,93	16	
	Del-Dunantul	HU23	4,42	21	4,85	28	5,44	29	
Венгрия	Eszak-Magyarorszag	HU31	3,87	34	4,40	38	4,85	38	
	Eszak-Alfold	HU32	3,70	38	4,56	35	5,17	33	
	Del-Alfold	HU33	4,00	32	4,68	33	5,45	28	
Польша	Lodzkie	PL11	4,49	19	5,06	21	5,61	23	
	Mazowieckie	PL12	5,26	6	6,15	5	6,93	4	
	Lubuskie	PL43	4,38	23	5,02	23	5,60	24	
	Wielkopolskie	PL41	4,52	18	5,42	15	5,80	20	
	Zachodnio-pomorskie	PL42	4,55	16	5,10	20	5,83	19	
	Kujawsko-Pomorskie	PL61	4,06	30	4,84	29	5,22	32	
	Pomorskie	PL63	4,59	15	5,28	17	5,80	21	
	Warminsko-Mazurskie	PL62	3,76	37	4,75	32	5,15	34	
	Dolnoslaskie	PL51	4,52	17	5,21	18	5,91	17	
	Opolskie	PL52	4,07	29	4,87	26	5,45	27	
	Malopolskie	PL21	4,48	20	5,03	22	5,69	22	
	Slaskie	PL22	4,32	25	5,42	14	6,07	13	
	Lubelskie	PL31	3,98	33	4,56	34	5,28	31	
	Podkarpackie	PL32	4,00	31	4,45	37	5,31	30	
	Podlaskie	PL34	3,85	36	4,55	36	5,12	35	
	Swietokrzyskie	PL33	3,86	35	4,79	31	5,07	37	
	Румыния	Nord-Est	RO21	0,41	46	,95	46	2,17	46
		Sud-Est	RO22	1,67	43	2,15	43	2,78	45
		Sud-Vest Oltenia	RO41	1,54	44	2,05	44	3,02	43
Vest		RO42	2,22	40	2,98	40	3,45	40	
Bucuresti-Ilfov		RO32	4,37	24	5,18	19	6,50	6	
Sud-Muntenia		RO31	1,47	45	1,77	45	2,93	44	
Centru		RO12	2,06	41	2,45	41	3,22	42	
Nord-Vest	RO11	1,84	42	2,43	42	3,22	41		
Словения	Bratislavsky kraj	SK01	7,11	2	8,01	2	8,66	2	
	Stredne Slovensko	SK03	4,12	26	4,86	27	5,10	36	
	Vychodne Slovensko	SK04	3,53	39	4,19	39	4,73	39	
	Zapadne Slovensko	SK02	4,07	28	5,00	24	5,50	26	

Источник: расчеты автора по данным Евростата.

В целом можно отметить положительные изменения значений интегрального индикатора уровня жизни на протяжении 7 лет во всех регионах ЦВЕ, т.е. положение регионов относительно собственных показателей в прошлом улучшилось.

Проанализировав изменение значений рангов регионов на протяжении 7 лет, можно констатировать, что положение по рангам относительно других регионов либо ухудшается, либо улучшается (или не изменилось), следовательно, можно предположить, что в одних регионах уровень жизни растет более быстрыми темпами, а в других – более медленными.

Латвия, Литва, Эстония – кто же лидер?

Анализ 1-ой таблицы может вызвать некоторое недоумение по поводу значений интегрального индикатора в Латвии, Литве и Эстонии. На первый взгляд, можно не согласиться с лидерством по уровню жизни Литвы. Возможно, недоумение вызвано результатом сравнения полученных нами значений со значениями других индикаторов, определяющих уровень жизни.

До сих пор во многих публикациях в качестве характеристики изменения благосостояния населения используются изменения показателей валового продукта на душу населения – соответственно внутреннего, национального или регионального. Проанализировав таблицу 3, можно установить, что по ВВП по паритету покупательной способности (ППС) на душу населения лидирует Эстония, а не Литва.

Таблица 3

ВВП по паритету покупательной способности на душу населения Латвии, Литве и Эстонии

Страна	2000	2003	2006
Эстония	8500	11300	15400
Латвия	7000	9000	12400
Литва	7500	10200	13100

Источник: данные Евростата.

Но могут ли в действительности эти показатели описывать благосостояние и – особенно – уровень жизни?

Поскольку принципиальные характеристики любого вида валового продукта совпадают, автор для определенности обращается к ВВП. Необходимо отвлечься от различных методологических проблем в расчёте ВВП, связанных с повторным счетом, неучетом в ВВП промежуточного потребления, инфляцией. Обращает на себя внимание то обстоятельство, что ВВП включает либо результат производства, либо то, что продано на рынке для потребления. В любом случае валовой продукт – оценка потребления, потенциального или фактического. Но благосостояние имеет дело не с потреблением, а со статусом индивидов независимо от того, как оценивается статус. В понятие благосостояния и, тем более, уровня жизни входит, например, состояние здоровья. На здоровье, несомненно, влияют услуги системы здравоохранения. Но рост этих услуг, измеренный в деньгах, со-

всем не обязательно улучшает здоровье, так же, как их падение не обязательно ухудшает здоровье. То же относится и к уровню образования, характеризующего статус индивида или группы.

Многое, что стоит немалых затрат различных ресурсов, остается вне учета через ВВП в любом его представлении: все, что проходит мимо рынка; затраты в домашнем хозяйстве (без выхода на внешние услуги); уход за детьми, стариками и больными домашними усилиями; волонтерская работа и благотворительные услуги; многие правительственные расходы, производимые вне рынка.

Изменение величины учтенного валового продукта не всегда соответствует изменению уровня благосостояния или уровня жизни. Например, прирост производства и продажи табачных изделий и низкосортных спиртных напитков добавляет нечто к стоимости валового продукта, но не ведет к росту уровня жизни, скорее наоборот. Победа над распространенной болезнью и снижение по этой причине затрат на ее лечение вызовет падение валового продукта при одновременном росте уровня жизни.

Не учитывается и социальный эффект роста валового продукта, связанный с природой роста. Так, рост преступности и затрат на ее предотвращение одновременно приведет к росту валового продукта и падению уровня жизни.

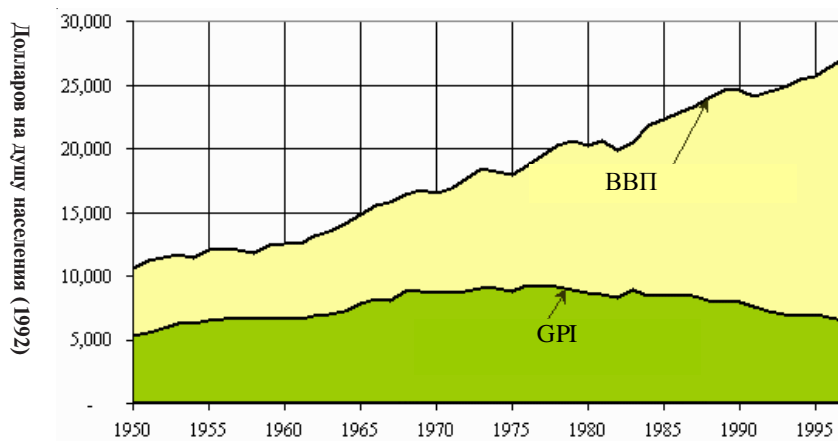
«В форме валового продукта вообще невозможно учесть такие феномены и их изменение, как социальный капитал, человеческий капитал и т.п. Их рост, повышая благополучие и даже экономическое благосостояние через производительность труда, никак не отражается в валовом продукте. В то же время, разнообразные способы подсчета и индицирования подобных феноменов разрабатываются и предлагаются во многих работах. То же относится, например, к интеллектуальной собственности и вообще ко всем т.н. нематериальным активам. Учет этих и других подобных феноменов приводит к иным динамическим характеристикам, по сравнению с оценкой изменений только через валовой продукт» (Бородкин, Айвазян 2006, стр. 211).

Пример такого расхождения, когда для оценки динамики экономического благополучия используется показатель экономического прогресса *GPI*. Он был создан Коббом (Cobb, 2004, 2006) в 1995 году как альтернатива ВВП. *GPI*, как и ВВП, является мерой экономического благосостояния, но он также учитывает более двадцати аспектов, игнорируемых ВВП, и расширяет данный показатель, принимая к учету социальную сферу и факторы среды обитания. В ходе расчета *GPI* для всех экономических транзакций определяется характер влияния (положительный или отрицательный) на уровень жизни. *GPI* включает в себя распределение дохода, нерыночные выгоды от полученного населением высшего образования, стоимость волонтерской работы и работы в домохозяйствах, свободное время, вычитает затраты, связанные с преступностью, оценку истощения природных ресурсов, вычитает расходы, связанные с уменьшением загрязнения воздуха и воды, измеряемые в результате фактического ущерба, наносимого здоровью человека и окружающей среды, вычитает стоимость долгосрочных расходов, связанных с использованием ископаемого топлива, хлор и углеродов и атомной энергетики, затраты на страховые взносы, амортизационные отчисления на товары длительного пользования и общественной инфраструктуры, а так же, если

государство использует заемные средства не для инвестиций, а на потребительские товары. У данного индекса есть четкая практическая цель, индекс строится на временных данных с 1950 по 1997, что позволяет проводить периодический контроль и мониторинг. Индекс представляется как скаляр, но имеет так же возможность быть декомпозированным на составляющие его компоненты, он охватывает не группу людей, а все население.

Рисунок 1

Оценка динамики экономического благополучия США индикаторами ВВП и GPI

Источник: Anielski 1999.

Подобные соотношения ВВП и других индикаторов, учитывающих многое, что не попадает в пределы валового продукта, опубликованы во многих работах по нескольким странам и в разные периоды. «Почти всегда с некоторого момента направление изменений валового продукта и таких индикаторов становится противоположным» (Бородкин, Айвазян 2006, стр. 211).

Анализ темпов роста уровня жизни

Для анализа темпов роста уровня жизни по регионам удобно использовать квинтильные группы исследуемых регионов (табл. 4).

Рассмотрев таблицу 4, можно предположить, что уровень жизни в регионах с более низкими его показателями растет более быстрыми темпами, а в регионах с более высокими его показателями — более медленными, т.е. в динамике происходит сглаживание диспропорций. Проверим это статистическим инструментарием (Jungmittag 2002, Furceri 2005). Теперь необходимо проверить это статистическим инструментарием.

Таблица 4

Средние квинтильные значения интегрального индикатора уровня жизни в период 2000–2007 гг., регионы ЦВЕ

Квинтили регионов по интегральному индикатору уровня жизни	2000	2003	2007
1 квинтиль	2	2,6	3,4
2 квинтиль	4	4,7	5,2
3 квинтиль	4,4	5	5,6
4 квинтиль	4,7	5,4	6
5 квинтиль	5,8	6,7	7,2

Источник: расчеты автора.

Понятие и количественные методы оценки конвергенции первоначально были разработаны для исследования динамики экономического роста. В эмпирических исследованиях используются преимущественно две концепции конвергенции, взаимосвязанные, но обуславливающие различные эффекты социально-экономической политики: β -конвергенция (Barro, Sala-i-Martin 1991, 1992) и σ -конвергенция (Sala-i-Martin 1996a, Islam 2003).

По методологии β -конвергенции сравнительно более бедные страны в начальный период времени характеризуются в среднем более высокими темпами роста в ходе процесса интеграции. Для оценки β -конвергенции используются так называемые регрессии роста на его исходный уровень (*growth-initial level regressions*), в которых зависимой переменной являются темпы роста, а независимой – первоначальный уровень показателя. Простейшая регрессия такого типа принимает вид:

$$y_i = a + \beta \ln(x_{it-T}),$$

где x_{it-T} – показатель в момент времени, предшествовавший текущему моменту времени t на T периодов (как правило, начальный период интеграции или другой значимый для развития интеграционной группировки момент времени), β – подлежащий оценке коэффициент, y_i – средние темпы роста в i -й стране за T периодов, исчисленные как $\ln(y_{it})/\ln(y_{it-T})$. Индикатором наличия конвергенции является знак коэффициента β . Если $\beta < 0$, то высокий уровень показателя в начальный момент времени коррелирует со сравнительно более низкими темпами роста.

В отличие от β -конвергенции σ -конвергенция предполагает уменьшение со временем стандартного отклонения величины показателя, сглаживающее расхождение между странами. Другим индикатором, который часто используют при наличии тренда во временных рядах, является отношение стандартного отклонения к среднему (коэффициент вариации). Не всегда β -конвергенция предполагает σ -конвергенцию: в ситуации, когда группа более богатых и более бедных регионов постоянно меняется (вследствие ухудшения экономического положения в богатых и улучшения в бедных), но общий уровень разрыва между богатыми и бедными постоянен, тогда σ -конвергенция отсутствует (Sala-i-Martin 1996b).

Проверим гипотезу о β -конвергенции исследуемых регионов по уровню жизни. Считается, что необходимым условием для существования σ -сходимости является существование β -конвергенции (Sala-i-Martin 1996a).

Построим регрессию роста уровня жизни с 2000 по 2007 год на его исходный уровень в 2000 году, в которой зависимой переменной является темп роста, а независимой – первоначальный уровень показателя.

Таблица 5

Регрессионная модель роста уровня жизни населения регионов ЦВЕ с 2000 по 2007 год

	константа	β	значимость
$y = a + \beta x$,			
где $y = \ln(\text{на}2007/\text{на}2000)$,	0,916	-0,928	0,000
$x = \ln(\text{на}2000)$			

Источник: расчеты автора.

По данным таблицы 5 получаем уравнение вида: $\ln(\text{на}2007/\text{на}2000) = 0,916 - 0,928 \ln(\text{на}2000)$ и т.к. $\beta = -0,928 < 0$, то предположение о β -конвергенции регионов по уровню жизни доказана. Таким образом, регионы с низкими значениями уровня жизни повышают уровень жизни более быстрыми темпами, а регионы с более высоким уровнем жизни повышают уровень жизни менее быстрыми темпами.

Выясним, имеет ли место σ -конвергенция исследуемых регионов по уровню жизни.

Наиболее общими показателями вариации являются: размах вариации R и стандартное отклонение. В формулах их расчет имеет вид (Литвинов 1999):

$$R = X_{\max} - X_{\min}; \quad \sigma = \frac{\sum (x_i - \bar{x}) f_i}{\sum f_i},$$

где X_{\max} и X_{\min} – наибольшее и наименьшее значение признака; \bar{x} – среднее значение признака; x_i – варианты признака; f_i – частота; $i = 1, 2, \dots, n$ – число вариантов.

Автор использует построенные на базе указанных выше, относительные показатели вариации: коэффициент размаха (K_R) и коэффициент вариации (V_σ).

В формулах их расчет имеет вид: $K_R = \frac{X_{\max} - X_{\min}}{\bar{x}}$; $V_\sigma = \frac{\sigma}{\bar{x}}$.

Повышение коэффициента размаха и коэффициента вариации прямо свидетельствует об усилении вариации признака в исследуемой совокупности. Таким образом, анализируя динамику указанных коэффициентов относительно ключевых параметров, можно дать качественно-количественную характеристику процессу роста существующих различий в области уровня жизни в регионах.

Применительно к регионам ситуация в области уровня жизни характеризуется следующим образом (табл. 6).

Таблица 6

Изменение коэффициента размаха и коэффициента вариации интегрального индикатора по регионам NUTS2 стран ЦВЕ в период с 2000 по 2007 год

Показатели вариации	2000	2003	2007
Коэффициент размаха (K_R)	1,8	1,63	1,31
2000 г. = 100%	100%	91%	73%
Коэффициент вариации (V_σ)	0,33	0,31	0,24
2000 г. = 100%	100%	94%	73%

Источник: расчеты автора.

Из таблицы 6 видно, что за последние 7 лет «поляризация» регионов по уровню жизни уменьшилась, о чем прямо свидетельствует уменьшение коэффициента вариации на 27%. Следовательно, в указанном периоде рост стандартного отклонения не обгонял рост значения уровня жизни, а, значит, происходило сглаживание различий в уровне жизни в вышеописанный временной период, что подтверждает у-конвергенцию регионов по уровню жизни.

Вывод

Автором установлено, что общая тенденция изменений в уровне жизни заключается в его повышении, но бывают отклонения (даже значительные) по регионам. Регионы с низкими значениям уровня жизни повышают уровень жизни более быстрыми темпами, регионы с более высоким уровнем жизни повышают уровень жизни менее быстрыми темпами (в-конвергенция). Поляризация исследуемых регионов по уровню жизни несколько уменьшилась (у-конвергенция).

Примечания

- (1) NUTS 2 – номенклатура статистических территориальных единиц 2 уровня.
- (2) ЕСФ – Европейский Социальный Фонд.
- (3) При домножении на 10 шкала становится более чувствительной, поэтому более удобной для межрегиональных сопоставлений.
- (4) Коэффициент детерминации – это квадрат корреляции Пирсона между двумя переменными. Он выражает количество дисперсии, общей между двумя переменными. Коэффициент принимает значения из интервала [0;1]. Чем ближе значение коэффициента детерминации к 1, тем ближе модель к эмпирическим наблюдениям.
- (5) Объясненная дисперсия – доля вариации данных, учитываемая моделью. Вариация – количественное различие значений одного и того же признака у отдельных единиц совокупности. Термин «вариация» имеет латинское происхождение – *variatio*, что означает различие, изменение, колеблемость.

Библиография

- Anielski M. (1999) The Genuine Progress Indicator – A Principled Approach to Eco-nomics. *Encompass Magazine*, October/November. Is available: <http://alberta.pembina.org/pub/58> (см. 7.10.2010).
- Anielski M. (2001) Measuring The Sustainability of Nations: The Genuine Progress Indicator System of Sustainable Wellbeing Accounts. *The Fourth Biennial Conference of the Canadian Society for Ecological Economics: Ecological Sustainability of the Global Market Place*. Montreal, Quebec. Is available: <http://www.anielski.com/Documents/Sustainability%20of%20Nations.pdf> (см. 26.11.2009).
- Asheim G.B. (2000) Green National Accounting: Why and How? *Environment and Development Economics*, Vol. 5, pp. 25–48.
- Barro R.J., Sala-i-Martin X. (1991) Convergence across States and Regions. Perry G.L., Brainard W.C. (Eds.) *Brookings Papers on Economic Activity*. Brookings Institution Press.
- Barro R.J., Sala-i-Martin X. (1992) Convergence. *Journal of Political Economy*. Vol. 100. No. 2, pp. 23–47.
- Becker G.S., Philipson T.J., Soares R.R. (2003) *The Quantity and Quality of Life and the Evolution of World Inequality*. NBER Working Paper 9765, June. Is available: <http://home.uchicago.edu/~gbecker/Becker-Philipson-Soares.pdf> (см. 26.11.2009).
- Cobb C., Halstead T., Rowe J. (2004) *The Genuine Progress Indicator 1950–2002*. Is available: http://www.rprogress.org/publications/2004/gpi_march2004update.pdf. <http://www.rprogress.org/publications/2007/GPI%202006.pdf> (см. 26.11.2009).
- Dowell M. (2009) *Community-Relevant Measurement of Quality of Life. A Focus on Local Trends*. Is available: <http://www-rcf.usc.edu/~dowell/pdf/community.pdf> (см. 26.11.2009).
- Estes R.J. (1990) The International Index of Social Progress. *Encyclopedia of Social Inventions*. London: The Institute for Social Inventions, pp. 186–188.
- Estes R.J. (2003) *Global Change and Indicators of Social Development*. Is available: http://www.sp2.upenn.edu/~restes/Estes%20Papers/Global%20Change%20Indicators_2003.pdf (см. 23.11.2009).
- EU Regulation no 1059/2003. Is available: http://eur-lex.europa.eu/smartapi/cgi/sga_doc?smartapi!celexplus!prod!DocNumber&lg=en&type doc=Regulation&an doc=2003&nu doc=1059 (см. 26.11.2009).
- EU Regulation No 105/2007. Is available: http://eur-lex.europa.eu/smartapi/cgi/sga_doc?smartapi!celexplus!prod!DocNumber&lg=en&type doc=Decision&an doc=2007&nu doc=1578 (см. 26.11.2009).
- EU Regulation No 176/2008. Is available: <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2008:061:0001:0005:EN:PDF> (см. 26.11.2009).
- Furceri D. (2005) β and σ -convergence: A Mathematical Relation of Causality. *Economics Letters*, Vol. 89, Issue 2, November, pp. 212–215.
- Hagerty M.R., Cummins R.A., Ferriss A.L., Land K.M., Peterson A.C., Sharpe M., Sirgy A., Joseph M., Vogel J. (2001) Quality of Life Indexes for National Policy: Review and Agenda for Research. *Social Indicators Research*, Vol. 55, No. 1, pp. 1–96.
- Islam N. (2003) What Have We Learnt From the Convergency Debate? *Journal of Economic Surveys*, Vol. 17, No. 3, pp. 18–39.

- Jungmittag A. (2002) *Innovation Dynamics in the EU: Convergence or Divergence? A Cross-Country Panel Data Analysis*. EIIW Working Paper, June.
- Miringoff's Index of Social Health, ISH – International Institute for Sustainable Development. (accessed by: December 18, 2009). *2003 Index of Social Health. Monitoring the Social Well-Being of the Nation*. Fordham Institute for Innovation in Social Policy http://www.fordham.edu/images/Graduate_Schools/GSSS/2003%20Index%20of%20Social%20Health.doc (см. 26.11.2009).
- Osberg L., Sharpe A. (2001) *The Index of Economic Well-being: An Overview*. Revised version of a paper presented at the National Conference on Sustainable Development Indicators organized by the National Round Table on the Environment and the Economy, March 27, Westin Hotel, Ottawa, Ontario. Is available: <http://www.csls.ca/iwb/iwb2002-p.pdf> (см. 25.11.2009).
- Sala-i-Martin X. (1996a) Regional Cohesion: Evidence and Theories of Regional Growth and Convergence. *European Economic Review*, Vol. 40, pp. 61–84.
- Sala-i-Martin X. (1996b) The Classical Approach to Convergence Analysis. *Economic Journal of Royal Economic Society*, Vol. 106(437), July, pp. 1019–1036.
- Айвазян С.А. (2001) *Межстрановой анализ интегральных категорий качества жизни населения (эконометрический подход)*. Москва: ЦЭМИ РАН.
- Айвазян С.А. (2002) Анализ синтетических категорий качества жизни населения субъектов Российской Федерации: их измерение, динамика, основные тенденции. *Уровень жизни населения и регионов России*, № 11, стр. 17–32.
- Айвазян С.А. (2003) Эмпирический анализ синтетических категорий качества жизни населения. *Экономика и математические методы*. Том 39, № 2, 3. Москва: НАУКА.
- Айвазян С.А. (2005) *Разработка и анализ интегральных индикаторов качества жизни населения Самарской области*. Москва: ЦЭМИ РАН.
- Бородкин Ф.М., Айвазян С.А. (2006) *Социальные индикаторы*. Москва: Юнити-Дана.
- Гэлбрейт Дж. (1969) *Новое индустриальное общество*. Москва.
- Гэлбрейт Дж. (1976) *Экономические теории и цели общества*. Москва.
- Кейнс Дж.М. (1999) *Общая теория занятости, процента и денег*. Москва: Гелиос АРВ.
- Литвинов В.А. (1999) Межрегиональная дифференциация и региональная асимметрия денежных доходов и уровня жизни населения. *Уровень жизни населения регионов России*, № 1, стр. 3–26.
- Маршалл А. (1993) *Принципы экономической науки*. Москва.
- Маршалл А. (2007) *Основы экономической науки*. Москва: Эксмо.
- Ойкен В. (1995) *Основные принципы экономической политики*. Москва: Прогресс.
- Смит А. (1993) *Исследование о природе и причинах богатства народов*. Москва.
- Эрхард Л. (2001) *Благосостояние для всех*. Москва: Дело.

Summary

Olga Lavrinenko

The Tendencies of Formation of the Living Standard of Population of Central and Eastern Europe

In the article the tendencies of modelling the living standard of the population in NUTS2 regions – Poland, Latvia, Lithuania, Estonia, the Czech Republic, Hungary, Romania, and Slovakia – are analysed according to results of the integral indicator construction. The analysis is made in the context of dynamics of territorial disproportions during the period from 2000 till 2007. The period is defined by the interest towards the influence of transition of post-communistic countries from planned economics to market economics, towards the influence of their entrance into the EU on the living standard of the population of NUTS2 regions of these countries. The list of explored countries is determined by the presence of Eurostat statistics for the mentioned period for NUTS2 level regions. Having analysed the constructed integral indicator of the living standard of the population by NUTS2 regions Poland, Latvia, Lithuania, Estonia, the Czech Republic, Hungary, Romania, it has been stated that the general tendency of alterations in the living standard is its increase, but there can be deviations (even significant) by regions. Regions with low values of the living standard increase their living standard in the faster rate, but regions with the higher living standard increase it in the lower rate. Polarisation of the studied regions by the living standard of has been decreased.

Kopsavilkums

Olga Lavriņenko

Centrālaustriemeiropas iedzīvotāju dzīves līmeņa veidošanas tendences

Šajā rakstā tiek analizētas tendences NUTS2 reģionu Polijas, Latvijas, Lietuvas, Igaunijas, Čehijas, Ungārijas, Rumānijas, Slovākijas iedzīvotāju dzīves līmeņa veidošanā pēc integrālā indikatora konstruēšanas rezultātiem. Tiek veikta teritoriālo disproporciju analīze iepriekš minēto NUTS2 reģionu iedzīvotāju dzīves līmenī periodā no 2000. līdz 2007. gadam. Pētīšanas periodu noteica interese par post komunistisko valstu pārejas no plānveida uz tirgus ekonomiku un šo valstu iekļaušanas ES ietekmi uz viņu NUTS2 reģionu iedzīvotāju dzīves līmeni. Pētīto valstu sarakstu noteica Eiropas Komisijas statistikas esamība norādītajā periodā NUTS2 līmeņa reģioniem. Izanalizējot Polijas, Latvijas, Lietuvas, Igaunijas, Čehijas, Ungārijas, Rumānijas iedzīvotāju dzīves līmeņa konstruētu integrētu dzīves līmeņa indikatoru NUTS2 reģionos, noteikts, ka dzīves līmeņa izmaiņām ir kopēja paaugstināšanās tendence, bet reģionos ir arī novirzes (pat nozīmīgās). Reģionos ar zemiem dzīves līmeņa rādītājiem dzīves līmenis aug ātrākos tempos, bet reģionos ar augstāku dzīves līmeni – lēnākos. Pētāmo reģionu polarizācija pēc dzīves līmeņa nedaudz mazinājusies.

**Априорный набор первичных статистических показателей уровня жизни регионов Нутс 2
Болгарии, Эстонии, Латвии, Литвы, Чехии, Польши, Словакии, Румынии в период с 2000 по 2008 годы**

Интегральная характеристика высшего (1-го) уровня	Интегральные характеристики 2-го уровня	Частные (интегральные) критерии и расчетно-аналитические статистические показатели 3-го уровня	4-й уровень (базовый). Исходные статистические показатели базового уровня: абсолютные и относительные
Название интегрального показателя	Название интегрального аспекта	Название свойства интегрального аспекта	Название первичного статистического показателя
1	2	3	4
Ур.ж.	1. Демографический	1.1. Рождаемость 1.2. Смертность	1.1.1. Коэффициент рождаемости на 1000 жителей 1.2.1. Коэффициент смертности на 1000 жителей 1.2.2. Смертность от цереброваскулярных заболеваний (количество смертей на 100 000 населения) 1.2.3. Смертность от инфекционных и паразитарных заболеваний (количество смертей на 100 000 населения) 1.2.4. Смертность от рака (неоплазмы) (количество смертей на 100 000 населения) 1.2.5. Смертность от умственных и поведенческих расстройств (количество смертей на 100 000 населения) 1.2.6. Смертность от болезней нервной системы и органов восприятия (количество смертей на 100 000 населения) 1.2.7. Смертность от болезней циркуляции (количество смертей на 100 000 населения)

Продолжение таблицы см. на с. 120

1	2	3	4
			1.2.8. Смертность от эндокринных, пищевых и болезней нарушения обмена веществ (количество смертей на 100 000 населения)
			1.2.9. Смертность от болезней дыхательной системы (количество смертей на 100 000 населения)
			1.2.10. Смертность от хронических болезней печени (количество смертей на 100 000 населения)
			1.2.11. Смертность от болезней мочеполовой системы (количество смертей на 100 000 населения)
			1.2.12. Смертность от болезней почек (количество смертей на 100 000 населения)
			1.2.13. Смертность от несчастных случаев (количество смертей на 100 000 населения)
			1.2.14. Смертность от отравлений (количество смертей на 100 000 населения)
			1.2.15. Смертность детей до 1 года (количество смертей на 100 000 населения)
	1.3. Обученность		1.3.1. Учащиеся в возрасте 17 лет среди населения 17-летних (% от 17-летнего населения)
			1.3.2. Участвующие в образовании, длинную в жизнь (доля от занятых старше 15 лет)
			1.3.3. Ученики и Студенты в высшем образовании (ISCED 3-4) – как % населения в возрасте 15–24 лет
			1.3.4. Ученики в начальном и среднем образовании (ISCED 1-2) – как % общего числа населения
			1.3.5. Учащиеся и студенты уровня образования (ISCED 0-6) – процент от всего населения
			1.3.6. Доля населения старше 15 лет с высшим образованием уровня ISCED 3-4 на 100 тыс. населения

Продолжение таблицы см. на с. 121

		1.3.7. Доля населения старше 15 лет с высшим образованием уровня ISCED 0-2 на 100 тыс. населения
2. Экономический	2.1. Доходы	2.1.1. Доход домашних хозяйств: баланс первичного дохода по паритету покупательной способности на жителя
		2.1.2. Доход домашних хозяйств: располагаемый доход по паритету покупательной способности на жителя
		2.1.3. ВВП в текущих рыночных ценах по ППС на жителя
	2.2. Занятость, безработица	2.2.1. Занятость (доля среди населения от 15 до 64 лет)
		2.2.2. Занятость в здравоохранении и социальной сфере (% от всего занятого населения)
		2.2.3. Занятость в сельском хозяйстве (доля от занятых старше 15 лет)
		2.2.4. Занятость в индустрии (доля от занятых старше 15 лет)
		2.2.5. Занятость в сервисе (доля от занятых старше 15 лет)
		2.2.6. Самозанятые (доля в занятом населении старше 15 лет)
		2.2.7. Занятость в сфере образования (% от экономически активной популяции)
		2.2.8. Безработица (% от экономически активной популяции)
		2.2.9. Экономически активное население (доля среди населения старше 15 лет)
	2.3. Инновационный потенциал экономики	2.3.1. Заявленные патенты (количество на миллион жителей)
		2.3.2. Процент занятых в секторе высоких технологий от общей занятости
		2.3.3. Занятые в науке и технологии (% от экономически активной популяции)
		2.3.4. Население с высшим образованием уровня 5–6 (количество на 100 000 населения)
		2.3.5. Занятость в сфере R&D (% от экономически активной популяции)
		2.3.6. Полные внутренние расходы на R&D (Миллионов стандартов покупательной способности на 100 000 населения)

Продолжение таблицы

3. Социальный	3.1. Инфраструктура	3.1.1. Количество докторов на 100 000 населения
		3.1.2. Транспортные средства всех видов (количество на человека)
		3.1.3. Прибытие резидентов рейсами самолетов (количество на душу населения)
		3.1.4. Длина железных дорог (км. на 1 кв. км. территории)
	3.2. Безопасность	3.2.1. Число смертельных случаев в дорожных авариях (количество смертей на миллион жителей)
		3.2.2. Смертность от убийств и нападений (количество случаев на 100 000 населения)
		3.2.3. Events of undetermined intent (События неопределенного намерения) – пропали без вести (количество случаев на 100 000 населения)
		3.2.4. Смертность от самоубийств (количество случаев на 100 000 населения)
	3.3. Свободное время	3.3.1. Занятость на неполный рабочий день (доля в занятом населении старше 15 лет)
		3.3.2. Рабочее время (среднее число еженедельных часов работы на основной работе (полный рабочий день))

Источник: региональная статистика Евростата (http://epp.eurostat.ec.europa.eu/portal/page/portal/statistics/search_database).

ZINĀTNISKĀ DZĪVE

Vera Boroņenko

ZIEDI UZ KLINTĪM, ĀDAMS SMITS UN EXCELLENCE PIEREDZE NORVĒĢIJĀ

Man palaimējās iegūt pētniecisko un zinātnisko pieredzi, kā arī paplašināt savu redzesloku un satikt simpātiskus, interesantus un pieredzējušus cilvēkus Oslo Universitātes Sociālo zinātņu fakultātes Ekonomikas nodaļas ESOP centrā (*Centre of Equality, Social Organization, and Performance*). Šie braucieni bija iespējami pateicoties divpusējā Eiropas Ekonomikas zonas un Norvēģijas valdības finanšu instrumenta vairākkārtējam finansiālam atbalstam, kā arī Daugavpils Universitātes Sociālo zinātņu fakultātes dekāna, profesora V. Meņšikova un Daugavpils Universitātes Sociālo zinātņu fakultātes Sociālo pētījumu institūta direktora, profesora V. Volkova pozitīvām rekomendācijām, kā arī pateicoties ESOP administrācijas, tieši Ingrida Krueger un Johannes Elgvin, viesmīlībai un atvērtībai un manas ģimenes atbalstam.

*Viena no daudzajām Oslo Universitātes ēkām – Eilert Sundts House,
kur atrodas ESOP centrs*

Kā sagatavošanās šiem braucieniem noderēja mācību nedēļa *Oslo Summer School for Comparative Social Sciences* 2008. gada vasarā, kas sīkāk aprakstīta žurnāla “Sociālo zinātņu vēstnesis” 2008. gada izdevumā Nr. 1. Šo mācību laikā autore ieguva ne tikai noderīgas zināšanas attiecībā uz pētījumu dizainu, bet arī pirmo reizi iepazinās ar ESOP centru, pēc tam saņemot ESOP centra administrācijas ielūgumu piedalīties pētnieciskajā darbā.

Pirmās vizītes laikā ESOP centrā it īpaši palika atmiņā un ļoti patika tradīcija katru pirmdienu organizēt tā saucamo ESOP-lanču – viena centra darbinieka (vai nu uzaicināta pētnieka) kaut kāda pētījuma vai kaut kādas zinātniskās tēmas prezentāciju pusneformālos apstākļos kolēģu vidū, kas nemainīgi norit pirmdienās plkst. 12.00 vienā un tajā pašā centra auditorijā, blakus virtuvei, kur atrodas viss, lai uzvāritu tēju vai kafiju, sasildītu sviestmaizi vai picu. Grūti pārvērtēt šī pasākuma nozīmi: tā ir lieliska iespēja uzzināt, ar kādiem zinātniskiem meklējumiem nodarbojas tuvie kolēģi, un patrenēt savu zinātnisko pētījumu prezentācijas un diskutēšanas iemaņas un rezultātu aprobāciju, kā arī ir iespēja vienkārši satikties un saskarties ar kolēģiem un viespētniekiem darba nedēļas sākumā.

Otrs spēcīgs, kaut arī gaidāms, iespaids bija lieliskais ESOP centra tehniskais nodrošinājums. Spriežot pēc tā, ka mani nodrošināja ar atsevišķu kabinetu, ar pilnībā aprīkotu pētnieka darba vietu, un tādi iebraukuši pētnieki tajā momentā centrā bija vairāki, varēja secināt, ka ārvalstu pētnieku pieņemšana uz stažēšanos šeit ir ierasta un sistemātiska lieta. Jāakcentē šādu kontaktu neapšaubama nozīme attiecībā uz pētnieku – viesi, kā arī paša centra darbinieku izaugsmi un attīstību.

Atgriežoties pie jautājuma par tehnisko nodrošinājumu, var rezumēt, ka tas ir tādā līmenī, kas nerada traucējumus radošam zinātniskam procesam, – sākot no papīra, printera krāsas vai atskaišu sašūšanas piederumiem. Tam visam ir brīva pieeja speciāli ierīkotā telpā. Var piebilst, ka krīzes ziemā 2008.–2009. gadā, kad gaisa temperatūra mūsu dzimtajā universitātē bija tik zema, ka tas traucēja spējai sakoncentrēties, ESOP centrā bija silti un komfortabli, neskatoties uz daudz aukstāku, nekā Latvijā, ziemu.

Un trešais spēcīgais iespaids no pirmās darba vizītes ESOP centrā bija lietišķā darbinieku kultūra. Tie, kas dotajā momentā nebija komandējumos un atradās centrā, darba dienas laikā strādāja katrs tieši savā kabinetā, reti klusām sarunājās virtuvē pie kafijas tases un pusdienu laikā. Spriežot pēc viņu laimīgām sejmām, viņu personīgā dzīve bija veiksmīga, bet tā ritēja un tika apspriesta ārpus darbavietas. Manuprāt, tas ir pietiekami svarīgs produktivitātes un profesionālās attīstības faktors gan attiecībā uz pašiem darbiniekiem, gan uz centru kopumā.

Otrā darba vizīte notika pēc trīs mēnešiem. Pa šo laiku ESOP centrā mainījās administrācija, taču mani tur gaidīja un es iepazinos arī ar jauno ESOP centra administratoru. Arī šīs vizītes laikā man tika piedāvāti lieliski darba apstākļi – telpa, datortehnika ar internetu, ofisa tehnika, bibliotēka, iespēja novērot un iesaistīties ESOP centra ikdienas darbībā.

Tāpat kā iepriekšējā reizē, mana vizīte sākās ar piedalīšanos tradicionālajā “ESOP-lančā”. Šoreiz prezentācijas un diskusijas tēma bija “*Wage Dynamics in Distressed Firms*”. Vizītes laikā es arī piedalījos divos PhD semināros, kuru tēmas bija: “*No Child Left Behind: Universal Child Care and Children’s Long-Run Outcomes*” un “*Norwegian Industry’s perspectives on the recession, the financial crisis and politics*”. Pirmā tēma interesēja mani kā pētnieci un māti, taču otrā bija saistīta ar mana promocijas darba tēmu, tāpēc izraisīja īpašu profesionālo interesi un bija ļoti lietderīga. Es arī turpināju pirmajā vizītē uzsāktu pētījumu “*Comparative Study of R&D Capability in Science and Education Sector: the Cases of Norway and Latvia*”, kura galvenie uzdevumi ir: 1) novērtēt R&D kapacitāti zinātnes un izglītības sektorā Norvēģijā un Latvijā; 2) interpretēt starpības starp R&D kapacitāti zinātnes un izglītības sektorā

Norvēģijā un Latvijā; 3) atrast faktoros, kas ietekmē R&D kapacitāti zinātnes un izglītības sektorā capability in science and education sector in Norway and Latvia.

Norvēģijas un Latvijas statistisko datu salīdzinošā analīze parādīja, ka Norvēģijā ik gadu aizstāvēto doktora darbu ir aptuveni 8 reizes vairāk nekā Latvijā, kaut arī Norvēģijas iedzīvotāju skaits ir divas reizes lielāks. Pētījuma priekšmeta loģiskā analīze ļāva man izvirzīt šādu hipotēzi: zema R&D Latvijas zinātnes un izglītības kapacitāte var būt izskaidrojama ne tikai ar Latvijas vāju ekonomisko attīstību salīdzinājumā ar Norvēģiju, taču arī ar vēsturisko pētniecības prakses prombūtni izglītības procesā, kas rezultātā cilvēkiem ir raksturīga zema kognitīvā iniciatīva profesionālajā jomā un dzīvē kopumā.

Savas otrās vizītes laikā es satikos arī ar žurnāla “Sociālo zinātņu vēstnesis” redaklējijas locekli Odne Oslandu (*Aadne Aasland*), kas strādā Norvēģijas pilsētas un reģionālo pētījumu institūtā (*NIBR, Norwegian Institute for Urban and Regional Research*), ar kuru tika apspriesti Norvēģijas kolēģu rakstu publicēšanas plāni SPI žurnālā “Sociālo zinātņu vēstnesis”, kā arī iespējas sadarboties projektā “Augstskolu pētnieciskais potenciāls reģionālās attīstības veicināšanai”, kur DU Sociālo pētījumu institūts tiek iesaistīts kā partneris. Šis projekts tika izstrādāts kopā ar NIBR un ieguva divpusējā Eiropas Ekonomikas zonas un Norvēģijas valdības finanšu instrumenta finansējumu. Es iepazinos arī ar NIBR kolektīvu un aktuālākiem darbības virzieniem un saņēmu no Odne Oslanda papildus noderīgu informāciju par Norvēģijas augstākās izglītības un zinātnes sistēmu, sava salīdzinošā pētījuma turpināšanai.

Visbeidzot, 2009. gada augustā man palaimējās piedalīties starpdisciplinārajā konferencē “*Adam Smith on the Conditions of a Moral Society*”, kas tika veltīta Ādama Smita morālo jūtu teorijas 250. dzimšanas dienai, ko organizēja Oslo Universitātes četras pētnieciskās struktūras: ESOP centrs, CSMN (*Centre for the Study of Mind in Nature*), SOSGEO and SiV, STV. Kā atzīmēja savā apsveikuma runā CSMN pārstāve Christel Fricke, Ādama Smita morālo jūtu teorija kā nekad ir aktuāla šobrīd, pēc divām ar pusi simtgadēm pēc tās radīšanas, laikmetā, kad cilvēce aizvien biežāk tiek aicināta uzņemties morālu atbildību par notiekošo pasaulē, kad rodas nepieciešamība no jauna pārlasīt izcilo zinātnes klasiķi.

Vindern konferenču centrs

Konference notika Vindern konferenču centrā, kas atrodas Oslo pētnieciskajā parkā un ir īpaši piemērota zinātniskajiem pasākumiem, diskusijām, semināriem un konferencēm. Ādama Smita konference izcēlās ar ziņojumu un diskusiju dziļumu un dalībnieku nelielo skaitu, var pat teikt – ar dalībnieku izraudzīšanos, kuri tika pieaicināti no ASV, Lielbritānijas, Čīles un Dānijas, kā arī daži organizatoru – Oslo Universitātes pētniecisko centru – pārstāvji. Dalībnieki pārstāvēja dažādas sociālās zinātnes – filozofiju, socioloģiju un ekonomiku. Konferences dalībnieku uzstāšanos, kuras ietvera viņu personīgo Ādama Smita morālo jūtu teorijas izpratni un pielietojamību saistībā ar viņu pašreizējo pētniecisko pieredzi un praksi, ar viņu zinātniskajiem uzskatiem un mūsdienu reālijām, turpinājumā bija tādas aktīvas un saturīgas diskusijas, kuras es ļoti reti novēroju Latvijas zinātnieku un pētnieku vidū. Acīmredzot, Norvēģijas izglītības sistēmā – un šo pieņēmumu apstiprināja vēlāk personīgā sarunā Christel Fricke – diskutēšanas kultūra un iemaņas tiek sistemātiski apgūtas sākot no skolas gadiem.

Konferences darba moments: Sam Fleischacker (Chicago) uzstāšanās

Pārtraukumā starp konferences diskusijām

Runājot par ziņojumu tematiku, jāatzīmē, ka apspriežamo jautājumu spektrs bija pietiekami plašs, neskatoties uz vienotu atskaites punktu – Ādama Smita morālo jūtu teoriju. Man visinteresantākās un tuvākās tēmas bija tās, kuras ir saistītas ar šīs teorijas socioloģiskiem un ekonomiskiem aspektiem. Katram, kas lasīja “Morālo jūtu teoriju” un vēl populārāku Ādama Smita sacerējumu “Tautu bagātība”, ir jābūt saprotamam, ka to uzrakstīja viens un tas pats cilvēks. “Morālo jūtu teorijā” Ā. Smits analizē cilvēku altruistisko pusi, bet “Tautu bagātībā” – egoistisko pusi. Ņemot vērā to, ka mēs visi esam vienlaicīgi altruistiski un egoistiski, tad, apzinot Ā. Smita mantojumu, mums jāņem vērā abi darbi, jo tajos ir izpētītas viena priekšmeta divas puses.

Interesanti, ka konferences dalībnieki pilnīgi pamatoti Ā. Smita personā redzēja sociālās zinātnes dažādu virzienu klasiķi. Ā. Smits tika uztverts vispirms kā realistisks, empīrisks filozofs, kurš visaugstāk lika cilvēka praktisko pieredzi, viņa pārdzīvojumus un motīvus. Lasot Ā. Smitu, noteikti rodas sajūta, ka “to viņš uzrakstīja par mani”. Domāju, ka tādas nozīmīgas Ā. Smita morālo jūtu teorijas jubilejā Sociālo zinātņu fakultātes pasniedzējiem būtu lietderīgi ņemt piemēru no norvēģu kolēģiem un studentu – sociologu, ekonomistu, sociālo psihologu – vidū organizēt seminārus, kas būtu veltīti Ā. Smita klasiskās teorijas mūsdienu lasījumam.

...Zem lidmašīnas spārniem palika zeme ar klintīm, uz kurām apbrīnojamā veidā pamanās izaugt ziedi, vēlreiz cilvēkiem atgādinot par to, ka ir jāatrod un jāizmanto katrs, no pirmā acu uzmetiena nepamanāms, bet tāds auglīgs, resurss. Vai tad Latvijā maz tādu resursu, kuri ir spējīgi pārvērsties uzplaukuma avotā tam, kurš atrod un izmanto tos, nevienam nenodarot ļaunumu?..

Vera Boronenko

FLOWERS GROWING ON THE ROCKS, ADAM SMITH AND AN EXCELLENT EXPERIENCE IN NORWAY

It has been my good fortune to get experience in research and scientific work, as well as to expand my outlook and meet nice, interesting, and intelligent people in ESOP Centre (Centre of Equality, Social Organization, and Performance) at the Department of Economics affiliated to the Faculty of Social Sciences at Oslo University. These business trips have been repeatedly supported by the financial instrument of European Economic Zone and the mutual financial instrument of the government of Norway; in addition they have been supported by positive recommendations given by professor V. Menshikov, dean of the Faculty of Social Sciences at Daugavpils University, and by professor V. Volkov, director of the Institute of Social Investigations affiliated to the Faculty of Social Sciences at Daugavpils University; and, of course, they would be impossible without encouragement of my family and hospitable and open administration of ESOP Centre represented by Ingrida Krueger and Johannes Elgvin.

*One of the numerous buildings of Oslo University – Eilert Sundts House,
the place where ESOP Centre is located*

The week-long studies in Oslo Summer School for Comparative Social Sciences, which took place in 2008 and are described in the first number of the scientific issue “Social Sciences Bulletin” published by the Institute of Social Investigations at the Faculty of Social Sciences in 2008, can be considered as the prearrangement for the further visits. During the studies, I got useful information on the design of investigations, familiarized myself with ESOP Centre for the first time, and received an invitation from the Centre administration to engage in the research work.

As far as I remember, during the first visit to ESOP Centre I especially enjoyed the tradition to have the so-called “ESOP-lunch” – each member of the Centre presented some research or some scientific issue, which were discussed by the colleagues in nearly

informal atmosphere – which always took place on Mondays at 12 o'clock in the same room close to the kitchen, which had all the necessary equipment to make tea or coffee, to warm up a sandwich or a pizza. It is impossible to overestimate the significance of this event: it is not only a wonderful opportunity to find out what researches are being carried out by one's colleagues, but also a possibility to practice one's presentation skills and to appraise the results of one's research; moreover, it is a good opportunity to meet and talk to one's colleagues in the beginning of a new working week.

The second strong, though rather expected, impression was great technical equipment of the ESOP Centre. When I was offered a separate room, which had a fully equipped workplace, in spite of the fact that there were several guest researchers, I made a conclusion that receiving guest researchers for traineeship was a usual and systematic procedure in the Centre. Indeed, it is difficult to overestimate the significance of such contacts for the development and growth of both guest researchers and the Centre. Going back to the technical equipment, I would like to say that it is kept on so high level that it does not obstruct creative scientific process; no matter what you need – printing paper, or printing colour, or accessories for binding reports – you can find all necessary utensils without any problems in a special room. It can be also mentioned that in the crisis winter 2008–2009, when the temperature at Daugavpils University was so low that it was not possible to concentrate, in Norway it was very warm and comfortable, in spite of much colder weather than in Latvia.

And the third strong impression left from the first working visit to ESOP Centre was the business culture of employees. The ones, who were not on some business trips and were present in the Centre, during all the working day, were indeed working in their separate rooms, having short talks in low voices during lunch or tea breaks. According to their happy faces, their private life was successful, but it took place and was discussed outside the Centre. In my opinion, it is by no means insignificant factor of productiveness and professional development of both employees and the Centre.

The second working visit took place three months later. During these three months, the Centre changed its administration; nonetheless I was expected and I was introduced to the new administration of the ESOP Centre. This time, I was also offered great working conditions – a room, a computer with the Internet, office equipment, the library, as well as the opportunity to observe and engage in the everyday Centre activities.

The same as the last time, my visit began with participation in traditional “ESOP-lunch”. This time the topic for presentation and discussion was “Wage Dynamics in Distressed Firms”. During this visit I also participated in two PhD seminars on the following issues: “No Child Left Behind: Universal Child Care and Children's Long-Run Outcomes” and “Norwegian Industry's Perspectives on the Recession, the Financial Crisis and Politics”. If in the first issue I was interested as a researcher and a mother, the second was related to my PhD dissertation: it aroused my professional interest and was very useful. I also continued the research “Comparative Study of R&D Capability in Science and Education Sector: the Cases of Norway and Latvia”, which I began during my first visit. The main tasks of the research are as follows: 1) to evaluate R&D capability in science and education sector in Norway and Latvia; 2) to interpret the differences between R&D capability in science and education sector

in Norway and Latvia; 3) to find the determinants which influence R&D capability in science and education sector in Norway and Latvia.

The comparative analysis of the statistical data on Norway and Latvia showed that Norway has 8 times as many defended PhD Dissertations per year as Latvia, though the population of Norway is only twice as large as the one of Latvia. The logical analysis of the research subject allowed to make the following hypothesis: low R&D capability of Latvian science and education sector can be explained not only by poor economic development of Latvia in comparison with Norway, but also by historical absence of research practices in education process, and as the result low cognitive initiatives of people in professional careers and social life as a whole.

During my second visit, I met Aadne Aasland, member of the editorial board of the bulletin “Newsletters of Social Sciences”, who worked at NIBR (Norwegian Institute for Urban and Regional Research). We discussed the plans of Norwegian colleagues to publish their articles in the bulletin issued by the Institute of Social Investigations at Daugavpils University, as well as the potential participation in the project “Scientific Potential of High Schools for the Encouragement of Regional Development”, in which the Institute of Social Investigations at Daugavpils University was involved as a partner. This project was elaborated in collaboration with NIBR and was supported by the financial instrument of European Economic zone and the mutual financial instrument of the government of Norway. I also got acquainted with NIBR staff and the directions of their current activities; moreover Aadne Aasland gave additional useful information on the system of the higher education and science in Norway necessary to continue my comparative research.

Finally, in August 2009, I had an opportunity to participate at the interdisciplinary conference “Adam Smith on the Conditions of a Moral Society” dedicated to the 250th anniversary of Adam Smith’s theory on moral feelings, which was organised by four research structures of Oslo University: ESOP Centre, CSMN (Centre for the Study of Mind in Nature), SOSGEO and SiV, STV. As Christel Fricke, representative of SCMN, mentioned in her speech of welcome, the theory of moral feelings nowadays is topical more than ever. It is two and a half centuries after its creation, when people more and more often appeal to the moral responsibility for what is taking place in the world, and when there appeared a necessity to re-read the great classic of science.

Vindern Conference Centre

The conference took place in Vindern Conference Centre, which is situated in the Oslo research park, and was particularly marked by deep content of the reports and the discussions. There were not many participants, but all of them were specially selected for the event. Some of them were invited from Great Britain, the USA, Chile and Denmark, as well as some representatives of organisers: research centres of Oslo University. The participants represented various social sciences: philosophy, sociology and economics. The speeches of the participants, which according to their content were the participants' personal interpretations of A. Smith's theory on moral feelings in addition to their research experience, their scientific outlook and the current realia, were followed by extremely active and informative discussions I had nearly never seen among Latvian scientists and researchers. Most probably, Norwegian system of education (and this suggestion was later approved by Christel Fricke in a private conversation) steadily teaches the discussion skills and culture starting from school.

Working moment of the conference: The speech of Sam Fleischacker (Chicago)

During the breaks

As to the topics of the reports, the range of the discussed issues was rather wide, in spite of the single starting point – A. Smith’s theory on moral feelings. The most interesting and close topics for me were the ones related to sociological and economic aspects of this theory. Every person, who has read the “Theory on Moral Feelings” and even more famous A. Smith’s essay the “Wealth of Nations”, has to understand that they were written by the same person. In the “Theory on Moral Feelings”, A. Smith analyses the sympathetic side of people, meanwhile in the “Wealth of Nations” – selfish one. Since we all are sympathetic and selfish at the same time, while studying A. Smith’s inheritance, we have to keep in mind both works, because they study two sides of the same subject.

It has to be mentioned that the participants of the conference were rather reasonable in viewing A. Smith as a classic of various directions of social science. A. Smith was generally considered as a realistic, empirical philosopher, who placed practical experiences, feelings and motives of a person at the head. While reading A. Smith’s works, certainly there is a feeling that “he was writing that about me”. I think that this year, when A. Smith’s theory has so significant anniversary, all lecturers at Faculties of Social Sciences have to follow the example of the Norwegian colleagues and hold seminars devoted to the modern interpretation of the classic A. Smith’s theory among students of different specialties: sociologists, economists, social psychologists.

...The plane is taking me away from Norway, leaving under its wings the land with rocks, which in a most amazing manner have flowers and plants growing on them. Definitely, they remind people that it is important to find and to use each maybe not so evident, but so fruitful resource. Does Latvia really have the lack of the same resources, which can become the source of prosperity to those who can find and use them without harming anyone?..

AUTORI

- Vera Boronenko Dr. oec., Daugavpils Universitātes Sociālo pētījumu institūta Ekonomisko un socioloģisko pētījumu laboratorijas vadītāja, Latvija
vera.boronenko@du.lv
- Jelena Jakovļeva Dr. Psych., Baltijas psiholoģijas un menedžmenta augstskolas docente, Latvija
likir@inbox.lv
- Olga Lavriņenko Mg. oec., Mg. paed., Daugavpils Universitātes Sociālo zinātņu fakultātes Sociālo pētījumu institūta pētniece, Latvija
olga.lavrinenko@du.lv
- Margarita Mihailova Mg. psych., Daugavpils Universitātes Sociālo zinātņu fakultātes Sociālo pētījumu institūta vecākā statistiķe, Latvija
margarita.mihailova@du.lv
- Ivans Jānis Mihailovs Mg. iur., Mg. art., Izglītības kvalitātes valsts dienesta juriskonults, Rīgas Stradiņa universitātes Komunikācijas fakultātes Komunikācijas studiju katedras docents, Latvija
ivans.mihailovs@inbox.lv
- Sławomirs Partickis Dr. hab. sc. soc., profesors, Lubļinas Jāna Pāveta II Katoliskās universitātes Sociālo mikrostruktūru un mūsdienu socioloģisko teoriju katedras vadītājs, Polija
spartyck@kul.lublin.pl
- Aivars Stankevičs Mg. sc. ed., Izglītības kvalitātes valsts dienesta vadītājs, Latvija
aivarsstan@inbox.lv
- Marija Johanna Šoutena Dr. sc. soc., Beira Interior universitātes Sociālo zinātņu fakultātes Socioloģijas nodaļas asociēta profesore, Portugāle
schouten@sapo.pt
- Aivars Tabuns Dr. sc. soc, Latvijas Zinātņu akadēmijas korespondētājloceklis, Latvijas Universitātes Sociālo zinātņu fakultātes Socioloģijas nodaļas profesors, Latvija
aivars.tabuns@lu.lv
- Tālis Tisenkopfs Dr. sc. soc, Latvijas Zinātņu akadēmijas korespondētājloceklis, Latvijas Universitātes Sociālo zinātņu fakultātes Socioloģijas nodaļas profesors, Latvija
talis.tisenkopfs@lu.lv

AUTHORS

- Vera Boronenko** Dr. oec., research manager of the Laboratory of Economical and Sociological Investigations of the Institute of Social Investigations of the Faculty of Social Sciences of Daugavpils University, Latvia
vera.boronenko@du.lv
- Olga Lavrinenko** Mg. oec., Mg. paed., researcher of the Institute of Social Investigations of the Faculty of Social Sciences of Daugavpils university, Latvia
olga.lavrinenko@du.lv
- Margarita Mihailova** Mg. psych., statist of the Institute of Social Investigations of the Faculty of Social Sciences of Daugavpils university, Latvia
margarita.mihailova@du.lv
- Ivans Yanis Mihailovs** Mg. iur., Mg. art., lawyer of the State Service of Education Quality, assistant professor of the Communication Studies Department of the Faculty of Communication of Rigas Stradin University, Latvia
ivans.mihailovs@inbox.lv
- Sławomir Partycki** Dr hab. sc. soc., professor, head of the Department of Social Microstructures and Modern Sociological Theories of The John Paul II Catholic University of Lublin, Poland
spartyck@kul.lublin.pl
- Aivars Stankevichs** Mg. sc. ed., head of the State Service of Education Quality, Latvia
aivarsstan@inbox.lv
- Maria Johanna Schouten** Dr. sc. soc., associate professor of the Department of Sociology of the Faculty of Social Sciences of the University of Beira Interior, Portugal
schouten@sapo.pt
- Aivars Tabuns** Dr. sc. soc., correspondent member of Latvian Academy of Sciences, professor of the Department of Sociology of the Faculty of Social Sciences of Latvian University, Latvia
aivars.tabuns@lu.lv
- Talis Tisenkopfs** Dr. sc. soc., correspondent member of Latvian Academy of Sciences, professor of the Department of Sociology of the Faculty of Social Sciences of Latvian University, Latvia
talis.tisenkopfs@lu.lv
- Yelena Yakovleva** Dr. psych., assistant professor of Baltic Psychology and Management High School, Latvia
likir@inbox.lv

АВТОРЫ

- Вера Бороненко** Dr. oec., руководитель Лаборатории экономических и социологических исследований Института социальных исследований Факультета социальных наук Даугавпилсского университета, Латвия
vera.boronenko@du.lv
- Ольга Лавриненко** Mg. oec., Mg. paed., исследователь Института социальных исследований Факультета социальных наук Даугавпилсского университета, Латвия
olga.lavrinenko@du.lv
- Маргарита Михайлова** Mg. psych., старший статист Института социальных исследований Факультета социальных наук Даугавпилсского университета, Латвия
margarita.mihailova@du.lv
- Иванс Янис Михайловс** Mg. iur., Mg. art., юрисконсульт Государственной службы качества образования, доцент Кафедры коммуникации Факультета коммуникации Рижского университета им. П. Страдыня, Латвия
ivans.mihailovs@inbox.lv
- Славомир Партыцкий** Dr. hab. sc. soc., профессор, заведующий Кафедрой социальных микроструктур и современных социологических теорий Люблинского католического университета им. Папы Иоанна Павла II, Польша
spartyck@kul.lublin.pl
- Айварс Станкевич** Mg. sc. ed., руководитель Государственной службы качества образования, Латвия
aivarsstan@inbox.lv
- Айварс Табунс** Dr. sc. soc., член-корреспондент Латвийской Академии Наук, профессор Отделения социологии Факультета социальных наук Латвийского университета, Латвия
aivars.tabuns@lu.lv
- Талис Тисенкопфс** Dr. sc. soc., член-корреспондент Латвийской Академии Наук, профессор Отделения социологии Факультета социальных наук Латвийского университета, Латвия
talis.tisenkopfs@lu.lv
- Мария Йоханна Шоутен** Dr. sc. soc., профессор Центра социальных исследований Факультета социальных наук Университета Бейра Интериор, Португалия
schouten@sapo.pt
- Елена Яковлева** Dr. psych., доцент Балтийской высшей школы психологии и менеджмента, Латвия
likir@inbox.lv

AUTORU IEVĒRĪBAI

Žurnālā “Sociālo Zinātņu Vēstnesis” tiek publicēti oriģināli zinātniskie raksti sociālajās zinātnēs (socioloģijā, politikas zinātnē, ekonomikā, sociālajā psiholoģijā, tiesību zinātnē), kā arī zinātnisko pētījumu recenzijas, konferenču apskati, informācija par zinātnisko dzīvi. Redakcija rakstus pieņem angļu, latviešu un krievu valodā. Rakstu problemātika nav ierobežota.

Redakcijā raksts iesniedzams kopā ar atsauksmi, kuru gatavo nozares speciālists, kam ir zinātniskais grāds.

Žurnāla Redakcijas kolēģijā ir gan Daugavpils Universitātes Sociālo zinātņu fakultātes zinātnieki un docētāji, gan arī vadošie pētnieki no Portugāles, Polijas, Lietuvas, Norvēģijas, Zviedrijas, Krievijas un Baltkrievijas.

Redakcijā iesniegtie raksti tiek recenzēti. Atsauksmi par katru rakstu sniedz divi recenzenti, kā arī žurnāla redaktors. Redakcija ievēro autoru un recenzentu savstarpējo anonimitāti. Rakstu autoriem ir tiesības iepazīties ar recenzijām un kritiskām piezīmēm un, nepieciešamības gadījumā, koriģēt savus pētījumus, veikt tajos labojumus un grozījumus, par termiņu vienojoties ar redaktoru. Redakcijai ir tiesības veikt nepieciešamos stilistiskos labojumus, kā arī precizēt raksta zinātniskā aparāta noformējumu. Redakcijas izdarītie labojumi tiek saskaņoti ar autoru.

Raksti tiek vērtēti saskaņā ar pieņemtajiem zinātniskuma kritērijiem: pētījuma atbilstība mūsdienu teorētiskajam līmenim izvēlētajās problēmas izpētē; pietiekama empīriskā bāze, empīriskā materiāla oriģinalitāte; hipotēžu, atziņu un rekomendāciju oriģinalitāte un novitāte; pētāmās tēmas aktualitāte. Tiek vērtēta arī izklāsta loģika un saprotamība. Atlasot rakstus publicēšanai, priekšroka tiek dota fundamentālas ievirzes pētījumiem.

Redakcija honorārus nemaksā, manuskriptus un disketes (vai CD) atpakaļ neizsniedz.

Raksta manuskripta noformēšana

Raksti, kuru noformēšana neatbilst prasībām, netiks pieņemti publicēšanai.

Raksta apjoms: 0,75 – 1,5 autorloksnes (30000–60000 zīmju, atstarpes ieskaitot).

Raksta manuskripts iesniedzams datorizdrukā divos eksemplāros A4 formātā, pievienojot disketi (vai CD), vai pa elektronisko pastu. Teksts jāsaliek, izmantojot *Times New Roman* šriftu (*WinWord 2000/XP*); burtu lielums – 12 punkti, intervāls starp rindām – 1,5. Teksta attālums no kreisās malas – 3,5 cm, no labās malas – 2,5 cm, no apakšas un no augšas – 2,5 cm. Ja tiek izmantotas speciālās datorprogrammas, tad tās iesniedzamas kopā ar rakstu.

Raksta anotācija: raksta sākumā tūlīt pēc tā nosaukuma jāievieto informatīva anotācija (800–1500 zīmju). Anotācijā jānorāda raksta mērķis un uzdevumi, jāformulē pētījuma problēma, jāparāda novitāte un jāsniedz galvenie secinājumi. Atsevišķā rindkopā jānorāda atslēgas vārdi (termini, kas izsaka rakstā aplūkoto jautājumu būtību).

Raksta kopsavilkums: 2000–3000 zīmju. Rakstiem latviešu valodā kopsavilkums jāsa-gatavo angļu un (vai) krievu valodā; rakstiem angļu valodā jāpievieno kopsavilkums latviešu un (vai) krievu valodā; rakstiem krievu valodā jāpievieno kopsavilkums latviešu un (vai) angļu valodā.

Raksta valoda: literāra, terminoloģiski precīza. Ja autors gatavo rakstu svešvalodā, tad viņam pašam jā rūpējas par raksta teksta valodniecisko rediģēšanu, konsultējoties ar attiecīgās sociālo zinātņu nozares speciālistu – valodas nesēju. *Raksti, kuru valoda neatbilst pareizrakstības likumiem, netiks izskatīti un recenzēti.*

Raksta zinātniskais aparāts (atsauces un piezīmes, bibliogrāfija, tabulas, shēmas, diagrammas, grafiki utt.). Atsauces ievietošanas tekstā pēc šāda parauga: (Turner 1990); (Миллс 1998); (Bela 1997). Piezīmes un skaidrojumi ievietojami raksta beigās. Tabulas, grafiki, shēmas un diagrammas noformējami, norādot materiāla avotu, nepieciešamības gadījumā arī atzīmējot tabulu, grafiku, shēmu izveides (aprēķināšanas, datu summēšanas utt.) metodiku. Visiem tāda veida materiāliem jānorāda kārtas numurs un virsraksts.

Bibliogrāfija (rakstā izmantoto iespieddarbu saraksts) jāveido un jānoformē precīzi šādi:

Monogrāfijas (grāmatas un brošūras):

Turner J. H. (1974) *The Structure of Sociological Theory*. Homewood (Illinois): The Dorsey Press.

Миллс Ч. Р. (1998) *Социологическое воображение*. Москва: Стратегия.

Raksti krājumos:

Turner R. H. (1990) A Comparative Content Analysis of Biographies. In: Øyen, E., ed. *Comparative Methodology: Theory and Practice in International Social Research*. London, etc.: Sage Publications, pp. 134–150.

Raksti žurnālos:

Bela B. (1997) Identitātes daudzvalsība Zviedrijas latviešu dzīvesstāstos. *Latvijas Zinātņu Akadēmijas Vēstis*. A, 51, Nr.5/6; 112.–129. lpp.

Шмитт К. (1992) Понятие политического. В: *Вопросы социологии*, № 1, стр. 37–67.

Raksti laikrakstos:

Strazdiņš I. (1999) Matemātiķi pasaulē un Latvijā. *Zinātnes Vēstnesis*, 8. marts.

Materiāli no interneta:

Soms H. Vēstures informātika: Saturs, struktūra un datu bāze Latgales dati. Pieejams: <http://www.dpu.lv/LD/LDpublik.html> (skat. 20.10.2002).

Bibliogrāfija sakārtojama autoru uzvārdu vai iespieddarbu nosaukumu alfabēta (sākumā – latīņu alfabēta, nešķirojot pēc valodām; beigās – kiriliskā alfabēta) secībā.

NOTES FOR CONTRIBUTORS

“Social Sciences Bulletin” publishes original research papers on the problems of social sciences (sociology, political sciences, economics, social psychology, law), as well as review articles, information on conferences and scientific life. The Editorial Board accepts articles in English, Latvian, and Russian. The scope of problems of articles is not limited.

The articles are to be submitted together with the review, which should be prepared by the expert of appropriate social science branch.

In the Editorial Board of the magazine, there are both scientists of the Faculty of Social Sciences of Daugavpils University and researchers from Portugal, Poland, Lithuania, Norway, Sweden, Russia, and Belarus.

The articles submitted to the Editorial Board are reviewed by two reviewers and the editor. The Editorial Board observes mutual anonymity of the authors and the reviewers. The authors have a right to get acquainted with the reviews and the critical remarks (comments) and, if it is necessary, they may make some changes, coming to an agreement about the terms with the editor. The Editorial Board has a right to make necessary stylistic corrections, change the layout of the scientific paper to come to the uniformity of the layout. The corrections made by the Editorial Board will be agreed with the author.

The articles are evaluated according to the adopted scientific criteria: correspondence of the research to the present-day theoretical level in the domain of the chosen problem; sufficient empirical basis; originality of empirical material; originality of hypotheses, conclusions, and recommendations; topicality of the subject investigated. The logics and clearness of the exposition is evaluated as well. Preference is given to fundamental studies.

The Editorial Board does not pay royalties; manuscripts and diskettes (or CDs) are not given back.

Layout of Manuscripts

Articles, which do not have an appropriate layout, will not be accepted.

Volume of article: 30,000 – 60,000 characters with spaces.

Manuscript should be submitted in two Word-processed and fully formatted copies of A4 paper, attaching a diskette (CD), or by e-mail. Text should be composed using *Times New Roman* font (*WinWord 2000/XP*); font size – 12, line spacing – 1.5. Text should be aligned 3.5 cm – from the left side, 2.5 – from the right side, 2.5 cm – from the top and the bottom. If special computer programmes are used, then they should be submitted together with the article.

Annotation: in the beginning of the article (after the heading), the informative annotation (800–1,500 characters) is located. In the annotation, the purpose and tasks of the paper are underlined, the research problem is formulated, the novelty of research is marked and the main conclusions are represented. In the separate paragraph, the key words (terms, in which the essence of questions considered) should be given.

Summary: 2,000–3,000 characters. Articles in Latvian should contain a summary in English and (or) Russian; articles in English should be provided with a summary in Latvian and (or) Russian; articles in Russian should contain a summary in Latvian and (or) English.

Language of article: literal, terminologically precise. If author prepares an article in a foreign language, then he/she should take trouble about the linguistic correction of the written text consulting a specialist of the corresponding branch of social sciences – native speaker. *Articles, which have a wrong spelling, will not be accepted and reviewed.*

Layout of article (references and notes, bibliography, tables, schemes, diagrams, charts, etc.). References should be placed in a text according to the example: (Turner 1990); (Миллс 1998); (Bela 1997). Explanations and comments should be given in the endnotes. Tables, charts, schemes, diagrams, etc. should have indication of the source of the material and, if necessary, then the method of making the table, the chart, the scheme (calculations, data gathering, etc.) should be marked. These materials should have ordinal numbers and titles.

Bibliography should be compiled according to the given samples:

Monographs (books, brochures):

Turner J. H. (1974) *The Structure of Sociological Theory*. Homewood (Illinois): The Dorsey Press.

Миллс Ч. Р. (1998) *Социологическое воображение*. Москва: Стратегия.

Articles in collections:

Turner R. H. (1990) A Comparative Content Analysis of Biographies. In: Øyen, E., ed. *Comparative Methodology: Theory and Practice in International Social Research*. London, etc.: Sage Publications, pp. 134–150.

Articles in magazines:

Bela B. (1997) Identitātes daudzumsība Zviedrijas latviešu dzīvesstāstos. *Latvijas Zinātņu Akadēmijas Vēstis*. A, 51, Nr.5/6; 112.–129. lpp.

Шмитт К. (1992) Понятие политического. В: *Вопросы социологии*, № 1, стр. 37–67.

Articles in newspapers:

Strazdiņš I. (1999) Matemātiķi pasaulē un Latvijā. *Zinātnes Vēstnesis*, 8. marts.

Materials from the Internet:

Soms H. Vēstures informātika: Saturs, struktūra un datu bāze Latgales dati. Pieejams: <http://www.dpu.lv/LD/LDpublik.html> (skat. 20.10.2002).

Bibliography should be compiled in the alphabetic order according to the authors' names or to the titles (at the beginning – in the Latin alphabet, at the end – in the Cyrillic alphabet).

ВНИМАНИЮ АВТОРОВ

В журнале «Вестник социальных наук» публикуются оригинальные научные статьи по проблемам социальных наук (социологии, политических наук, экономики, социальной психологии, юриспруденции), а также рецензии на научные исследования, обзоры конференций, информация о научной жизни. Редакция принимает статьи на английском, латышском и русском языке. Проблематика статей не ограничивается.

Статьи представляются в редакцию вместе с рецензией, которую должен подготовить специалист соответствующей отрасли, имеющий научную степень.

В редколлегию журнала входят как ученые и преподаватели факультета социальных наук Даугавпилсского университета, так и ведущие исследователи из Португалии, Польши, Литвы, Норвегии, Швеции, России и Беларуси.

Статьи, представленные в редакцию журнала, рецензируются. Отзыв о каждой статье дают два рецензента, а также редактор журнала. Редакция соблюдает принцип анонимности авторов и рецензентов. Авторы статей имеют право ознакомиться с рецензиями и критическими замечаниями и, в случае необходимости, внести исправления и изменения в свои исследования, причем срок внесения корректировок должен согласовываться с редактором. Редакция сохраняет за собой право внести в статью необходимые стилистические исправления, а также изменения в оформлении научного аппарата с целью достижения его единообразия. Исправления, произведенные редакцией, согласуются с автором.

Статьи оцениваются в соответствии с критериями научности: соответствие современному теоретическому уровню в изучении выбранной проблемы; достаточная эмпирическая база; оригинальность эмпирического материала; новизна и оригинальность гипотез, положений, рекомендаций; актуальность темы исследования. Оценивается также сама логика и ясность изложения. При отборе статей для публикации преимущество дается исследованиям фундаментального характера.

Редакция гонорары не выплачивает, рукописи и дискеты (или CD) не возвращает.

Оформление рукописи статьи

Статьи, оформление которых не будет соответствовать данным требованиям, к публикации не принимаются.

Объем статьи: 0,75 – 1,5 авторских листа (30000 – 60000 знаков, включая пробелы).

Рукопись статьи должна быть представлена на дискете и в компьютерной распечатке (формат A4) в двух экземплярах (или по электронной почте). Текст набирается шрифтом *Times New Roman (Win Word 2000/XP)*; размер букв – 12, межстрочный интервал – 1,5. Поля слева – 3,5 см, справа – 2,5 см, сверху и снизу – 2,5 см. Если в наборе статьи использовались специальные компьютерные программы, то они должны быть представлены в редакцию.

Аннотация статьи: в начале статьи, сразу же после заголовка, помещается информационная аннотация (800–1500 знаков). В аннотации указывается цель и задачи статьи, формулируется исследовательская проблема, отмечается новизна исследования и представляются главные выводы. В отдельном абзаце приводятся ключевые слова (термины, в которых наиболее адекватно может быть выражена сущность вопросов, рассмотренных в статье).

Резюме: 2000–3000 знаков. Статьи на латышском языке сопровождаются резюме на английском и (или) русском языке; статьи на английском языке – резюме на латышском и (или) русском языке; статьи на русском языке – резюме на латышском и (или) английском языке.

Язык статьи: литературный, терминологически точный. Если автор готовит статью на иностранном (неродном) языке, то он должен сам позаботиться о лингвистическом редактировании статьи; желательна консультация носителя языка, являющегося специалистом соответствующей отрасли социальных наук. *Статьи, язык которых не соответствует правилам правописания, не будут рассматриваться и рецензироваться.*

Научный аппарат статьи (ссылки и примечания, библиография, таблицы, схемы, диаграммы, графики и т.д.). Ссылки даются в тексте по следующему образцу: (Turner 1990); (Миллс 1998); (Bela 1997). Примечания и пояснения располагаются после основного текста. В оформлении таблиц, графиков, схем, диаграмм должны указываться ссылки на источник материала, при необходимости также должна указываться методика разработки (расчета данных, выведения сводных показателей и т.д.) таблиц, графиков, схем. Все подобные материалы должны иметь заголовки и порядковые номера.

Библиография (список использованных в статье печатных работ) должна быть составлена и оформлена точно, в соответствии с предлагаемыми ниже образцами:

Монографии (книги и брошюры):

Turner J. H. (1974) *The Structure of Sociological Theory*. Homewood (Illinois): The Dorsey Press.

Миллс Ч. Р. (1998) *Социологическое воображение*. Москва: Стратегия.

Статьи в сборниках:

Turner R. H. (1990) A Comparative Content Analysis of Biographies. In: Øyen, E., ed. *Comparative Methodology: Theory and Practice in International Social Research*. London, etc.: Sage Publications, pp. 134–150.

Статьи в журналах:

Bela B. (1997) Identitātes daudzumsība Zviedrijas latviešu dzīvesstāstos. *Latvijas Zinātņu Akadēmijas Vēstis*. A, 51, Nr.5/6; 112.–129. lpp.

Шмитт К. (1992) Понятие политического. В: *Вопросы социологии*, № 1, стр. 37–67.

Статьи в газетах:

Straziņš I. (1999) Matemātiķi pasaulē un Latvijā. *Zinātnes Vēstnesis*, 8. marts.

Материалы в Интернете:

Soms H. Vēstures informātika: Saturs, struktūra un datu bāze Latgales dati. Pieejams: <http://www.dpu.lv/LD/LDpublik.html> (skat. 20.10.2002).

Библиография составляется в алфавитном порядке фамилий авторов или названий печатных работ. В начале списка указываются работы, названия которых даны латинским шрифтом (без деления по языкам), затем — кириллицей.

Sociālo Zinātņu Vēstnesis

2010 1 (10)

Maketētāja **Marina Stočka**
Makets sagatavots DU Akadēmiskajā apgādā "Saule"

Iespiests SIA «Madonas poligrāfists» –
Saieta laukumā 2a, Madona, LV-4801, Latvija.